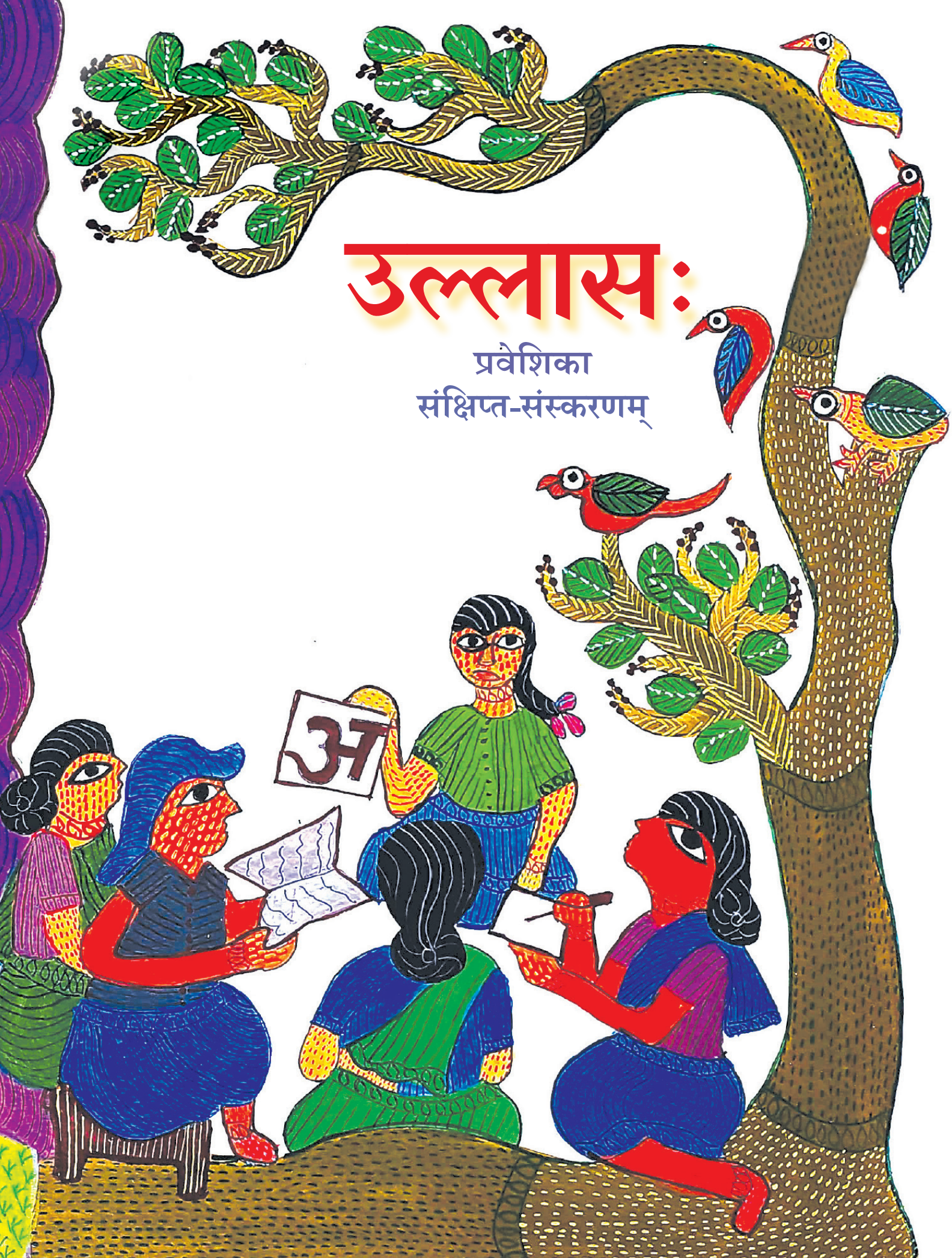
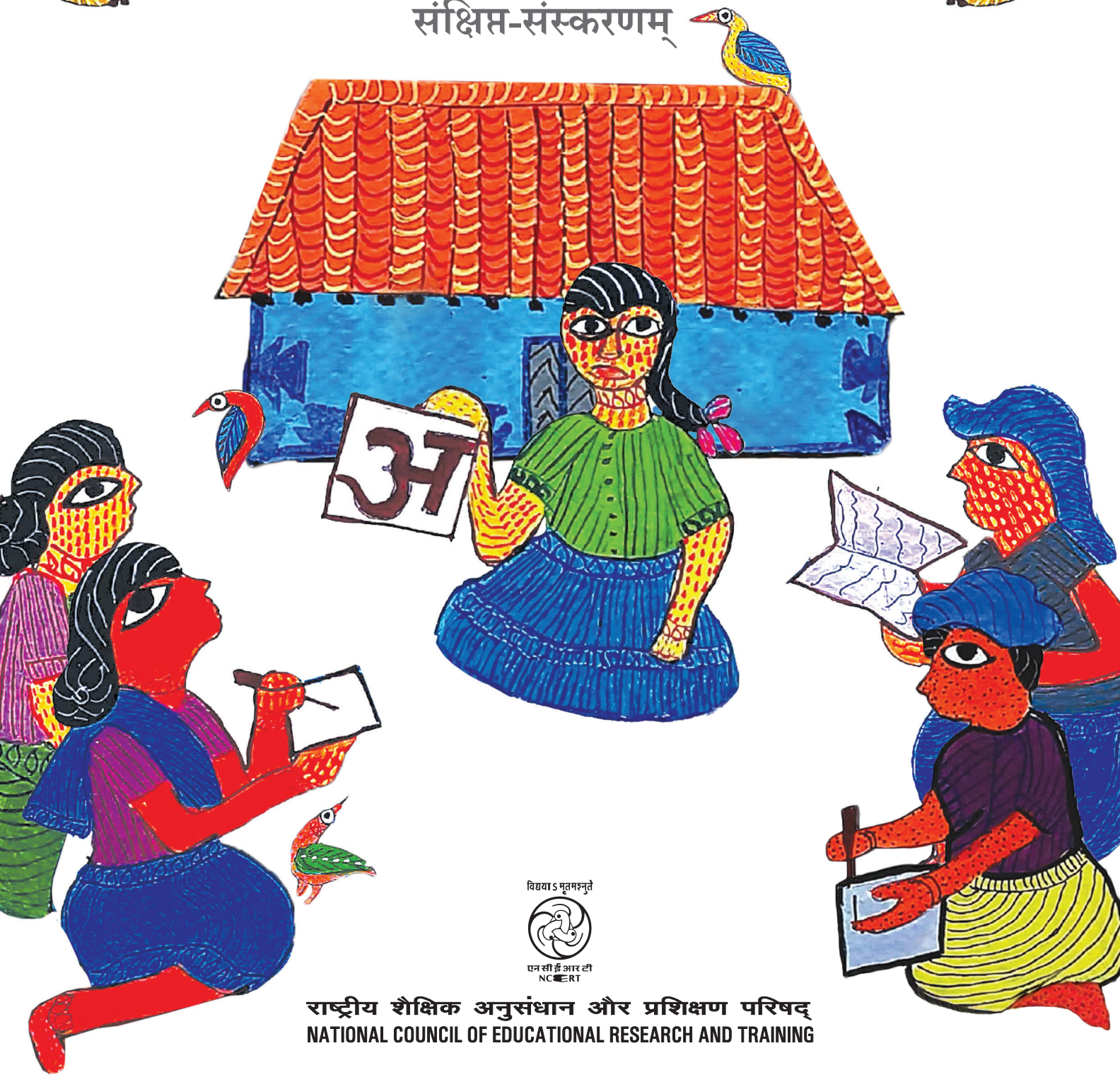

उल्लासः
प्रवेशिका
संक्षिप्त-संस्करणम्
अ

उल्लासः

प्रवेशिका

संक्षिप्त-संस्करणम्

विद्यया ऽमृतमश्नुते

एन सी ई आर टी
NCERT

राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान और प्रशिक्षण परिषद्
NATIONAL COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH AND TRAINING

एताः कलाकृतयः गेहे गेहे भवन्तु,
अयमेव मम स्वप्नः
साक्षरतया सशक्ता भूत्वा
कश्चन इतिहासः रचनीयः

उल्लास ULLAS
राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान और प्रशिक्षण परिषद्
NATIONAL COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH AND TRAINING
एन सी ई आर टी NCERT
CELL FOR NATIONAL CENTRE FOR LITERACY

आमुखम्

राष्ट्रिय-शिक्षा-नीतिः २०२० पञ्चदश-वर्षीयाणाम् अथवा ततः अधिक-आयुःवर्गीयाणां सर्वेषां तेषां सर्वेषाम् अपि जनानां साक्षरतानिमित्तम् अवसरनिर्माणे प्रतिबद्धतां करोति ।, ये जनाः कैश्चिदपि कारणैः अक्षर-संख्ययोः ज्ञानम् अर्जयितुं न शक्तवन्तः, सन्दर्भेऽस्मिन् शिक्षा-नीतेः अनुशंसानां क्रियान्वयनार्थं भारत-सर्वकारेण २०२२ तमे वर्षे अप्रेल-मासस्य प्रथमे दिनाङ्के 'नव-भारत-साक्षरता' (यस्य प्रसिद्धं नाम उल्लासः अस्ति) इति कार्यक्रमः प्रारब्धः । यस्मिन् वयस्क-शिक्षायाः सर्वेऽपि पक्षाः समायोजिताः सन्ति । उल्लासस्य उद्देश्यम् आधारभूत-साक्षरतायाः, सङ्ख्याज्ञानस्य, महत्त्वपूर्ण-जीवन-कौशलानां, व्यावसायिक-कौशलानाम्, आधारभूत-शिक्षायाः एवञ्च सतत-शिक्षायाः विकासः अस्ति ।

नव-भारत-साक्षरता-कार्यक्रमस्य अभिलेखे उल्लिखितं वर्तते यत् "२०११ तमे वर्षे कृतायाः जनगणनायाः अनुसारेण देशे पञ्चदश-वर्षीयाणां ततः अधिक-आयुवर्गीयाणां वा अक्षरज्ञानविहीनानां जनानां सङ्ख्या २५.७६ कोटिः (पुरुषाः ०९.०८ कोटिः, महिलाः १६.६८ कोटिः) वर्तते। २००९-२०१० वर्षतः २०१७-२०१८ वर्ष-पर्यन्तं साक्षर-भारत-कार्यक्रमस्य अन्तर्गतं प्रमाणितानां साक्षर-जनानां सङ्ख्यायां ०७.६४ कोटि-परिमितस्य प्रगतिम् अवलोक्य अनुमीयते यत् भारते अधुना अपि प्रायः १८.१२ कोटि-परिमिताः वयस्काः अक्षरज्ञानविहीनाः सन्ति ।" राष्ट्रिय-शिक्षा-नीतिः २०२० तः २०३० वर्ष-पर्यन्तं १०० प्रतिशतं साक्षरतार्थं लक्ष्यं निर्धारयति एवञ्च राष्ट्रिय-शैक्षिक-अनुसन्धानम् एवं प्रशिक्षण-परिषदि राष्ट्रिय-साक्षरता-केन्द्रस्य स्थापनायाः अनुशंसां करोति। अस्य लक्ष्यस्य प्राप्तये राष्ट्रियस्तरे राज्यस्तरे च अनेके प्रयासाः नैरन्तर्येण क्रियमाणाः सन्ति।

एते शिक्षार्थिनः स्व-जीवनस्य विविधेषु सन्दर्भेषु स्वभाषायाः अन्यभाषाणां वा मौखिकप्रयोगं कुर्वन्ति एवञ्च गणितीयावबोधेन सह स्व-कार्येषु विनिमयम् अपि कुर्वन्ति । पठनं लेखनं सङ्ख्याज्ञानं चैव एतेषाम् आवश्यकता येन तेषां गुणवत्तापूर्णस्य गरिमामयस्य च जीवनस्य मार्गः प्रशस्तः भवेत्।

'उल्लास'स्य अर्थः वर्तते – समाजे सर्वेषां जनानां कृते आजीवनम् अधिगमस्य बोधः। (ULLAS- Understanding of Lifelong Learning for All in Society) एवञ्च 'जन जन साक्षर' इति उल्लासस्य आदर्शवाक्यं वर्तते। नवभारत-साक्षरता-कार्यक्रमस्य (उल्लासस्य) अन्तर्गतं निरक्षराणां शिक्षार्थिनां कृते चतुर्षु भागेषु उल्लास-प्रवेशिकायाः (सङ्क्षिप्त-संस्करणस्य) निर्माणं कृतम् अस्ति। एतत् -प्रवेशिकायाः (उल्लास-प्रवेशिकायाः (चतुर्णां भागानां) सङ्क्षिप्त-संस्करणम् अस्ति। एताः प्रवेशिकाः समेकितरूपेण निर्मिताः सन्ति, यासु गणितं भाषा च द्वयमपि सम्मिलिते स्तः । विषयरूपेण ७ विषयाः सुनिश्चिताः सन्ति, ये प्रायः अस्माकं समीपे दृश्यन्ते श्रूयन्ते प्रयोज्यन्ते च । ते च विषयाः – परिवारः प्रतिवेशः च, संवादः, अस्माकं जीवनशैली, अस्माकं परिवेशः, आहारः स्वास्थ्यं च, मतदानम्, न्यायसम्बद्धं ज्ञानम् इति । शिक्षार्थिनां पठनस्य लेखनस्य अंकगणितस्य च शिक्षणं सरलं भवेत् इत्येतदर्थम् एतस्याः मार्गदर्शिकायाः अपि निर्माणं कृतम् अस्ति । एषा मार्गदर्शिका स्वयंसेवि-शिक्षकाणां द्वारा अथवा शिक्षकाणां द्वारा उपयोगाय निर्मिता वर्तते । अनेन शिक्षार्थिनां शिक्षणं इतोऽपि सरलं भविष्यति । प्रवेशिकासु मार्गदर्शिकायां च प्रदत्ताः बिन्दवः परामर्शाय वर्तन्ते। शिक्षार्थिनां स्तरं, क्षमतां, आवश्यकताः एवञ्च स्थानीय-परिवेशं ज्ञात्वा एतेषु आवश्यकतानुसारं परिवर्तनं कर्तुं शक्यते।

प्रवेशिकायाः सङ्क्षिप्त-संस्करणे आधारभूत-साक्षरतया सङ्ख्याज्ञानेन च सम्बद्धान् शिक्षणबिन्दून् केन्द्रे संस्थाप्य शिक्षार्थिनां स्वयंसेवि-शिक्षकाणां च कृते सर्वेषु विषयेषु आधारितानि अभ्यापत्रकाणि अन्तर्जालीय-प्रतिमानानि चलच्चित्राणि चापि निर्मितानि सन्ति।

'उल्लासः' प्रवेशिकायाम् प्रामुख्येन शिक्षार्थिनां स्वयंसेविनां शिक्षकाणां च कृते आधारभूत-साक्षरतया संख्याज्ञानेन च सम्बद्धानां शिक्षणबिन्दूनाम् अन्तर्जालीय-प्रतिमानानाम् अथवा चलच्चित्राणां निर्माणम् अपि कृतम् अस्ति यत् 'दीक्षामञ्चे' (DIKSHA Portal) सर्वेषां कृते शिक्षा (सभी के लिये शिक्षा) इति वर्टिकल एवञ्च एनसीईआरटी इत्यस्य 'यूट्यूब चैनल' @NCERTOFFICIAL इत्यस्मिन् उपलब्धम् अस्ति । मार्गदर्शिकायाः चलच्चित्रकार्यक्रमस्य च सहयोगेन शिक्षार्थिनां शिक्षणाधिगमे सहयोगि।

परिषद् प्रवेशिकायाः सङ्क्षिप्त-संस्करणस्य निर्माणे सम्मिलितानां सर्वेषाम् अपि विषय-विशेषज्ञानाम् एवञ्च परिषदः संकाय-सदस्यानां परियोजनायाः कार्यकर्तृणां च परिश्रमस्य कृते कृतज्ञतां प्रकटयति। तथैव तेषां सर्वेषां रचनाकाराणां संस्थानां प्रति अपि वयं कृतज्ञा अस्ति। ये याश्च अस्माकं पुस्तके स्वस्य सामग्रीः प्रयोक्तुम् उदारतापूर्वकं सहयोगं कृतवन्तः । एतासां प्रवेशिकानां परिष्कारार्थम् उत्तरोत्तरम् अभिवर्धनार्थं च भवतां/भवतीनां परामर्शानां परिषद् स्वागतं करोति।

दिनेश प्रसाद सकलानी
निदेशकः
राष्ट्रिय-शैक्षिक-अनुसंधानम्
एवञ्च प्रशिक्षण-परिषद्

सितंबरमासः २०२४
नवदेहली

प्रस्तावना

साक्षरता, पठनं लेखनम् एवञ्च सङ्ख्याज्ञानं प्रत्येकं जनस्य आधारभूता आवश्यकता वर्तते । यया गौरवपूर्णं जीवनयापनं कर्तुं शक्येत । राष्ट्रियशिक्षानीतिः २०२० इत्यस्य अनुशंसानां क्रियान्वयनार्थं भारतसर्वकारेण 'नवभारत-साक्षरता-कार्यक्रमः' इति योजना प्रारब्धा, अस्याः योजनायाः लोकप्रियं नाम 'उल्लासः' इति (ULLAS – Understanding of lifelong Learning for All in Society) वर्तते – समाजे सर्वेभ्यः जीवनपर्यन्तम् अधिगमनस्य अवबोधः । इति अस्याः योजनायाः उद्देश्यम् अस्ति – १५ वर्षीयाः ततोऽधिकवर्षीयाः वयस्काः च तथा साक्षराः कर्तव्याः यथा तेषां व्यक्तित्वं सुदृढं स्यात् एवञ्च ते समाजस्य विकासक्रमे स्वकीयं योगदानं प्रदातुं शक्नुयुः ।

राष्ट्रिय-शिक्षानीतिः – २०२० इत्यस्य अनुशंसायाः अनुरूपम् – 'नव-भारत-साक्षरता-कार्यक्रमे' मुख्यतया पञ्च घटकाः सम्मिलिताः सन्ति । (१) आधारभूत-साक्षरता एवञ्च सङ्ख्याज्ञानम् (२) महत्त्वपूर्ण-जीवनकौशलम् (३) आधारभूत-शिक्षा (४) व्यावसायिकं कौशलम् (५) सतत-शिक्षा । असाक्षराणां शिक्षार्थिनां कृते आधारभूत-साक्षरतायाः सङ्ख्याज्ञानस्य च अध्यापनार्थम् अस्याः 'उल्लासः - प्रवेशिकायाः' निर्माणं कृतम् अस्ति । एषा प्रवेशिका भागचतुष्टये विभक्ता वर्तते । अस्यां प्रवेशिकायां भाषा गणितञ्च द्वयम् अपि समाविष्टम् अस्ति । एषा प्रवेशिका भाषायाः गणितस्य च अधिगम-प्रतिफलेषु आधारिता वर्तते । अस्यां प्रवेशिकायां विषयवस्तुरूपेण तादृशानां १३ विषयाणां संग्रहणं कृतम् अस्ति ये विषयाः सर्वेषाम् अपि वयस्कानां जीवनेन सह सम्बद्धाः सन्ति । ते च यथा – परिवारः प्रतिवेशः च, संवादः, अस्माकं जीवनशैली, अस्माकं परिवेशः, आहारः स्वास्थ्यञ्च, मतदानम्, न्यायसम्बद्धं ज्ञानम्, आपदा-प्रबन्धनम्, समयः, अङ्कीय-सङ्ख्या (डिजिटल संख्या), वित्तकोषः, दिनदर्शिका, पर्यावरणम् आन्तर्जालिक-सुरक्षा चेत्यादयः । उदाहरणार्थम् – अष्टमः पाठः 'विभिन्नाः आपदः' इत्यस्मिन् पाठे आपदां प्रबन्धनविषयः उक्तः, यस्मिन् अग्निः, जलप्लावः, भूकम्पः, रेलयानस्य दुर्घटना इत्यादिषु विषयेषु चर्चा कृता वर्तते । 'उल्लासः' इति प्रवेशिकायां भाषाकौशलानां गणितस्य अवधारणाः च सहैव उक्ताः सन्ति । उदाहरणार्थम् – 'अस्माकम् आचारः' इति तृतीये पाठे बृहच्चित्रेण संस्कृतस्य परिचितानां शब्दानां सञ्ज्ञानम्, पठनम्, अक्षराणां सञ्ज्ञानम् (यथा - ओ, औ, झ, द, ल, ग, क, य) एवञ्च २१ तः ५० पर्यन्तं सङ्ख्यानां सञ्ज्ञानं, पठनं लेखनं च, एककानां दशकानां च समूहे गणनां, तथैव १ तः ५० पर्यन्तं सङ्ख्यानां सङ्कलनं व्यवकलनं च अध्यापयितुं प्रयत्नः कृतः अस्ति । एवमेव मतदानम् इत्यस्मिन् पाठे क्ष, घ, ध, ढ इत्येतानि अक्षराणि, १२ अथवा २४ होरात्मिकायाः घट्याः माध्यमेन समयज्ञानं, दिनदर्शिकां, समय-सारिणीम् अङ्कीय-सङ्ख्याः च अध्यापयितुं प्रयत्नः कृतः अस्ति । स्वयम्सेविनः शिक्षकाः शिक्षणस्य प्रतिफलानि ध्यात्वा स्वसमीपे उपलब्धानाम् अन्येषां वस्तूनाम् अपि प्रयोगं कर्तुं शक्नुवन्ति ।

आशास्महे यत् उल्लासस्य चत्वारः अपि भागाः पठन-कौशलं लेखन-कौशलं च अर्जयितुं एवञ्च गणितस्य सामान्यज्ञानं प्राप्तुम् असाक्षराणां शिक्षार्थिनां कृते सहायकाः भविष्यन्ति इति ।

सामग्र्याः संवर्धनार्थं भवतां समेषां प्रतिक्रियाः सादरम् आमन्त्र्यन्ते ।

उषा शर्मा
प्रवक्ता (प्रोफेसर) एवं प्रभारी
राष्ट्रिय-साक्षरता-केन्द्र-प्रकोष्ठः
एनसीईआरटी

स्वयंसेवि-शिक्षकैः सह वार्तालापः

राष्ट्रियशिक्षानीतेः २०२० इत्यस्याः अन्तर्गतम् 'सर्वेषां कृते शिक्षा' (पूर्वम् एतस्याः योजनायाः नाम प्रौढशिक्षा इति) एतस्याः योजनायाः अनुशंसानां क्रियान्वयनाय 'उल्लासः' इत्यत्र राष्ट्रियस्तरे विविधप्रकाराणां शैक्षणिकसामग्रीणां निर्माणस्य उल्लेखः कृतः अस्ति । राष्ट्रियशिक्षानीतिः २०२० मुख्यघटकरूपेण मूलभूतसाक्षरतायां सङ्ख्याज्ञाने च केन्द्रीकरणपूर्वकं शिक्षार्थिनां जीवनेन सह सम्बद्धेषु कौशलेषु विशिष्टं ध्यानं ददाति। नवभारतसाक्षरता-कार्यक्रमे प्रदत्तानां दिशानिर्देशानां सम्पादनाय 'उल्लासः' इति विशिष्टमाध्यमरूपेण दृश्यते, यः शिक्षार्थिनां कृते पठनं लेखनम्, इति प्रशिक्षणाय अनेकसम्भावनानां द्वाराणि उद्घाटयति । एनम् एव बिन्दुम् अधिकृत्य उल्लास-प्रवेशिका-संक्षिप्त-संस्करणस्य निर्माणं कृतम् अस्ति, यत् च मूलभूतसाक्षरतया सङ्ख्याज्ञानेन सह सम्बद्धस्य प्रशिक्षणस्य परिणामानां प्राप्तौ सहायकं भवति। अत्र पठनं लेखनं च युगपत् भवति, अर्थात् भाषा गणितं च एकीकृतरूपेण भवति। सप्तसु अध्यायेषु विभाजिते अस्मिन् **उल्लास-प्रवेशिका-संक्षिप्त-संस्करणे** मूलभूतसाक्षरतया संख्याज्ञानेन च सह जीवनस्य महत्त्वपूर्णकौशलं यथा - स्वास्थ्यं मतदानम्, न्यायसम्बद्धं ज्ञानं लोकजीवनम् इति एते विषयाः प्राथम्येन वर्तन्ते ।

मूलभूतसाक्षरता सङ्ख्याज्ञानं च सर्वेषां कृते शिक्षायाः एकं महत्त्वपूर्णं साधनम् अस्ति। एतस्य उद्देश्यम् अस्ति यत् एतत् पञ्चदशवर्षीयान् अथवा ततोऽप्यधिकान् वयस्कान् शिक्षितान् करोति ये शिक्षिताः सन्ति परन्तु अक्षरज्ञानेन रहिताः सन्ति अर्थात् ते असाक्षराः सन्ति। उल्लासस्य अन्तर्गतत्वेन पठनस्य लेखनस्य अपि च सङ्ख्याज्ञानस्य कौशलम् तेषां शिक्षार्थिनां सकाशे आनयति ये कैश्चित् कारणैः विद्यालयं गन्तुं न शक्तवन्तः, शिक्षया विमुखाः च आसन्। येते पूर्वतः अपि केषाञ्चित् जनानां साहाय्येन किञ्चित् पठने समर्थाः स्युः, एतदर्थं पठनस्य पाठनस्य च अस्यां प्रक्रियायां शिक्षार्थिनः विविधस्तरेषु भवितुम् अर्हन्ति। एतत् विशेषेण अवधातव्यं यत् एते शिक्षार्थिनः प्रबुद्धाः सन्ति, तेषु जीवनस्य महान् अनुभवः अस्ति, सम्भवतः कुशलाः अपि स्युः। एते शिक्षार्थिनः सम्भवतः कर्मठाः अथवा केनापि श्रमेण आजीविकाम् अपि चालयन्तः स्युः। एतः गृहे अथवा गृहात् बहिः दायित्ववन्तः जनाः अपि भवितुम् अर्हन्ति। अस्माकम् उद्देश्यम् एतत् अस्ति यत् तेषां जीवनं वयं साक्षरतया प्रकाशयामः, तेषां जीवनं सरलं सुगमं च कर्तुं तेषां साहाय्यं कुर्मः। तेन पठनेन लेखनेन गणितस्य अवबोधद्वारा च स्वानुभवैः अधिकं प्रशिक्षणं प्राप्नुयुः, चिन्तनस्य अवबोधस्य च आधिक्येन विस्तारं कुर्युः । अथ च ते शिक्षार्थिनः जीवनं सरलं कर्तुं स्वस्याः क्षमतायाः विकासस्य पूर्णप्रयोगं कुर्युः येन देशस्य समाजस्य च उत्थानम् अपि भवेत् ।

शिक्षार्थिनां कृते पठनस्य लेखनस्य च प्रशिक्षणकाले ध्यातव्यं यत् –

- एतस्याः प्रवेशिकायाः उद्देश्यम् अस्ति यत् मूलभूत-साक्षरतया सङ्ख्याज्ञानेन सह च सर्वान् अपि शिक्षार्थिनः योजयामः।
- एते शिक्षार्थिनः १५ वर्षीयाः अथवा ततः अधिकवयस्काः सन्ति, येषां समीपे पर्याप्तः अनुभवः अस्ति। एतत् अपि भवितुं शक्नोति यत् तेषाम् अनुभवः अस्माकम् अपेक्षया अधिकः स्यात्। अतः तेषाम् अनुभवस्य सम्मानं कुर्वन्तु, तेभ्यः आदरं प्रयच्छन्तु एवञ्च तेषां वार्ताः सावधानं शृण्वन्तु।
- ते स्वस्य दैनिक-कार्याणि स्वस्य अनुरूपं कुर्वन्ति, अतः तेषां कार्यकुशलतायाः प्रशंसाम् अपि कुर्वन्तु।
- एतत् ध्यातव्यं यत् ते पठनस्य लेखनस्य च प्रक्रियायां तदा एव ध्यानपूर्वकं संलग्नाः भविष्यन्ति यदा ते पठनेन लाभः अस्ति इति जानीयुः। अतः तान् पूर्णतया सज्जान् कृत्वा पाठयन्तु एवञ्च अधिकाधिकं तेषां जीवनेन सह सम्बद्धानाम् अनुभवानाम् उदाहरणरूपेण बोधने प्रयोगं कुर्वन्तु।
- एते शिक्षार्थिनः संस्कृतभाषायाः श्रवणे वार्तायां च समर्थाः सन्ति, ते स्वस्य वार्तालापेषु अस्याः भाषायाः प्रयोगं कुर्वन्ति। अतः ध्यानं प्रयच्छन्तु यत् अस्य भाषाज्ञानस्य प्रयोगं कृत्वा वयं तेभ्यः पठनस्य लेखनस्य च अवसरं यच्छामः। एतदपि भवितुं शक्नोति यत् शिक्षार्थिनः गणितस्य मौखिकप्रयोगान् एवञ्च गणनायाः सामान्यान् प्रकारान् जानन्ति, किन्तु अङ्कान् न परिचिन्वन्ति एवञ्च गणितीयसमस्यानां निवारणे कष्टम् अनुभवन्ति। तदा तेषां गणितीयज्ञानं कारयद्भिः प्रवर्धयद्भिः च भवद्भिः अङ्कज्ञानेन सह ते योजनीयाः।
- चित्राणां, कथानकानां, वार्तापत्राणां च आधारेण पाठानां पाठनस्य प्रयत्नं कुर्वन्तु। चित्राणां पठनं, वार्तापत्राणां पठनम् अथवा अनुमानं, चित्राणि दृष्ट्वा तेषाम् अधः लिखितानां शब्दानाम् अनुमानेन पठनम् इत्येते विषयाः - पठनपाठनस्य शिक्षाशिक्षणयोः च प्रकाराः सन्ति। चित्रेषु एकं वस्तु अपि भवितुम् अर्हति, एका पूर्णा प्रक्रिया अथवा घटना अपि। आवश्यकतानुसारं चित्राणां प्रयोगः विभिन्नैः प्रकारैः कर्तुं शक्यते, यथा – चित्रस्य विषये वार्तालापः कर्तुं शक्यते, चित्रे प्रदत्तस्य वस्तुनः विषये घटनायाः वा विषये चर्चा भवितुम् अर्हति। चित्रस्य माध्यमेन अनुमानं कृत्वा महत्त्वपूर्ण-जीवन-कौशले आधारितस्य कस्यचित् विषयस्य चिन्तनं विश्लेषणं च कर्तुं शक्यते। प्रवेशिकायाम् अपि चित्रं दृष्ट्वा अनुमानं कृत्वा पठनस्य अवसराः प्रदत्ताः सन्ति। यथा – गृहस्य चित्रं दृष्ट्वा गृहम् इति शब्दस्य अनुमानं कृत्वा पठनम्, परिवारस्य जनानां चित्रं दृष्ट्वा परिवारः इति शब्दस्य अनुमानं पठनम् च।
- अस्माकं शिक्षार्थिनां शब्दभण्डारः(शब्दसङ्ग्रहः) विशालः अस्ति, अतः अस्य प्रयोगं कृत्वा तेषां

पठनस्य लेखनस्य च शिक्षायां सहयोगः कर्तव्यः। अस्य कृते कस्यचित् व्यक्तेः अथवा वस्तूनां नाम्नां माध्यमेन तत्र आगतानाम् अक्षराणां शब्दानां च परिचये बलं प्रदातव्यम्।

आधारभूत-साक्षरता –

- वयं भाषां पूर्णतया वदामः पठामः च, न तु पृथक् पृथक्। शब्दानां विच्छेदं कृत्वा संयोजनं कृत्वा च पठनं लेखनं च शिक्षयितुं न शक्यते। अतः पठनस्य लेखनस्य च शिक्षणकाले एतत् स्मरन्तु यत् शब्दानां वाक्यानां च सहयोगेन अक्षराणां परिचयकारणस्य शब्दानां पाठनस्य च कार्यं क्रियेत। यथा – "म" इत्यस्य वर्णस्य ज्ञानाय ते शब्दाः दर्शनीयाः पाठनीयाः च येषु "म" इत्यस्य प्रयोगः कृतः स्यात्, यथा – आम्रम्, माला, मुखम्, भ्रमणम् इत्यादयः।
- भाषा कस्मिँश्चित् सन्दर्भे स्वस्य अवबोधनं कारयति। भाषायां सन्दर्भेन सहैव लेखनं पठनं च शिक्षयेयुः। सन्दर्भं विना भाषायाः अर्थपूर्णत्वमेव न सम्भवति, यथा – 'उत्तर' इति शब्दस्य प्रयोगः क्रियते तर्हि एतत् अवगन्तुं समस्या आगच्छति यत् वयम् 'दिशा' विषये चर्चां कुर्वन्तः स्मः उत कस्यचित् प्रश्नस्य उत्तरस्य विषये। वाक्ये तस्य प्रयोगः (यथा – मम प्रहेलिकायाः उत्तरम् अहं प्राप्तवान्) अस्मिन् वाक्ये सन्दर्भस्य प्रयोगः अर्थस्य उचितं ज्ञानं कारयितुं पाठकस्य सहायतां करोति। वर्णमायाः द्वारा अपि अक्षरज्ञानस्य अक्षरावगमनस्य च विकासं कर्तुं प्रयासः शक्यते, परन्तु तत्पूर्वं अक्षराणि शब्देषु दर्शयित्वा उच्चारणं कारयित्वा पुनः तेषां परिचयः कारणीयः। तदनन्तरमेव वर्णमालाद्वारा अक्षरज्ञानस्य परिचयः दृढः करणीयः। अनेन "भाषायाः शब्दसङ्ग्रहः" यस्य उपयोगः शिक्षार्थिनः स्वस्य दैनिकजीवने प्रतिदिनं कुर्वन्ति, तेन युक्त्वा पठनस्य प्रयासं करिष्यन्ति।
- प्रवेशिकायां अक्षरैः सह भिन्न-भिन्न-मात्राः योजयित्वा तेषां मात्राणां परिचयकरणम् अपि शिक्ष्यमाणम् अस्ति। अनेन शिक्षार्थिनः कृते अक्षरस्य ध्वनेः च सम्बन्धम् अवगन्तुं सरलता भविष्यति, एवं तेषाम् अवगमनशक्तेः अपि विकासः भविष्यति, यथा – प, पा, पि, पी इत्यादि।
- भाषाक्रीडामाध्यमेन अपि पठनं लेखनं च शिक्षयितुं सहायता प्राप्यते। तेन सह अक्षरस्य ध्वनेः च सम्बन्धस्य अवगमने विकासः भवति, येन पठने लेखने च सरलता भवति। यथा – एक-अक्षरात् अधिकानाम् अक्षराणां प्रयोगं कृत्वा शब्दनिर्माणं पठनं च, शब्दानाम् उच्चारणम्, पठनं लेखनं च इत्यादि।
- अक्षरजालस्य प्रयोगं कृत्वा अपि अक्षरस्य मात्रायाः च परिचयसम्बद्धज्ञानस्य विकासः सुदृढरूपेण कर्तुं शक्यते। अक्षरजालं शब्दनिर्माणस्य शब्दानां परिचयकरणस्य च एकः महत्त्वपूर्णः विकल्पः वर्तते। प्रवेशिकायां बहुषु स्थानेषु भाषाक्रीडा प्रदत्ता वर्तते, यत्र शब्दानां परिचयस्य कार्यम् एवं शब्दान् ज्ञात्वा शब्देषु गोलाकाररूपः गतिविधिः प्रदत्तः वर्तते।

आधारभूत-सङ्ख्याज्ञानम्

- सङ्ख्या-ज्ञानं भाषया सहैव योजयित्वा पाठयितुं प्रवेशिकायाम् उभौ एकीकृतरूपेण सम्मिलितौ वर्तेते। कथायाः एवं कवितायाः भाषा तथा च सङ्ख्याज्ञानम् एकत्र स्थापितम् अस्ति, यतः द्वयोः अपि अवगमनं सम्यक्तया भवेत्।
- शिक्षार्थिनां सङ्ख्याज्ञानेन सह पूर्वपरिचयः स्यादेव, यतोहि ते स्वस्य दैनिकजीवने सङ्ख्यायाः श्रवणम् ईक्षणं प्रयोगं च कुर्युः एव, तत्र यथा धनस्य विनिमयः, वस्तूनां क्रयणम्, शाकस्य क्रयणं विक्रयणं वा, वस्तूनां गणना इत्यादयः भवितुम् अर्हन्ति। एतेषु कार्येषु सङ्ख्याज्ञानस्य आवश्यकता भवति। अतः शिक्षार्थिनः पूर्वज्ञानस्य अवलोकनं कृत्वा एव पाठनस्य आरम्भं कुर्यात्।
- वयं सङ्ख्यानां परिचयं कारयितुं स्वं परितः स्थितानां वस्तूनाम् उपयोगं कर्तुं शक्नुमः। यथा – अङ्कानां परिचयं कारयितुं चलदूरवाण्याः प्रयोगः शक्यते। यतः चलदूरवाणी सर्वेषां दैनिकजीवनस्य आवश्यकतया सह युक्ता वर्तते, किञ्च अनेन प्रकारेण बोधनेन ते सम्यक्तया अवगमिष्यन्ति यत् पठनं लेखनं च अस्माकं जीवनस्य सारल्यकरणे सहायकं वर्तते। प्रवेशिकायाम् एतादृशैः उदाहरणैः सह सङ्ख्याज्ञानस्य परिचयं कारयितुं प्रयत्नः कृतः अस्ति।
- केषाञ्चित् शिक्षार्थिनां वस्तूनां गणनायाः ज्ञानं भवितुम् अर्हति, अतः वस्तूनि गणयित्वा सङ्ख्यायाः परिचयं कारयन्तु। शिक्षार्थिनः सङ्ख्याज्ञानानन्तरम् एव अन्यान् गणितीयविषयान् अवगमिष्यन्ति ज्ञास्यन्ति च।
- प्रवेशिकायां सङ्ख्यानां परिचयं कारयित्वा भवन्तः, स्फोरकपत्रकादीनां पुनश्च अन्य-सामाग्रीणां प्रयोगं कृत्वा तस्य ज्ञानम् अवगमनं च द्रढीकारयितुं शक्नुवन्ति। संख्यात्मकपत्रकस्य (फ्लैशकार्ड्) उपयोगेन अपि सङ्ख्यानां ज्ञानं कारयितुं शक्नुवन्ति।
- गणितीय-अवधारणेन सह सम्बन्धं स्थापयितुं दैनन्दिनजीवनस्य बहूनि उदाहरणानि सन्ति।
- योगः व्यवकलनं च इत्यादीनि गणितीय-अवधारणानि वस्तुभिः सह पाठयन्तु, यथा - चत्वारि त्रीणि च योजयित्वा किं प्राप्नोति, इति दर्शयितुं त्रिषु समानवस्तुषु चतुर्भिः समानवस्तुभिः सह मेलयित्वा दर्शयन्तु पुनश्च योगं कर्तुं प्रेरयन्तु। तथैव व्यवकलनाय वस्तूनि निष्कास्य गणयितुं वदन्तु।
- प्रवेशिकायां रूप्यकाणाम् उपयोगेन अपि योगं व्यवकलनं च कर्तुं शिक्षितम् अस्ति, येन योग-व्यवकलनयोः गणितीय-अवधारणाम् अवगन्तुं शक्येत, तथा च रूप्यकाणाम् अवगमने अपि कार्यं कर्तुं शक्येत। शिक्षिकाभिः सह लघु-गतिविधिम् अपि कारयितुं शक्यते, येन धनव्यवहारस्य अवगमनं, योग-व्यवकलनयोः गणितीय-अवधारणं च युगपत् बोधयितुं शिक्षयितुं च शक्यते। यथा - आपणात् वस्त्रक्रयणं, तैलक्रयणं, पादरक्षाक्रयणम् इत्यादिषु वस्तुषु तेषां मूल्यं, मात्रा,

परिमाणस्य एककम् इत्यादिषु विषयेषु चर्चां कर्तुं शक्यते।

- कथा-गीत-माध्यमेन अपि गणितीय-अवधारणानि बोधयितुं शक्यते। एककं दशकम् इत्यादीनि अवधारणानि बोधयितुं दैनन्दिनजीवनसम्बद्धान् अनुभवान् स्वीकर्तुं प्रयासं कुर्वन्तु, येन शिक्षार्थिनाम् अवगमनं सुदृढं भवेत्। भिन्न-भिन्न-वस्तूनि पुटीकृत्य अपि एताम् अवधारणां बोधयितुं शक्यते। एतेन शिक्षार्थिनां कृते अपि अवगमनं सुकरं भविष्यति यतो हि ते स्वस्य व्यक्तिगतजीवने एतादृशं कार्यं कुर्वन्ति।
- प्रवेशिकायां गुणन-अवधारणां शिक्षयितुं योगस्य उपयोगः कृतः अस्ति। एतेन न केवलं योगस्य अवगमनं सुदृढं भविष्यति अपितु गुणनस्य अवगमनम् अपि सुकरं भविष्यति। एतेन सह एतत् अपि महत्त्वपूर्णम् अस्ति यत् वस्तुभिः सह गुणनम् अपि बोधनीयम्, यथा – चतुर्णां गुणनं शिक्षयितुम् एकं वस्तु वारचतुष्टयं दर्शनीयम्। तथैव २ × २ दर्शयितुं शिक्षयितुं च २ वस्तूनि भिन्नसमूहद्वये स्थापयित्वा गणयित्वा च बोधनीयम्।
- परिमाणस्य अवधारणां भार-मापन-कठोर-तरल-पदार्थेषु विभिन्नेषु - मापनविधिषु चर्चां कृत्वा बोधयन्तु। शिक्षार्थिनः मापनस्य एककं वस्तुक्रयणकाले शृण्वन्ति तथा च एतेन सह परिचिताः अपि भवन्ति। अस्माकम् उद्देश्यम् अस्ति यत् शिक्षार्थिनां पूर्वमेव यत् ज्ञानं वर्तते, तस्य विषये अवगमनं भवेत् तथा च तेन ज्ञानेन सह योजयित्वा मापन-एककानां परिचयं कारयन्तु।
- भिन्नप्रमाणानां पात्राणाम् उपयोगेन एककानाम् अवगमनस्य विषये चर्चां कुर्वन्तु तथा च वयं कथं कस्य एककस्य उपयोगं कस्य प्रकारस्य वस्तुनः कृते कुर्मः इति विषये च चर्चां कुर्वन्तु। एकक-रूपान्तरणस्य विषये अपि एतादृशीं चर्चां कर्तुं शक्यते, येन एककानाम् अवगमनं वर्धयितुं शक्यते। यदि कश्चित् शाकविक्रयणे प्रवृत्तः अस्ति तर्हि भारमापनं याचित्वा दर्शयित्वा च किलोग्राम-परिमाणस्य ग्राम-परिमाणस्य च ज्ञानार्थं सुकरं भविष्यति, तथैव दुग्धमापनयन्त्राणि दर्शयित्वा लीटर इत्यस्य अवगमने साहाय्यं कर्तुं शक्यते।
- समय-अधिगमनाय प्रवेशिकायां सूच्यात्मिका अङ्कीया च इति उभयोः घटिकयोः उदाहरणैः चर्चा कृता अस्ति। प्रयासं कुर्वन्तु यत् समयाधिगमनाय एकां भित्तिघटिकां शिक्षार्थिनां समक्षे प्रस्तुत्य, घटिकायाः सूचिकानाम् अवगमनं कारयन्तु, पुनश्च सूचिकाः भ्रामयित्वा समयञ्च मुहुर्मुहुः परिवर्त्य, समय-अधिगमं कारयन्तु, शिक्षार्थिनः स्वयं घटिकां दृष्ट्वा समयं वदेयुः इति ध्यातव्यम्। अनेन प्रकारेण समयज्ञानम् इति पाठ्यबिन्दुः रुचिकरः अपि भविष्यति तथा च विषयवस्तुनः अधिगमः अपि सम्यक्तया भविष्यति इति।
- अङ्कात्मिकां घटिकां शिक्षार्थिनां समक्षे अवश्यमेव प्रस्तुवन्तु, येन ते शिक्षार्थिनः अङ्कीय

(डिजिटल्)-संख्यायाः सम्यक्तया अवबोधनं कर्तुं शक्नुवन्ति । अङ्कात्मिका(डिजिटल्) तुला, घटिका इत्यादीनि विषय-वस्तूनि सरलतया ते पठितुं शक्नुवन्ति।

- द्वादशहोरात्मिका चतुर्विंशतिहोरात्मिका च घटिके पठितुं विभिन्नाः पद्धतयः सन्ति । अतः चतुर्विंशतिहोरात्मिकायाः घटिका कथं पठनीया इत्यस्मिन् विषयेऽपि चर्चा करणीया, तथा च चतुर्विंशतिहोरात्मिका-घटिकायाः पठनस्य पद्धतिम् अपि दर्शयन्तु। रेलचिटिकायाः सहायतया अपि चतुर्विंशतिहोरात्मिका-घटिकायाः अवबोधनं कारयितुं शक्नुवन्ति।
- दिनदर्शिकां पठितुं द्रष्टुञ्च शिक्षार्थिनां बोधनाय एकां दिनदर्शिकां दर्शयन्तु । मासानां नामानि दिनाङ्कं च पठितुं शिक्षयन्तु। प्रतिदिनं शिक्षार्थिभ्यः मासं दिनाङ्कं च वक्तुं कार्यं ददतु, येन ते शिक्षार्थिनः दिनदर्शिकायाः प्रयोगं कुर्युः पठेयुः च।
- प्रवेशिकायां महत्त्वपूर्णेषु जीवनकौशलैः सम्बन्धितेषु विषयेषु यथा- विधि-ज्ञानम्, वित्तीय-साक्षरता, मतदानम्, वित्तकोष-सम्बन्धित-ज्ञानम् इत्यादिषु विषयेषु चर्चाभिः पर्याप्ताः अवसराः प्रदत्ताः सन्ति । धनादेश-पुस्तिका(चेक बुक), धनसमर्पणप्रपत्रम् इत्यादि पठितुं पूरयितुं च शिक्षार्थिनाम् अवबोधं कारयन्तु इति।

अनन्ताः शुभकामनाः

निर्माण-समितिः

अध्यक्षः

दिनेश प्रसाद सकलानी, निदेशकः, रा.शै.अ.प्र.प. नवदेहली

परामर्शसमितिः

चमूकृष्णशास्त्री, अध्यक्षः, भारतीयभाषासमितिः, नवदेहली
प्रो. चाँदकिरण सलूजा, निदेशकः, संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्, नवदेहली
अनूप कुमार राजपूत, आचार्यः (प्रोफेसर) एवम् अध्यक्षः, प्रकाशनप्रभागः, रा.शै.अ.प्र.प. नवदेहली
रंजना अरोड़ा, आचार्या (प्रोफेसर) एवम् अध्यक्षा, पाठ्यचर्या अध्ययनविभागः, रा.शै.अ.प्र.प. नवदेहली
संध्या सिंह, आचार्या (प्रोफेसर) एवम् अध्यक्षा, भाषाशिक्षाविभागः, रा.शै.अ.प्र.प. नवदेहली
श्रीधर श्रीवास्तव, संयुक्तनिदेशकः, रा.शै.अ.प्र.प. नवदेहली

निर्माण-समितिः

डॉ.मनमोहन शर्मा, वरिष्ठशोधाध्येता, संयोजकः 'उल्लासः' (संस्कृतम्) संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्
प्रदीप पौडेल, वरिष्ठशोधाध्येता संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्, नवदेहली
विष्णु प्रसाद उपाध्याय, वरिष्ठशोधाध्येता संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्, नवदेहली
गानमूर्ति, वरिष्ठशोधाध्येता संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्, नवदेहली
खगेन्द्र दहाल, वरिष्ठशोधाध्येता संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्, नवदेहली
उमेश कुमार पाण्डेय, अनुवादकः संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्, नवदेहली
नरेन्द्र शर्मा, अनुवादकः, संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्, नवदेहली
जया टंडन, अनुवादिका, संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्, नवदेहली

समीक्षा-समितिः

प्रो. चाँदकिरण सलूजा, निदेशकः, संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्, नवदेहली
डॉ.जितेन्द्र मोहन शर्मा, आचार्यः, रा.शै.अ.प्र.प. नवदेहली
डॉ.देवकीनन्दन, सहायकाचार्यः, रा.शै.अ.प्र.प. नवदेहली
डॉ.नितिन कुमार जैन, सहायकाचार्यः, केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली
डॉ.परमेश कुमार शर्मा, सहायकाचार्यः, केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली
लक्ष्मीनरसिंहन्, कार्यपालकाधिकारी, संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्, नवदेहली
डॉ.मनमोहन शर्मा, वरिष्ठशोधाध्येता, संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्

समन्वयन-सदस्या

उषा शर्मा, आचार्या एवं प्रभारी, राष्ट्रिय-साक्षरता-केन्द्र-प्रकोष्ठः, रा.शै.अ.प्र.प. नवदेहली

कृतज्ञता

अस्मिन् पुस्तके येषां साहित्यरचनाः स्वीकृताः परिषद् तेषां सर्वेषां विदुषां कृतज्ञतां प्रकटयति । रचनानां प्रकाशनाय अनुमतिं प्रदत्तवन्तं भोपाल-नगरस्य 'एकतारा' इति संस्थायाः निदेशकं सुशीलशुक्लं, (दीपावल्याः प्रदीप्ताः दीपकाः); भोपाल-नगरस्य, लोक-चित्रकारं सुभाषव्यामं दुर्गाबाईव्यामं च, (जलवाहिनी), स्वर्गवासिनं निरङ्कारदेवसेवकं (समयस्य अनुपालनम्), श्यामसुशीलं (वर्णगीतम्), प्रभातम् (ज्ञानुः ज्ञानी ज्ञानं तथा च सेव्यतां संस्कृतम्), निशातफ़ारूकम् (सहायता तु प्राप्ता किन्तु कथं एवञ्च मम लेखा मम प्रतिष्ठा), लोक-कथा-निमन्त्रणम्, (अनुपम कहानियाँ) (सेवानिवृत्तम्) कार्यकारि-निदेशकं (रेलवेबोर्ड) प्रेमपालशर्माणम् (गान्धिनः आत्मकथायाः), अजमेर-नगरस्य क्षेत्रीय-शिक्षा-संस्थानस्य शिक्षा-विभागस्य अध्यक्षम् आयुष्मान्-गोस्वामिनम् (कथाः) च प्रति परिषद् कार्तज्ञ्यं प्रकटयति ।

पुस्तके चित्राङ्कनाय इयं परिषद् नव-देहलीनगरस्य शशि-शेट्ये-वर्यं; राजस्थान-राज्यस्य जयपुर-नगरस्य लोकचित्रकारिकां (माण्डना शैली) सुनीतां; मध्य-प्रदेशस्य भोपाल-नगरस्य लोक-चित्रकारं (गोंड-भित्ति-शैली) सुभाष-व्यामं, मध्य-प्रदेशस्य भोपाल-नगरस्य लोक-चित्रकारिकां (गोंड-भित्ति-शैली) दुर्गाबाई-व्यामं, मध्य-प्रदेशस्य भोपाल-नगरस्य लोक-चित्रकारं (गोंड-भित्ति-शैली) मानसिंह-व्यामं, राजस्थान-राज्यस्य उदयपुर-नगरस्य प्रशान्त-सोनीं, उत्तर-प्रदेशस्य नोएडा-नगरस्य सागर-अरणकल्ले-वर्यं, मध्य-प्रदेशस्य चंदेरी-नगरस्य शुभम-लखेरां, मध्य-प्रदेशस्य ग्वालियर-नगरस्य हबीब-अलीं, मध्य-प्रदेशस्य देवास-नगरस्य जितेन्द्र-चौरसियां, मध्य-प्रदेशस्य धार-नगरस्य हरिओम पाटीदारं, नीलेश-गहलोतं, नव-देहलीनगरस्य तापोशी-घोषालं, नव-देहलीनगरस्य रुचिन-सोनीं, पश्चिम-बङ्गाल-राज्यस्य कोलकाता-नगरस्य मयूख-घोषं, बिहार-राज्यस्य मधुबनी-नगरस्य सच्चिदानन्द-झां, ओडिशा-राज्यस्य भुवनेश्वर-नगरस्य राधाश्याम राउतं बिहार-राज्यस्य मधुबनी-नगरस्य श्रेयसी-दत्तं प्रति च विशिष्टां कृतज्ञतां विज्ञापयति ।

परिषदा भारतीय-निर्वाचन-आयोगस्य, राष्ट्रिय-मतदातृ-सेवा-सञ्जालस्य, भारतीय-कृषि-अनुसन्धान-केन्द्रस्य, सामाजिक-न्याय-अधिकारिता-मन्त्रालयस्य, प्रधानमन्त्रि-जन-धन-योजनायाः, राष्ट्रिय-आपत्-प्रबन्धन-प्राधिकरणस्य, राष्ट्रिय-साक्षरता-मिशन-प्राधिकरणस्य, मध्य-प्रदेशस्य इन्दौर-नगरस्य राज्य-संसाधन-केन्द्रस्य च कृतज्ञता मन्यते यस्य जालपुटात् प्रवेशिकायाः निर्माणार्थम् उपयोगिन्यः सामग्र्यः चित्राणि च स्वीकृतानि ।

परिषद् प्रवेशिकायाः विकासाय विभिन्न-चरणेषु सहयोगाय राष्ट्रिय-साक्षरता-केन्द्र-प्रकोष्ठस्य परामर्शदातारं अमनगुप्ता-महोदयं प्रति एवञ्च नवदेहलीस्थितस्य संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानस्य परियोजना-अधिकारिणं शंकरलाल-सोनी-वर्यं, पुस्तकस्वरूपं (Indigene work) प्रदत्तवतः रीता-विनोद-पङ्कज-इत्येतान् (मुक्तकर्मिणः) प्रति एवञ्च ग्राफिक-विन्यासकारिके सोनम-मितालौ प्रति च कृतज्ञतां प्रकटयति । एतेषां/एतासां महता सहयोगेन इदं कार्यं निर्विघ्नतया सुसम्पादितम् ।

विषय-सूची

आमुखम् *iii*

प्रस्तावना *vi*

स्वयंसेवि-शिक्षकैः सह वार्तालापः *vii*

निर्माणसमितिः *xiii*

कृतज्ञता *xiv*

वर्ण-परिचयः २–२६

- स्वर-वर्णाः
- व्यञ्जन-वर्णाः
- *वर्णमाला*

१. परिवारः प्रतिवेशः च २७–४५

- अ, आ, न, प, स, र, व
- १ तः २० पर्यन्तं सङ्ख्या-परिचयं, पठनं लेखनं च।

२. संवादः ४६–६५

- इ, ई, ब, त, म, ख, ट, च
- २१ तः ५० पर्यन्तं सङ्ख्या-परिचयं, पठनं लेखनं च।
- १ तः ५० पर्यन्त-सङ्ख्यानां संकलनं व्यवकलनं च।
- एककस्य दशकस्य च समूहे गणनाम्।

३. अस्माकं जीवनशैली ६६–८७

- ओ, औ, झ, द, ल, ग, क, य
- ५१ तः १००० पर्यन्तं संख्यानां परिचयं, पठनं लेखनं च
- एककं, दशकं सहस्रकं च इत्येतेषां समूहेषु गणनाम् (स्थानीय-मानम्)
- २ अङ्कीयानां सङ्ख्यानां सङ्कलनं व्यवकलनं च।
- १ अङ्कीयानां सङ्ख्यानां गुणनम्।
- १००-१०० सङ्ख्यानां समूहेषु गणनाम्।

४. अस्माकं परिवेशः ८८–१०३

- ए, ऐ, क, ज,भ, ड, श, ष, अं, अँ
- ३ अङ्कानां सङ्ख्यानां सङ्कलनं व्यवकलनं च।।
- दीर्घतायाः, भारस्य धारितायाः च मापनम्।
- २ अङ्कीय-सङ्ख्यानां १ अङ्कीयसङ्ख्याभिः गुणनम्।
- विभाजनस्य अवबोधनम्।

५. आहारः स्वास्थ्यं च १०४–११७

- उ, ऊ, ह, छ, थ, फ, ठ, ङ
- समयस्य दर्शनम् (होरा, निमेषाः, क्षणानि)।
- समयस्य एककानां परस्परं परिवर्तनम्।
- अङ्कीय-सङ्ख्यानां सञ्ज्ञानं लेखनं च।

६. मतदानम् ११८–१२९

- क्ष, घ, ध, ढ
- समयमापनस्य उपयोगः कथं करणीयः (१२ एवं च २४ होरात्मिका घटिका)
- निदर्शिकायां, समय-सारिण्यां रेल-चिटिकायां च दत्तानां सूचनानाम् अवगमनम्।

७. न्यायसम्बद्धं ज्ञानम् १३०-१३९

- त्र, श्र, ण, ऋ, ज्ञ, द्य
- न्यायसम्बद्धायाः शब्दावल्याः अवबोधनं पठनं च।
- वित्तकोष-सम्बद्धानां प्रपत्राणां पठनम्, अवगमनं पूरणञ्च।
  (धनादेशं, सङ्ग्रहण-प्रपत्रं, निष्कासन प्रपत्रम्)
- अन्तर्जालीय-सुरक्षायाः (साइबर-सुरक्षा) विषये ज्ञानम्

मम पुस्तकम्

नाम – _____

पत्रसङ्केतः – _____

_____

चल-दूरवाणी-सङ्ख्या – _____

वर्ण-परिचयः

वयं ज्ञास्यामः

- 'अ' तः आरभ्य 'ह्र' पर्यन्तं वर्णानां परिचयं।
- पठनं लेखनं च।

स्वर-वर्णाः

■ **वयं चित्रं दृष्ट्वा पठामः -**

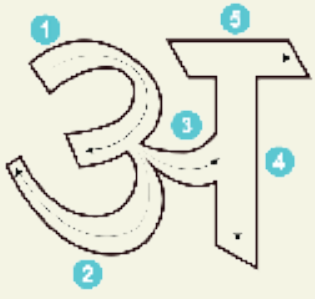

अग्निः

अजा

अ

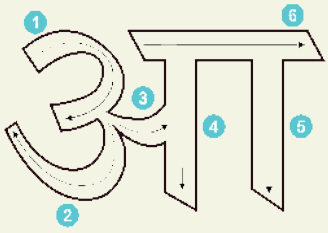

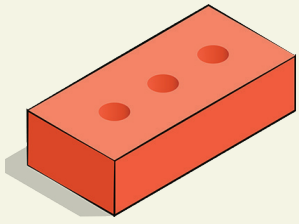
आम्रम्

आलुकम्

आ

इष्टिका

इक्षुः

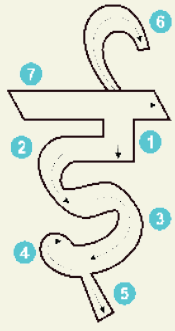
इ

ई

ईशः

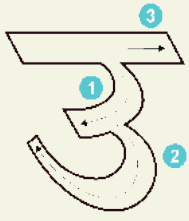

उ

उष्ट्रः

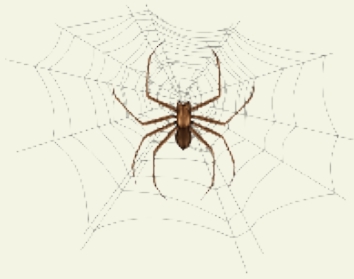

उपनेत्रम्

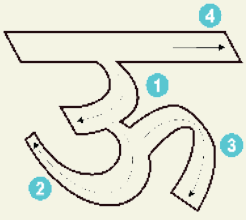

ऊलूकः

ऊर्णनाभः

ऊ

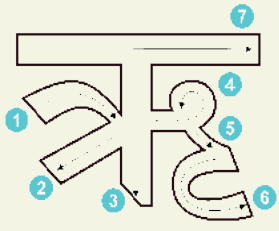

ऋषिः

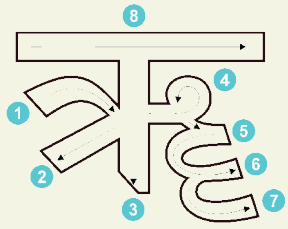

ऋग्वेदः

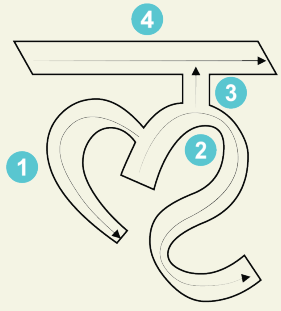
ॠ

ॠ

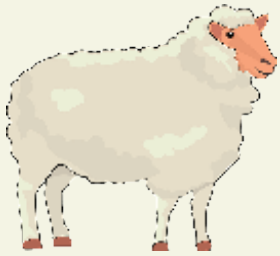

ऌ

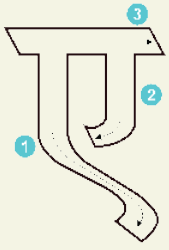

एला

एडक:

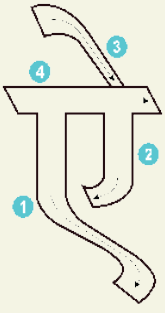
ए

ऐन्द्रजालिक:

ऐ

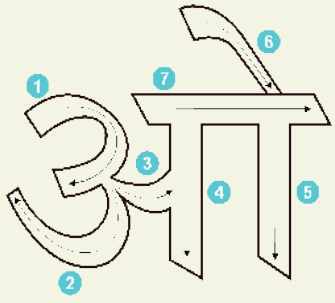

ओदनम्

ओष्ठः

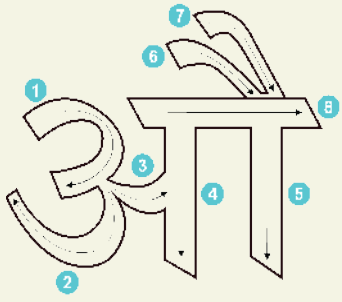
ओ

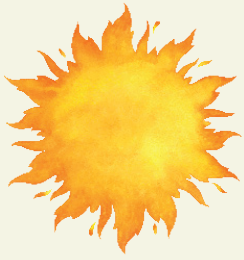

औषधम्

औ

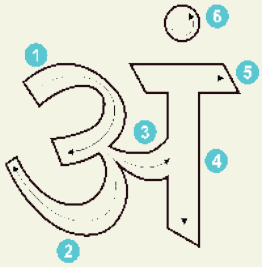

अनुस्वारः

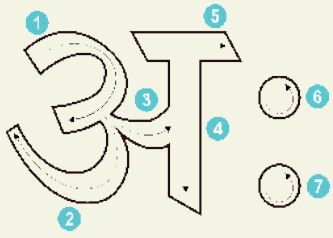
अंशुमान्

अं

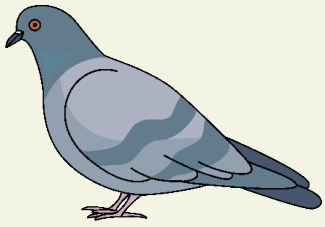
विसर्गः

अः

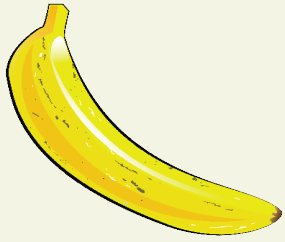

व्यञ्जन-वर्णाः

■ वयं चित्रं दृष्ट्वा पठामः -

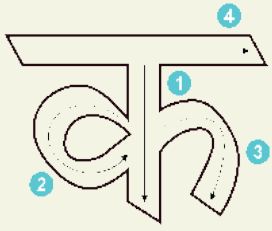

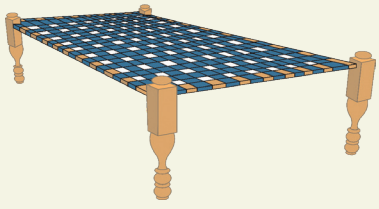
कपोतः

कदली

क

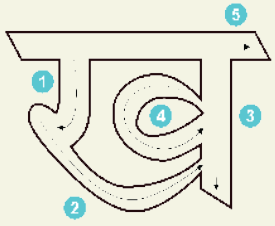

खट्वा

खर्जूरम्

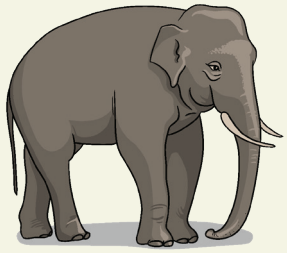
ख

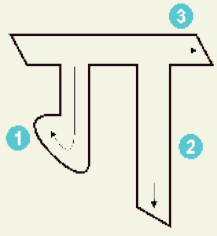

गणेश:

ग

गज:

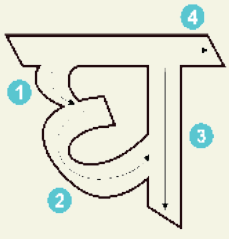

घटी

घ

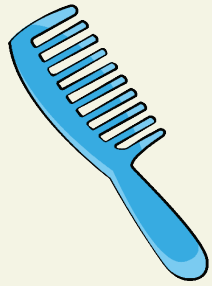

घट:

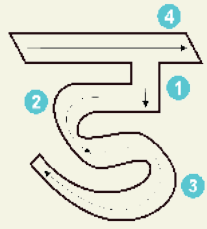

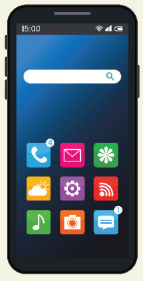
सङ्गणकम्

कङ्कतम्

ङ

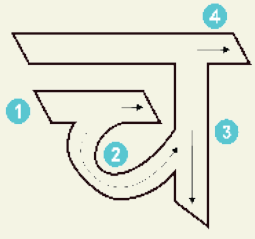

चलदूरवाणी

चटका

च

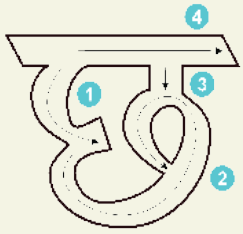

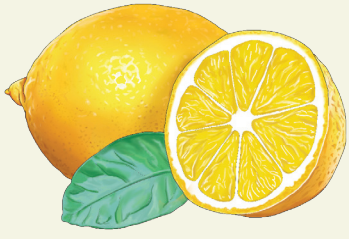
छत्रम्

छदिः

छ

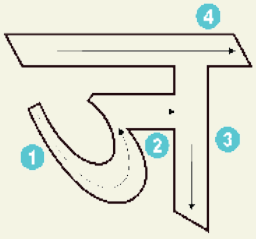

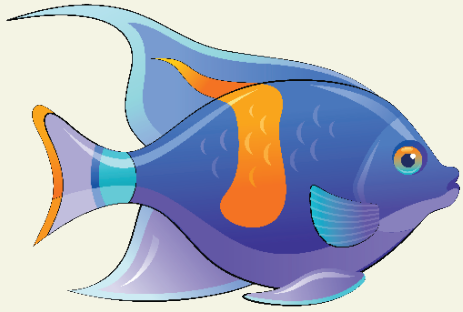
जम्बीरम्

जतुका

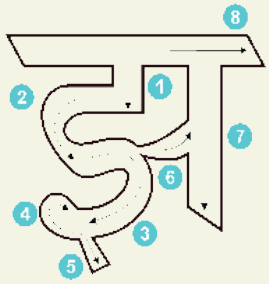
ज

झषः

झ

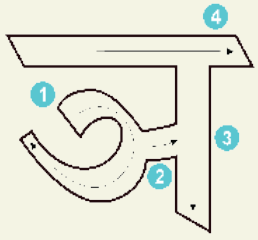

पिञ्जः

कुञ्चिका

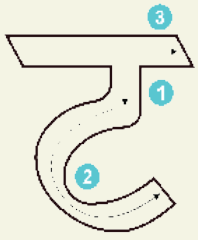
ञ

टिप्पणीपुस्तिका

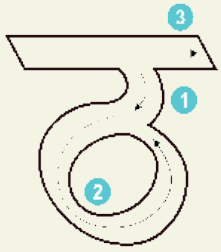
ट

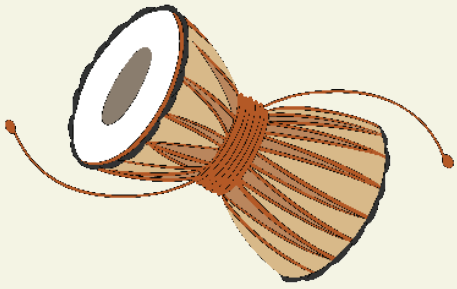

ठक्कुरः

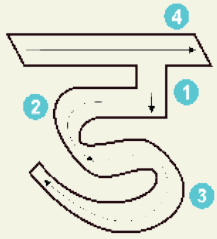
ठ

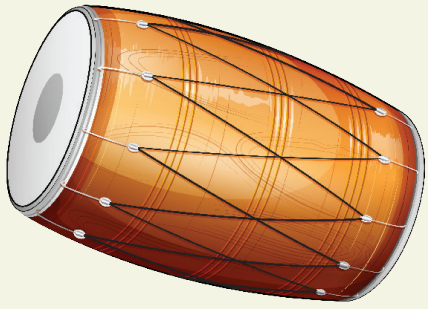

डमरुः

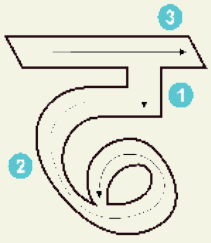
ड

ढक्का

ढ

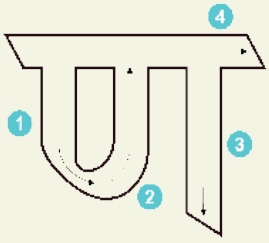

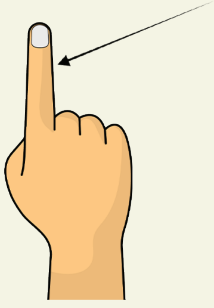
नाणकम्

दर्पण:

ण

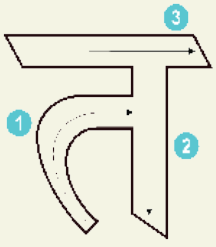

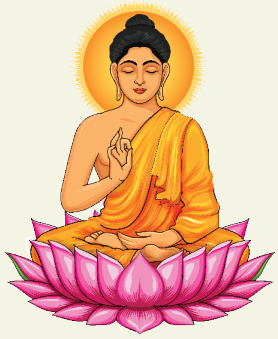
तर्जनी

तडित्

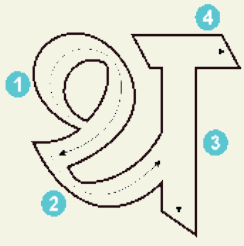
त

तथागतः

थ

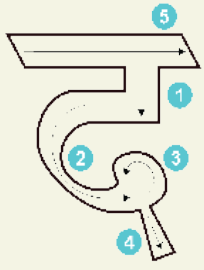

दन्तः

दण्डः

द

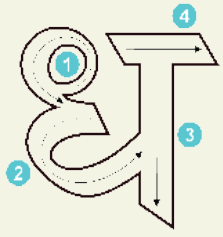

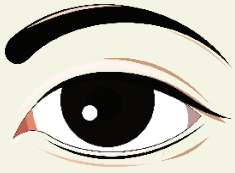
धनुः

धरा

ध

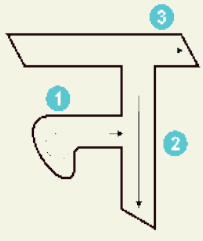

नयनम्

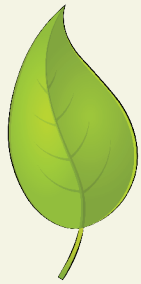
नक्षत्रम्

न

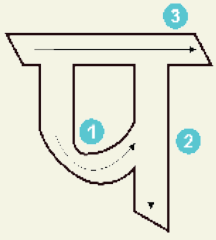

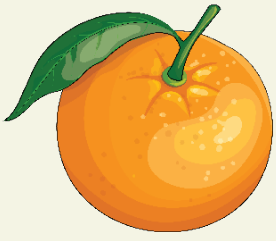
पर्वतः

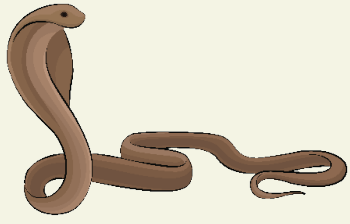
पर्णम्

प

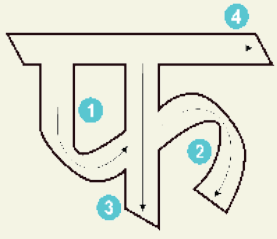

फलम्

फणी

फ

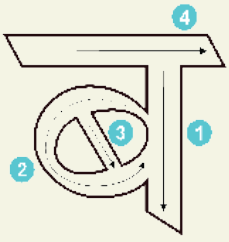

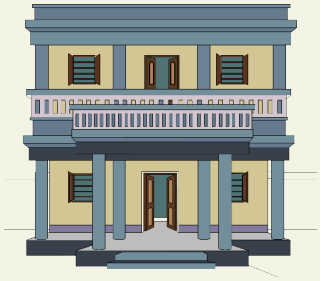
बकः

बसयानम्

ब

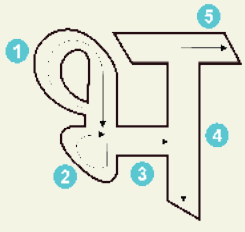

भवनम्

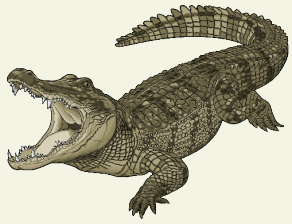
भल्लूकः

भ

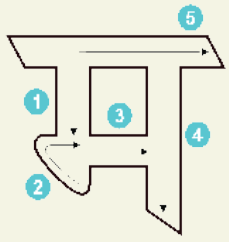

मयूरः

मकरः

म

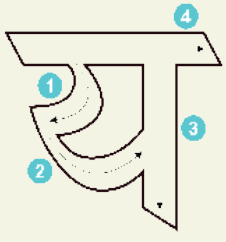

यज्ञः

यजुर्वेदः

य

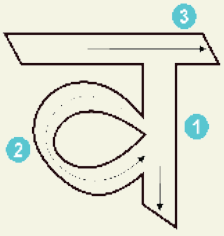

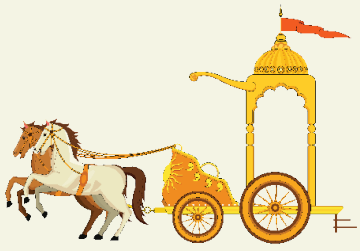
वटः

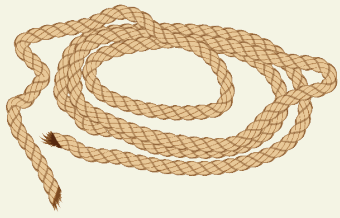
वनम्

व

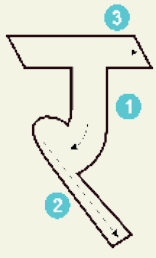

रथः

रज्जुः

र

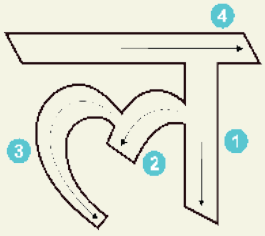

लशुनम्

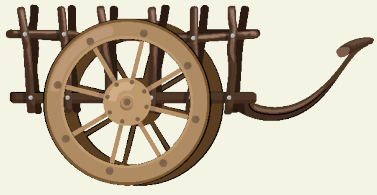
लवणम्

ल

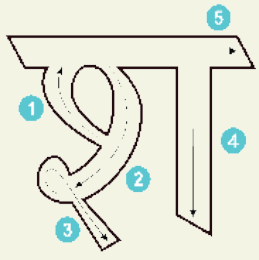

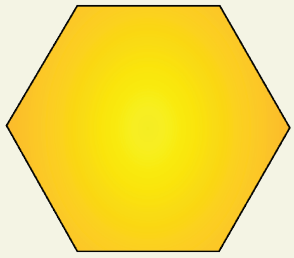
शशकः

शकटः

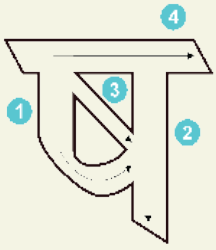
श

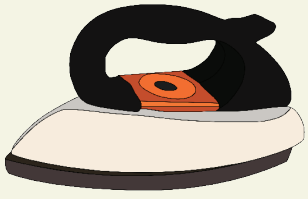
षट्कोणम्

ष

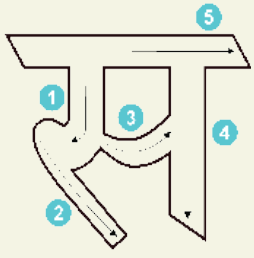

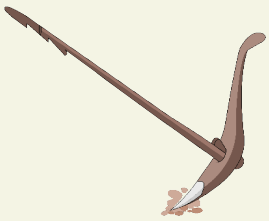
समुद्रः

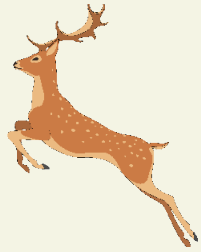
समीकरः

स

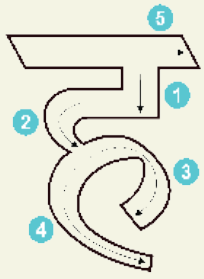

हलम्

हरिणः

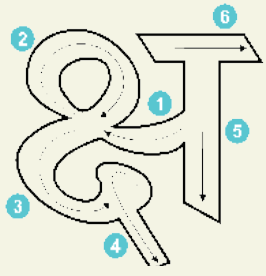
ह

क्षत्रियः

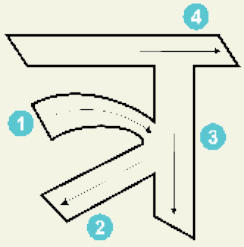
क्ष

१३

त्रयोदश

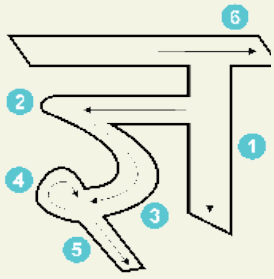
त्र

ज्ञः

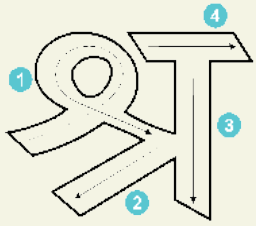
ज्ञ

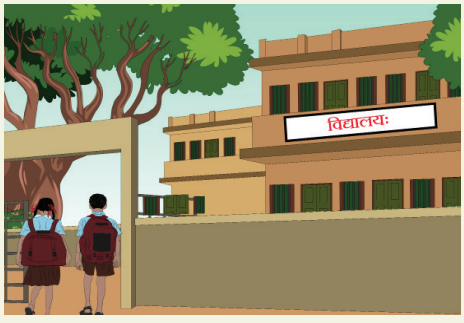

श्रमिकः

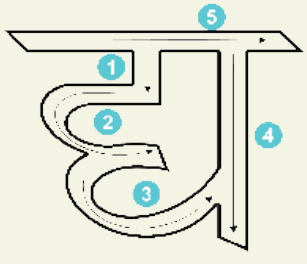
श्र

विद्यालयः

द्य

वर्णमाला

स्वरवर्णाः

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ

ए ऐ ओ औ

अं अनुस्वारः अः विसर्गः

व्यञ्जनवर्णाः

क	ख	ग	घ	ङ	स्पर्श-वर्णाः
च	छ	ज	झ	ञ	
ट	ठ	ड	ढ	ण	
त	थ	द	ध	न	
प	फ	ब	भ	म	
य	व	र	ल		अन्तःस्थ-वर्णाः
श	ष	स	ह		ऊष्म-वर्णाः

संयुक्तवर्णाः

क्ष त्र ज्ञ श्र द्य

शासकीय-चिकित्सा-केन्द्रम्
गुरारि-जनपदः
विनोद-पादुका-आपणः
रीता-सौन्दर्यम्
७
८
६
३
४
शुभः
लाभः

वार्तालापाय

१. एतत् चित्रं कुत्रत्यम् अस्ति ? २. जनाः किं किं कुर्वन्ति ? ३. भवतः/भवत्याः खाद्यान्नस्य आपणे किं किं प्राप्यते ? ४. अस्मिन् चित्रे कति बालाः सन्ति ? ५. अस्मिन् चित्रे (४) इति संख्या कुत्र लिखिता अस्ति ? ६. चित्रे कति खट्वाः सन्ति? ७. अस्मिन् चित्रे बालाः किं किं कुर्वन्ति ? ८. अस्मिन् चित्रे कति बालाः पठन्ति ?

१ परिवारः प्रतिवेशः च

वयं ज्ञास्यामः

अ	आ	न	प	स	र	व

- १ तः २० पर्यन्तं सङ्ख्या-परिचयम्।
- पठनं लेखनं च।

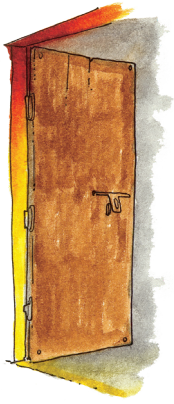
■ वयं चित्रं दृष्ट्वा पठामः -

आपणः

परिवारः

द्वारम्

पाकशाला

पठन्तु लिखन्तु च -

अ

अग्निः

आ

आपणः

न

नखः

ना

नारिकेलम्

शिक्षक-निर्देशः — सहभागिनः क्रमशः सर्वेषां चित्राणां परिचयं कारयन्तु । चित्राणाम् अधः लिखितानां शब्दानाम् अधः अङ्गुलीं संस्थाप्य उच्चारणं लेखनं च कारयन्तु । 'अ' एवञ्च 'आ' इत्यनयोः ध्वनेः आकृतेः च भेदम् अपि बोधयन्तु । इत्थमेव अन्येषाम् अपि अक्षराणाम् उच्चारणं लेखनं च कारयन्तु ।

प

पत्रवाहकः

पा

पाचकः

स

७

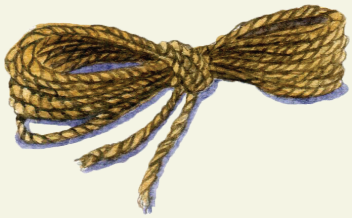
सप्त

सा

साधुः

र

रज्जुः

रा

रात्रिः

व

वनम्

वा

वातायनम्

■ पश्यामः, पठामः लिखामः च –

'अ' इति वर्णेन आरब्धं शब्दं चित्वा लिखन्तु –

अग्निः नदी वायुः आकाशः

'आ' इति वर्णेन आरब्धं शब्दं चित्वा लिखन्तु –

रज्जुः नासिका आम्रम् मार्जनी

'व' इति वर्णेन आरब्धं शब्दं चित्वा लिखन्तु –

पाचकः द्वारम् परिवारः वनम्

'वा' इति वर्णेन आरब्धं शब्दं चित्वा लिखन्तु –

मार्गः सप्त आसन्दः वातायनम्

'न' इति वर्णेन आरब्धं शब्दं चित्वा लिखन्तु –

आपणः गृहम् नदी पत्रवाहकः

'ना' इति वर्णेन आरब्धं शब्दं चित्वा लिखन्तु –

वाद्ययन्त्रम् वृक्षः नखः नारिकेलम्

'र' इति वर्णेन आरब्धं शब्दं चित्वा लिखन्तु –

नलिका रसः जनः पाकशाला

'स' इति वर्णेन आरब्धं शब्दं चित्वा लिखन्तु –

समुद्रः आचार्यः दूरवाणी पात्रम्

'प' इति वर्णेन आरब्धं शब्दं चित्वा लिखन्तु –

चषकः पर्णम् पुस्तकम् लेखनी

■ चित्रं दृष्ट्वा रिक्तस्थाने उचितं वर्णं पूरयामः -

१. सा·····सः

२. वान····

३. ···रिकेलम्

४. व·····म्

५. ·····म्रम्

६. ····लिका

शिक्षक-निर्देशः — सहभागिभिः सह मिलित्वा गीते विद्यमानानाम् अक्षराणां शब्दानां च परिचयं कारयन्तु। अक्षराणां शब्दानां च लेखने सहभागिनां सहयोगं कुर्वन्तु। मिलित्वा गीतं गायन्तु।

गणनां कृत्वा संख्यायाः परिचयं कुर्वन्तु -

१

एकं पुष्पम्

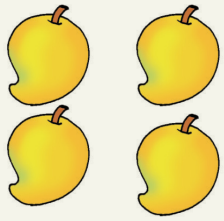
२

द्वे पुस्तके

३

त्रीणि कन्दुकानि

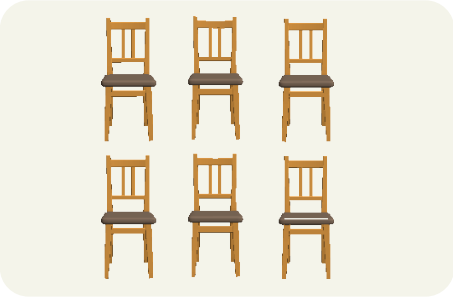
४

चत्वारि आम्राणि

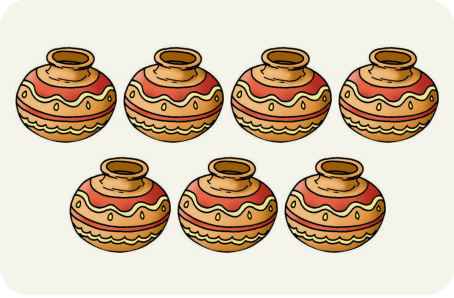
५

पञ्च गृहाणि

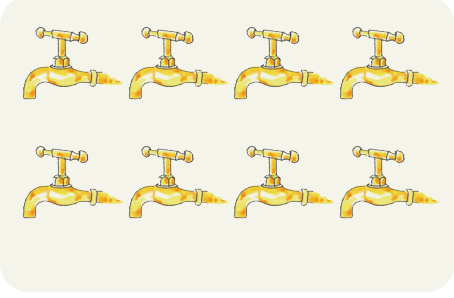
६

षड् आसन्दाः

७

सप्त घटाः

८

अष्ट नलिकाः

९

नव दाडिमानि

शिक्षक-निर्देशः — प्रयत्नः कर्तव्यः यत् सहभागिनः चित्रेषु प्रदर्शितानां वस्तूनां गणनां कृत्वा प्रदर्शितानां संख्यानां परिचयं प्राप्नुयुः। सहभागिनां कृते तेषां समीपस्थानां वस्तूनां गणनां कर्तुम् अवसरं प्रयच्छन्तु, यथा- प्रकोष्ठे कति जनाः सन्ति ?

■ संख्यां वदामः लिखामः च –

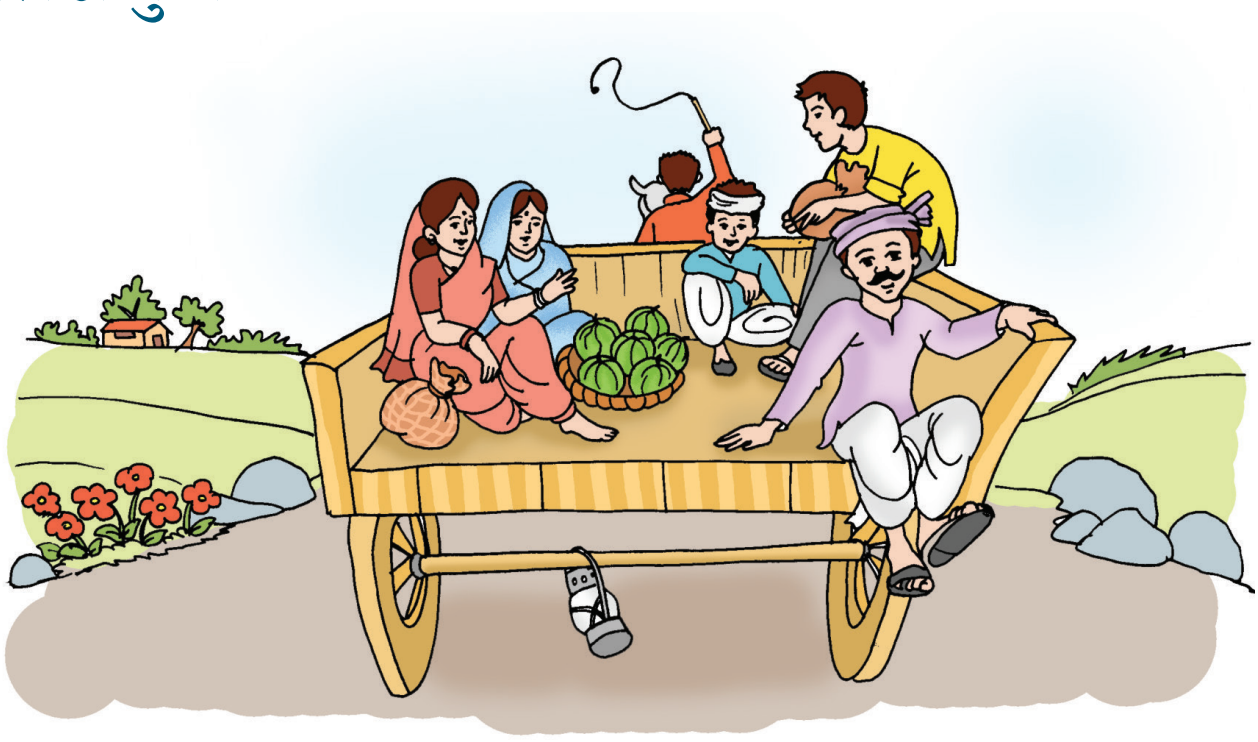
१	१		६	६	
२	२		७	७	
३	३		८	८	
४	४		९	९	
५	५		०	0	

■ चलदूरवाण्यां का संख्या कुत्र अस्ति ? रिक्तस्थानेषु लिखामः -

शिक्षक-निर्देशः— दूरवाण्यां प्रदत्तानाम् अङ्कानां लेखनस्य अभ्यासं कारयन्तु। प्रयत्नं कुर्वन्तु यत् सहभागिनः आदौ एतेषाम् अङ्कानां लेखनं बिन्दुयुक्तानां रेखाणां सहयोगेन कुर्युः अनन्तरं स्वयमेव लिखेयुः वदेयुः च। येषां सहभागिनां कृते अभ्यासस्य अधिका आवश्यकता अस्ति, तेभ्यः पुनः पुनः अभ्यासस्य अवसरः दातव्यः। अयमपि यत्नः करणीयः यत् सहभागिनः चलदूरवाण्यां टङ्कितान् अङ्कान् ज्ञात्वा पुनः १ तः ९ पर्यन्तं संख्याः लिखन्तु।

■ गोविन्दः सपरिवारं शकटेन गच्छति । पश्यन्तु गणयन्तु लिखन्तु च –

- शकटे कति जनाः सन्ति ?
- शकटे कति पुरुषाः सन्ति ?
- शकटे कति महिलाः सन्ति ?
- चित्रे कति पुष्पाणि सन्ति ?
- शकटे कति चक्राणि सन्ति ?
- शकटे कति तैलदीपाः सन्ति ?

■ रिक्तस्थाने संख्यां लिखित्वा क्रमं पूरयन्तु ।

०		२			५			८

शिक्षक-निर्देशः — सहभागिभिः वस्तूनां गणनां कारयित्वा संख्या-लेखनस्य अभ्यासं कारयन्तु । संख्यायाः पठने लेखने च सहभागिनां सहयोगं कुर्वन्तु । यदि भवन्तः इच्छन्ति तर्हि पार्श्वे विद्यमानानां वस्तूनां गणनाम् अपि कारयितुं शक्नुवन्ति ।

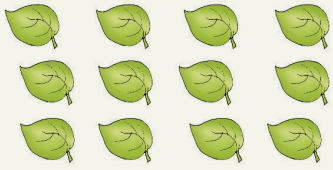
■ आयान्तु, मिलित्वा गणनां कुर्मः -

दश नलिकाः १०

एकादश खट्वाः ११

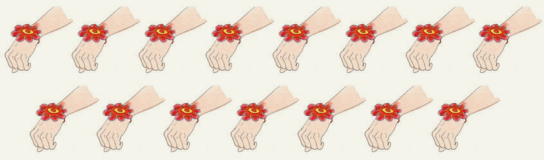
द्वादश पत्राणि १२

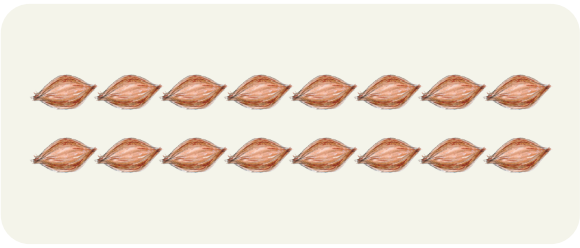
त्रयोदश कपाटिकाः १३

चतुर्दश पक्षिणः १४

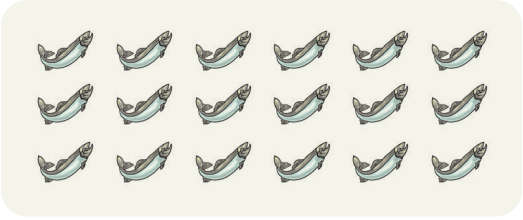
पञ्चदश रक्षासूत्राणि १५

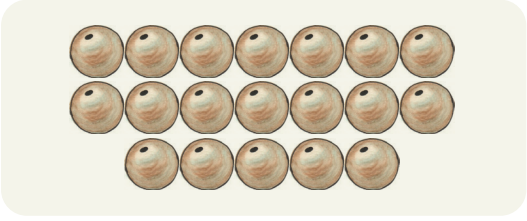
षोडश नारिकेलानि १६

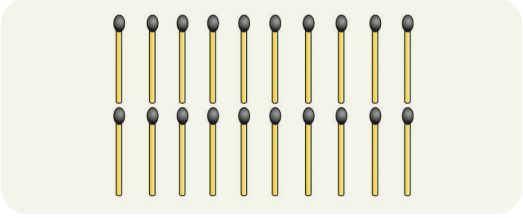
सप्तदश दाडिमानि १७

अष्टादश मीनाः १८

नवदश मौक्तिकानि १९

विंशतिः अग्निशलाकाः २०

रिक्तस्थाने सङ्ख्यां लिखित्वा क्रमं पूरयन्तु -

१०		१२		१४	१५		१७			२०

शिक्षक-निर्देशः — सहभागिभिः वस्तूनां गणनां कारयित्वा संख्या-लेखनस्य अभ्यासं कारयन्तु। संख्यायाः पठने लेखने च सहभागिनां सहयोगं कुर्वन्तु। यदि भवन्तः इच्छन्ति तर्हि पार्श्वे विद्यमानानां वस्तूनां गणनाम् अपि कारयितुं शक्नुवन्ति।

अभ्यास-कार्यम्

१. प्रदत्तानाम् अक्षराणां सञ्ज्ञानं कृत्वा गोलाकारं कुर्मः ।

अ	–	अश्वः	अग्निः
न	–	नदी	वातायनम्
प	–	पर्णम्	पत्रालयः
स	–	आसन्दः	सप्त

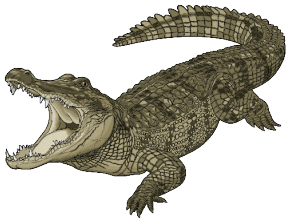
२. पठामः लिखामः च -

प्र श्व अ र ग्ना

३. चित्रं दृष्ट्वा रिक्तस्थानं पूरयामः -

श·····कः

·····करः

नय·····म्

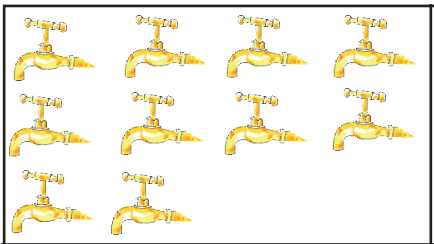
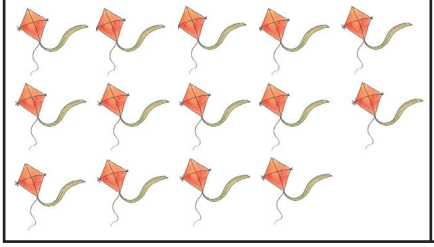
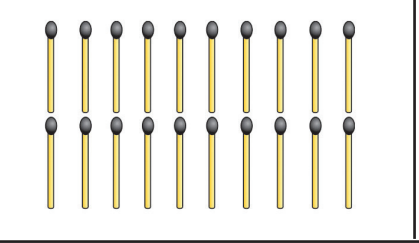
४. गणनां कृत्वा सङ्ख्यां लिखामः -

५. रिक्तस्थाने सङ्ख्यां लिखित्वा क्रमं पूरयामः -

१		३	४					९

६. गणनां कृत्वा सङ्ख्यां लिखामः

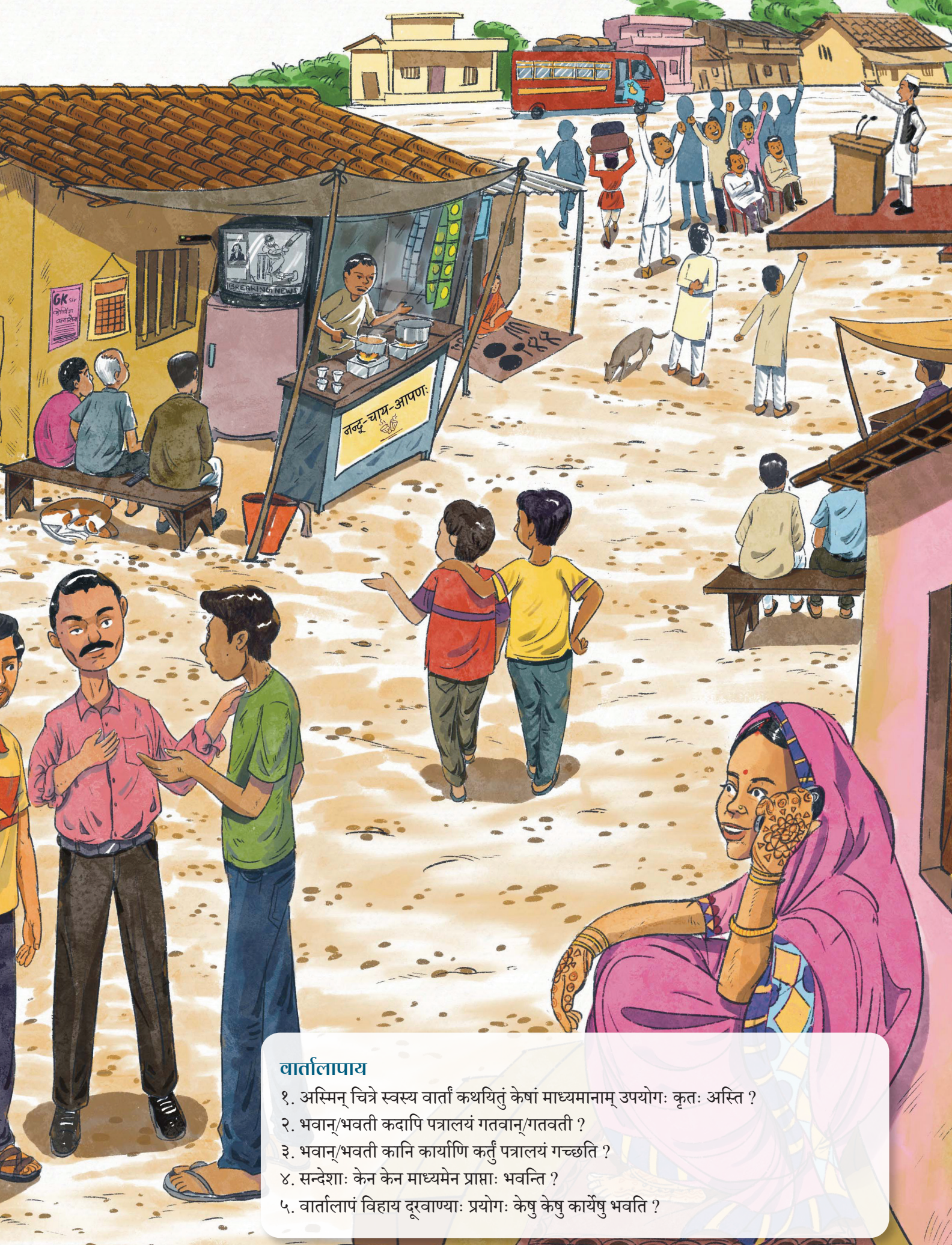
			
			

७. रिक्तस्थाने सङ्ख्यां लिखित्वा क्रमं पूरयामः -

१०		१२		१४	१५		१७			२०

■ मम शब्दाः

पत्रालयः
मुरारि-जनपदः
पत्रम्

वार्तालापाय

१. अस्मिन् चित्रे स्वस्य वार्तां कथयितुं केषां माध्यमानाम् उपयोगः कृतः अस्ति ?

२. भवान्/भवती कदापि पत्रालयं गतवान्/गतवती ?

३. भवान्/भवती कानि कार्याणि कर्तुं पत्रालयं गच्छति ?

४. सन्देशाः केन केन माध्यमेन प्राप्ताः भवन्ति ?

५. वार्तालापं विहाय दूरवाण्याः प्रयोगः केषु केषु कार्येषु भवति ?

२ संवादः

वयं ज्ञास्यामः

इ	ई	ब	त	म	ख	ट	च

- २१ तः ५० पर्यन्तं सङ्ख्या-परिचयम्।
- पठनं लेखनं च।
- १ तः ५० पर्यन्त-सङ्ख्यानां संकलनं व्यवकलनं च।
- एककस्य दशकस्य च समूहे गणनाम्।

■ वयं चित्रं दृष्ट्वा पठामः -

वार्तापत्रम्

पत्रपेटिका

बन्धु-चर्चा

चलदूरवाणी

पठाम: लिखाम: च -

इ

इन्धनम्

ई

'ई' - पत्रम् (ई-मेल)

ब

बस-यानम्

बा

बाला

बि

बी

बिल्वपत्रम्

बीजम्

त

ता

तडागः

ताम्बूलम्

शिक्षक-निर्देशः— चित्रं दृष्ट्वा शब्दानां पठने सहभागिनां सहयोगं कृत्वा वर्णानां लेखनस्य अभ्यासं कारयन्तु । प्रदत्तेषु स्थलेषु चित्राणां नामानि लेखयन्तु।

ति

ती

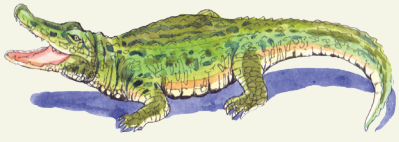
तित्तिरः

तीर्थम्

म

मा

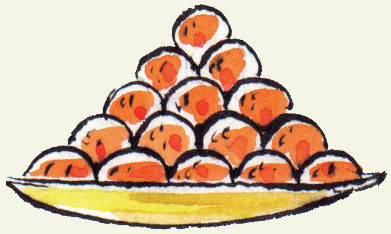
मकरः

माला

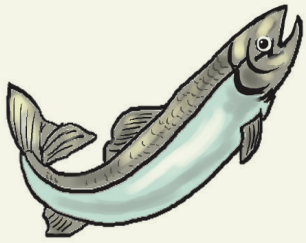

मि

मिष्टान्नम्

मी

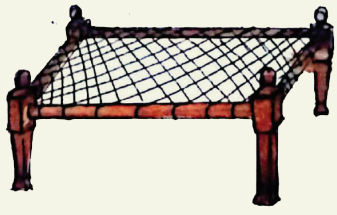

मीनः

ख

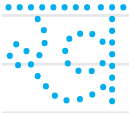

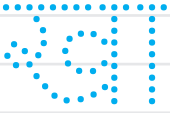
खट्वा

खा

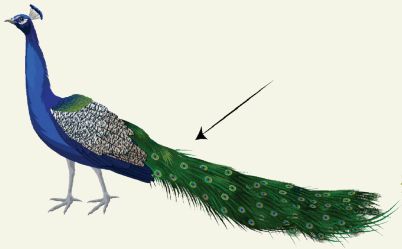

खाद्यम्

खि

शिखिपुच्छम्

खी

सखी

ख ख

ट

नटराजः

टा

१८

अष्टादश

टि

टी

टिट्टिभः

टीकाकरणम्

चषकः

चालनी

चि

चिकित्सिका

ची

चीत्कारः

चि

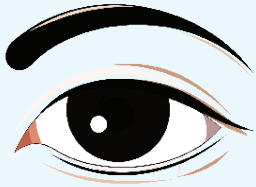
ची

मम शब्दाः

वाक्यानि पठामः -

- गणेशः भोजनालयं गच्छति ।
- बसयानं मन्दं चलति ।
- विनोदः कार्यालयं गच्छति ।
- पुत्री पुस्तकं पठति ।
- माला टीकाकरणार्थम् आगच्छति ।

चित्राणां नामानि लिखामः -

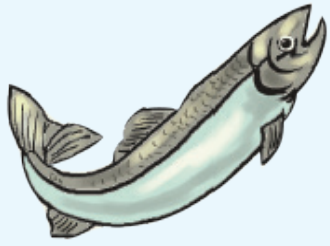
.....

.....

.....

.....

शिक्षक-निर्देशः – शब्दानां पठने शिक्षार्थिनां साहाय्यं करणीयं, ते अक्षराणां शब्दानां च सञ्ज्ञानं कर्तुम् एवञ्च सामान्य-वाक्यानां निर्माणं कर्तुं प्रेरणीयाः ।

■ सङ्गीतायाः परिवारे पञ्च जनाः सन्ति । अद्य अन्ये चत्वारः जनाः अपि तस्याः गृहम् आगताः सन्ति । कथयन्तु यत् संगीतायाः गृहे अधुना कति जनाः सन्ति ?

 तथा आहत्य

५ जनाः तथा ४ जनाः आहत्य अभवन् ९ जनाः

५ + ४ आहत्य अभवन् ९

५ + ४ = ९

५ + ४ = ९ **अथवा**

$$\begin{array}{r} ५ \\ +\ ४ \\ \hline ९ \end{array}$$

■ योजयाम:

$$\begin{array}{r} १३ \\ +\ २ \\ \hline \\ \hline \end{array} \qquad \begin{array}{r} १५ \\ +\ ३ \\ \hline \\ \hline \end{array} \qquad \begin{array}{r} १२ \\ +\ ४ \\ \hline \\ \hline \end{array}$$

७ + २ = ☐

१३ + ४ = ☐

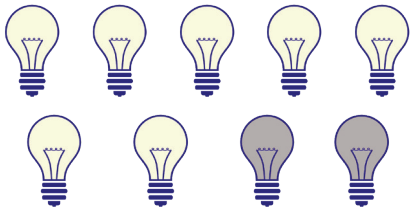
■ पत्रवाहकः प्रथमे दिने ८ पत्राणि वितीर्णवान् । द्वितीये दिने सः ३ पत्राणि वितीर्णवान् । पत्रवाहकः आहत्य कति पत्राणि वितीर्णवान् ?

उत्तरम् _____

शिक्षक-निर्देशः — दैनिक-जीवने एतादृशाः अवसराः आयान्ति, यदा द्वयोः सङ्ख्ययोः योजनं (+) करणीयं भवति। सहभागिनां प्रोत्साहनं कुर्वन्तु, येन ते सङ्ख्यानां योजनं कर्तुं शक्नुयुः । ९ सङ्ख्या-पर्यन्तं व्यवकलनम् (-) अपि कर्तुं शक्नुयुः ।

■ नवसु विद्युद्दीपेषु द्वौ विद्युद्दीपौ कार्यं न कुरुतः, अधुना वदन्तु कति विद्युद्दीपाः कार्यं कुर्वन्ति ?

विद्युद्दीपेषु

द्वौ विद्युद्दीपौ कार्यं न कुरुतः

विद्युद्दीपाः कार्यं कुर्वन्ति ।

९	विद्युद्दीपेषु -	२	विद्युद्दीपौ कार्यं = न कुरुतः ।	७	विद्युद्दीपाः कार्यं कुर्वन्ति ।
९	–	२	=	७	अवशिष्टाः
९	–	२	=	७	

९ – २ = ७

$$\begin{array}{r} ९ \\ -\ २ \\ \hline ७ \\ \hline \end{array}$$

अथवा **९ – २ = ७**

शिक्षक-निर्देशः — दैनिक-जीवने एतादृशाः अवसराः आयान्ति, यदा द्वयोः सङ्ख्ययोः योजनं (+) करणीयं भवति। सहभागिनां प्रोत्साहनं कुर्वन्तु, येन ते सङ्ख्यानां योजनं कर्तुं शक्नुयुः। ९ सङ्ख्या-पर्यन्तं व्यवकलनम् (-) अपि कर्तुं शक्नुयुः।

व्यवकलनं कुर्मः -

९	६	८
− ३	− २	− ४
———	———	———
———	———	———

७ − ३ = ☐

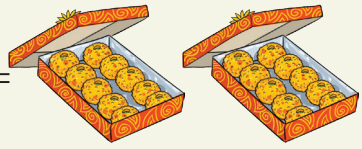
५ − २ = ☐

- रमेशस्य पार्श्वे २० रूप्यकाणि सन्ति, सः १५ रूप्यकाणि आपणिकाय दत्तवान्। रमेशस्य पार्श्वे कति रूप्यकाणि अवशिष्टानि -

---

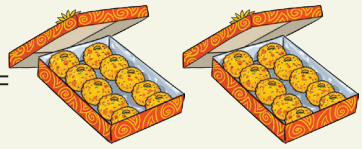
■ आयान्तु योजयित्वा गणनां पठामः –

मिष्टान्नस्य एकस्मिन् पात्रे १० लड्डुकानि सन्ति १० एककानि आहत्य १ दशकं भवति। पश्यामः, जानीमः लिखामः च –

२० + १ =

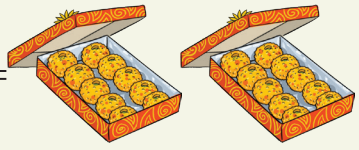
२० + १ = २१

दशकद्वयम् एकम् एककम् एकविंशतिः

२० + २ =

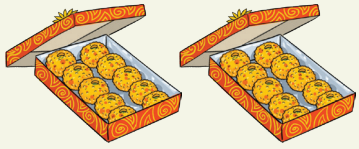
२० + २ = २२

दशकद्वयम् एककद्वयं च द्वाविंशतिः

२० + ३ =

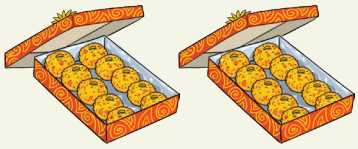
२० + ३ = २३

दशकद्वयं त्रीणि एककानि त्रयोविंशतिः

२० + ४ =

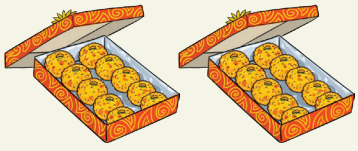
२० + ४ = २४

दशकद्वयं चत्वारि एककानि चतुर्विंशतिः

२० + ५ =

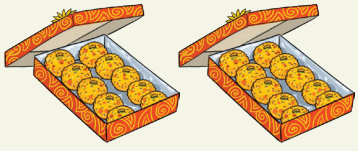
२० + ५ = २५

दशकद्वयं पञ्च एककानि पञ्चविंशतिः

२० + ६ =

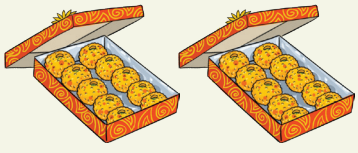
२० + ६ = २६

दशकद्वयं षड् एककानि षड्विंशतिः

२० + ७ =

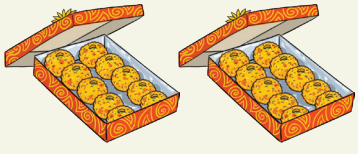
२० + ७ = २७

दशकद्वयं सप्त एककानि सप्तविंशतिः

२० + ८ =

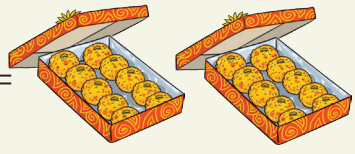
२० + ८ = २८

दशकद्वयम् अष्ट एककानि अष्टाविंशतिः

२० + ९ =

२० + ९ = २९

दशकद्वयं नव एककानि नवविंशतिः

२० + १० =

२० + १० = ३०

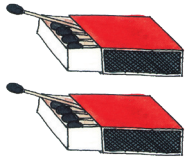
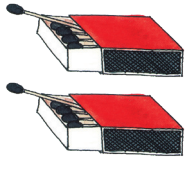
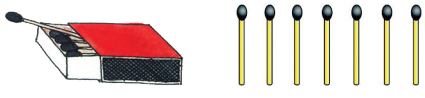
दशकद्वयं दश एककानि त्रिंशत्

शिक्षक-निर्देशः — अनेन प्रकारेण अग्रे संख्यानां लेखने सहभागिनां सहयोगं कुर्वन्तु।

३०	+	१	=	३१
३०	+	२	=	३२
३०	+	३	=	३३
३०	+	४	=	३४
३०	+	५	=	३५
३०	+	६	=	३६
३०	+	७	=	३७
३०	+	८	=	३८
३०	+	९	=	३९
३०	+	१०	=	४०

४०	+	१	=	४१
४०	+	२	=	४२
४०	+	३	=	४३
४०	+	४	=	४४
४०	+	५	=	४५
४०	+	६	=	४६
४०	+	७	=	४७
४०	+	८	=	४८
४०	+	९	=	४९
४०	+	१०	=	५०

■ एकस्यां अग्निपेटिकायां 10 अग्निशलाकाः सन्ति । मञ्जूषायाम् अग्निशलाकानां सङ्ख्यां लिखन्तु -

		या ☐ + ☐
		या ☐ + ☐

■ अधः प्रदत्त-दशरूप्यकैः सह एकरूप्यकस्य नाणकानां योजनेन कति रूप्यकाणि भवन्ति इति चिन्तयन्तु, अवगच्छन्तु उत्तरं च लिखन्तु -

	१० रूप्यकाणां धनपत्रकाणि		१ रूप्यकस्य नाणकानि		सम्पूर्णयोगः
(क)		+		=	३४
(ख)		+		=	

■ योजयामः -

४०	३०	४०	२५	३२
+ ५	+ ७	+ १०	+ १२	+ १५
_____	_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____	_____

२७ + १२ = ☐ ३२ + ११ = ☐

२२ + १४ = ☐ १५ + २५ = ☐

■ व्यवकलनं कुर्मः -

४८	३६	४२	४९
− ३२	− १३	− २१	− १९
_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____

३९ − २३ = ☐ ४५ − ३१ = ☐

२९ − १२ = ☐ ३७ − १५ = ☐

■ भवतः/भवत्याः समीपे १० रूप्यकाणि एवञ्च १ रूप्यकस्य कानिचन नाणकानि सन्ति। अधुना कथयन्तु यत् भवान् आपणिकाय वस्तूनां मूल्यं कथं दास्यति ?

मूल्यम्	वस्तूनि	दशरूप्यकाणां धनपत्रकाणि/ नाणकानि	एकरूप्यकस्य धनपत्रकाणि/ नाणकानि
₹५०	आलुकम्		
₹४२	कुण्डलिका		
₹२९	चषकः		
₹१५	कदलीफलम्		

अभ्यास-कार्यम्

१. प्रदत्तानाम् अक्षराणां सञ्ज्ञानं कृत्वा गोलाकरं कुर्मः -

इ	–	इन्धनम्	ईशः
बि	–	बीजम्	बिडालः
म	–	तीन	मकरः

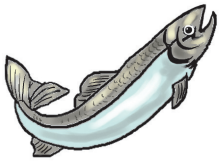
२. प्रदात्तशब्दान् लिखामः -

तिलकम् नासः शकः

३. चित्रं दृष्ट्वा रिक्तस्थानं पूरयामः -

.....द्यम्

मी.....

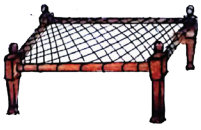

.....टराजः

चाल.....

४. चित्राणां नामानि लिखन्तु -

.....

.....

.....

.....

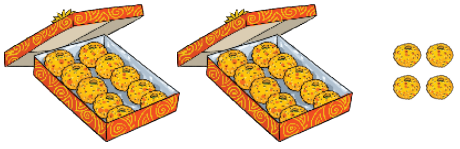
५. सङ्कलनं कुर्मः -

१३	३६	२०	२७	३२
+ ३२	+ ४	+ १५	+ १२	+ ११
_____	_____	_____	_____	_____

६. व्यवकलनं कुर्मः -

९	८	३६	४५	३७
− ३	− ४	− १२	− २१	− १५
_____	_____	_____	_____	_____

७. योजयित्वा गणनां लिखामः -

 = _____

८. रिक्तस्थानं पूरयामः -

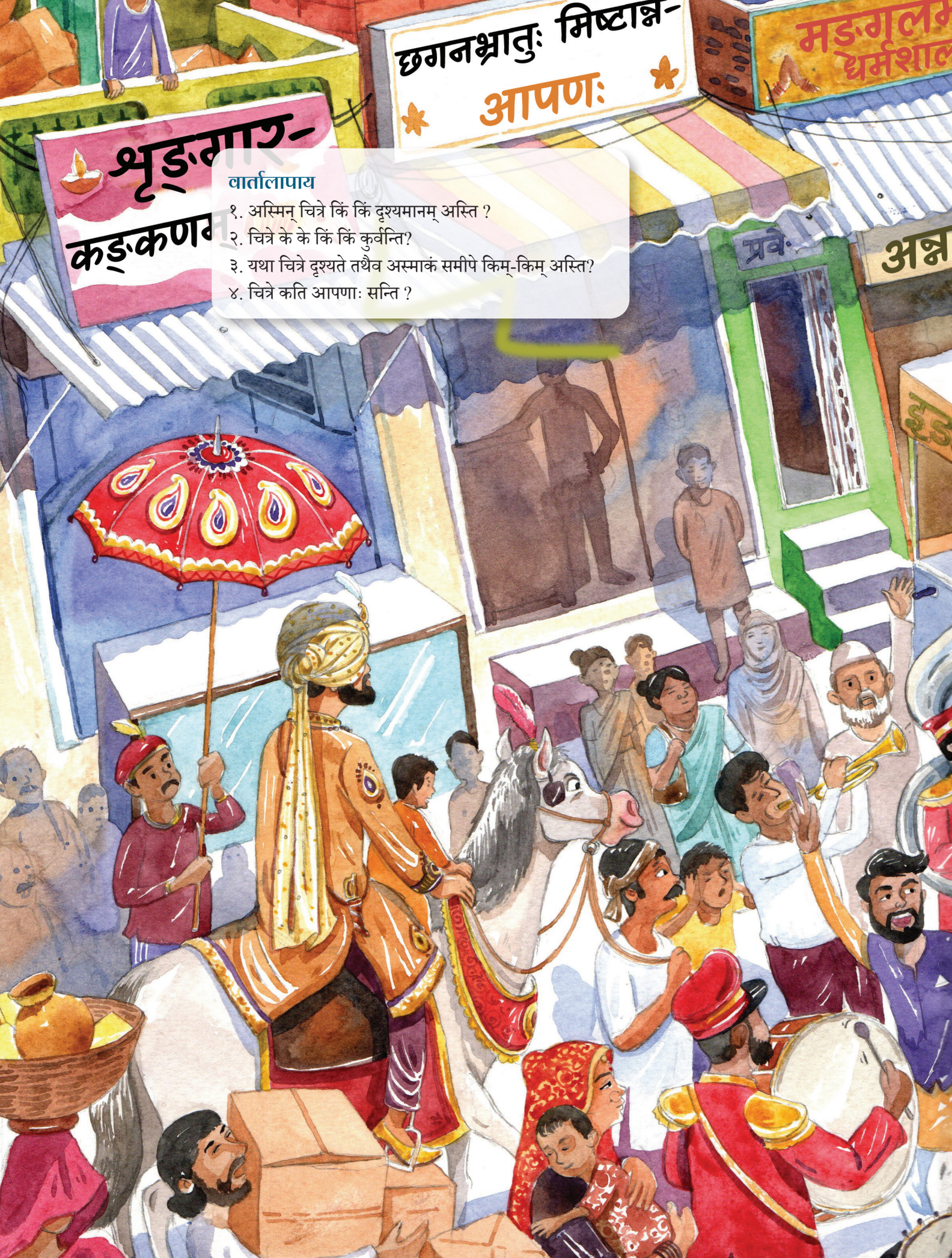
३० + ५ = _____ ४० + ५ = _____

४० + २ = _____ ४० + १० = _____

९. नाणकानि अथवा धनपत्रकाणि कोष्ठके लिखामः -

धनम्	१० रूप्यकस्य धनपत्रकम्/ नाणकम्	१ रूप्यकस्य धनपत्रकम् नाणकम्
₹४२		
₹२९		

संवादः

वार्तालापाय

१. अस्मिन् चित्रे किं किं दृश्यमानम् अस्ति ?
२. चित्रे के के किं किं कुर्वन्ति?
३. यथा चित्रे दृश्यते तथैव अस्माकं समीपे किम्-किम् अस्ति?
४. चित्रे कति आपणाः सन्ति ?

रीता
सौन्दर्यम्
डोसा
अन्ना डोसा
आदिमः
दयाल-
संगीतवृन्दः
दयाल-
संगीतवृन्दः
दयाल

३ अस्माकं जीवनशैली

वयं ज्ञास्यामः

ओ	औ	झ	द	ल	ग	क	य

- ५१ तः १००० पर्यन्तं संख्यानां परिचयम्।
- पठनं लेखनं च।
- एककं, दशकं सहस्रकं च इत्येतेषां समूहेषु गणनाम् (स्थानीय-मानम्)
- २ अङ्कीयानां सङ्ख्यानां सङ्कलनं व्यवकलनं च।
- १ अङ्कीयानां सङ्ख्यानां गुणनम्।
- १००-१०० सङ्ख्यानां समूहेषु गणनाम्।

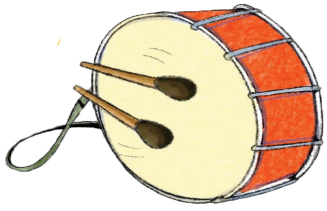
■ पश्यन्तु, पठन्तु चर्चां च कुर्वन्तु -

वरयात्रिकाः

क्रीडनकम्

वाद्ययन्त्रम्

गायिका

■ पठाम: लिखाम: च -

ओ

ओष्ठः

औ

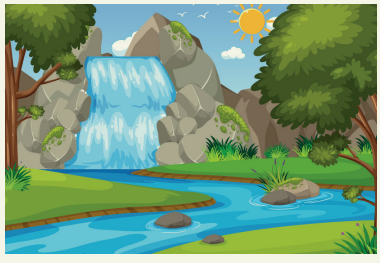

ओष्ठः

औषधम्

ओ ओ

झ

झा

झरः

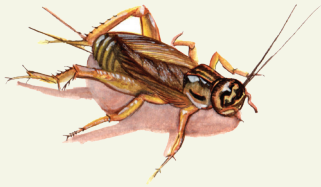
झालिः

झ झा

झि

झी

झिल्लि-वाद्यानि

झीरुका

दा

द

दन्ताः

दाडिमम्

शिक्षक-निर्देशः —— सहभागिभ्यः एकैकस्य चित्रस्य परिचयं कारयेयुः । छात्राः चित्रस्य अधः लिखितानां शब्दानाम् उपरि अङ्गुलीं संस्थाप्य पठेयुः, तेभ्यः अक्षराणां लेखनं च कारयेयुः ।

दि

दिनकरः

दी

दीपः

दौ

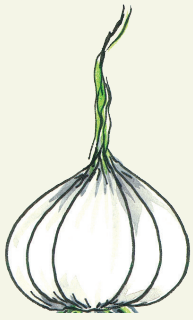
दौहित्रः

य

यज्ञः

ल

लशनुम्

ला

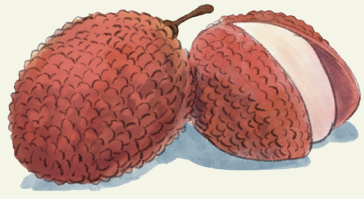
लावणिकम्

लि

लिपिकः

ली

लीची-फलम्

शिक्षक-निर्देशः —— सहभागिभ्यः एकैकस्य चित्रस्य परिचयं कारयेयुः । छात्राः चित्रस्य अधः लिखितानां शब्दानाम् उपरि अङ्गुलीं संस्थाप्य पठेयुः, तेभ्यः अक्षराणां लेखनं च कारयेयुः ।

लो

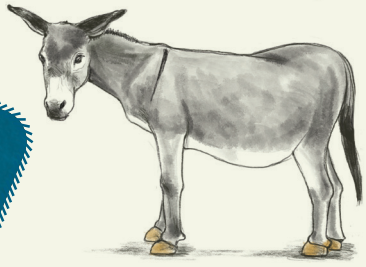
लौ

लोचनम्

लौहभाण्डः

ग

गा

गर्दभः

गायकः

शिक्षक-निर्देशः— चित्रं दृष्ट्वा पठनाय सहभागिनां सहयोगं कुर्युः । तान् अक्षराणि च लेखयेयुः । चित्रेण सह सम्बद्धानां विषयाणाम् अपि ते चिन्तनं कथनं च कुर्युः ।

गि

गिरिः

गी

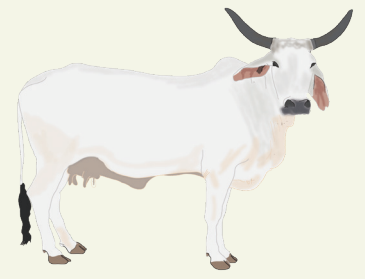
गीता

गो

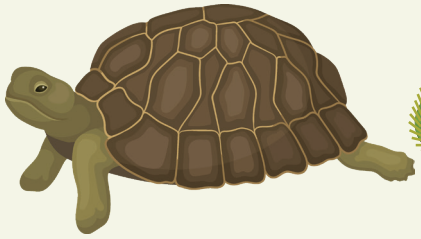
गोमयम्

गौ

गौः

क

का

कच्छपः

काकः

कि

की

किशोरः

कीटः

■ शब्दान् अन्विष्य लिखामः –

अद्य कमलः विविधप्रकारकं भोजनं निर्मितवान् । भोज्यवस्तूनां नामसु गोलाकारं कुर्वन्तु –

किलाटः	पलाण्डुः	तिन्त्रिणी	रक्ताङ्गम्	कंसः	तन्तुचक्रम्	अलावुः
स्थाली	चषकः	अवलेहः	आलुकम्	सूपः	ओदनम्	तुषारः
रोटिका	क्रीडनकम्	चित्रपतङ्गः	कटः	तक्रम्	लवणम्	जलम्
कलशः	वेल्लनी	तप्तकम्	पुष्पाधानी	पेषणी	पायसम्	

■ भोज्यवस्तूनां नव नामानि लिखन्तु –

१. _____ ४. _____ ७. _____

२. _____ ५. _____ ८. _____

३. _____ ६. _____ ९. _____

पठामः लिखामः च -

- मालाकारेण माला निर्मिता ।

- बालकः कन्दुकेन क्रीडति ।

- आनन्दः ग्रामं गच्छति ।

- लता मधुरं गीतं गायति ।

शिक्षक-निर्देशः— शब्दानां पठने शिक्षार्थिनां साहाय्यं कुर्वन्तु । वाक्यानां पठनार्थं लेखनार्थं च शिक्षार्थिनः प्रेरणीयाः ।

पुष्पमाला

पुष्पाणां मालानिर्माणे भानुः स्वमातुः सहायतां कुर्वन् आसीत्। सः मात्रे एकैकं पुष्पं ददाति स्म पुष्पसङ्ख्यां च वदति स्म। १० पुष्पाणाम् एका माला अर्थात् प्रत्येकस्यां मालायां दश पुष्पाणि। भानुः पुष्पाणि प्रयच्छति मालायाः निर्माणं च जायते। आगच्छन्तु मित्राणि! वयम् आहत्य कति पुष्पाणि उपयुज्य एका माला निर्मिता भवति इति अवगच्छामः।

पञ्च दशकानि 	+	**एक-एककम्** 	=	५० + १ = ५१ **एकपञ्चाशत्**
पञ्च दशकानि 	+	**द्वे एकके** 	=	५० + २ = ५२ **द्विपञ्चाशत्**
पञ्च दशकानि 	+	**त्रीणि एककानि** 	=	५० + ३ = ५३ **त्रिपञ्चाशत्**
पञ्च दशकानि 	+	**चत्वारि एककानि** 	=	५० + ४ = ५४ **चतुःपञ्चाशत्**

पञ्च दशकानि 	+	**पञ्च एककानि** 	=	५० + ५ = ५५ **पञ्चपञ्चाशत्**
पञ्च दशकानि 	+	**षड् एककानि** 	=	५० + ६ = ५६ **षड्पञ्चाशत्**
पञ्च दशकानि 	+	**सप्त एककानि** 	=	५० + ७ = ५७ **सप्तपञ्चाशत्**
पञ्च दशकानि 	+	**अष्ट एककानि** 	=	५० + ८ = ५८ **अष्टपञ्चाशत्**
पञ्च दशकानि 	+	**नव एककानि** 	=	५० + ९ = ५९ **नवपञ्चाशत्**
पञ्च दशकानि 	+	**एकं दशकम्** 	=	५० + १० = ६० **षष्टिः**

एककानां दशकानां च सङ्कलनम् -

६० + १	=	६१
६० + २	=	६२
६० + ३	=	६३
६० + ४	=	६४
६० + ५	=	६५
६० + ६	=	६६
६० + ७	=	६७
६० + ८	=	६८
६० + ९	=	६९
६० + १०	=	७०

७० + १	=	७१
७० + २	=	७२
७० + ३	=	७३
७० + ४	=	७४
७० + ५	=	७५
७० + ६	=	७६
७० + ७	=	७७
७० + ८	=	७८
७० + ९	=	७९
७० + १०	=	८०

८० + १	=	८१
८० + २	=	८२
८० + ३	=	८३
८० + ४	=	८४
८० + ५	=	८५
८० + ६	=	८६
८० + ७	=	८७
८० + ८	=	८८
८० + ९	=	८९
८० + १०	=	९०

९० + १	=	९१
९० + २	=	९२
९० + ३	=	९३
९० + ४	=	९४
९० + ५	=	९५
९० + ६	=	९६
९० + ७	=	९७
९० + ८	=	९८
९० + ९	=	९९
९० + १०	=	१००

रिक्तस्थानेषु क्रमेण सङ्ख्यां लिखन्तु –

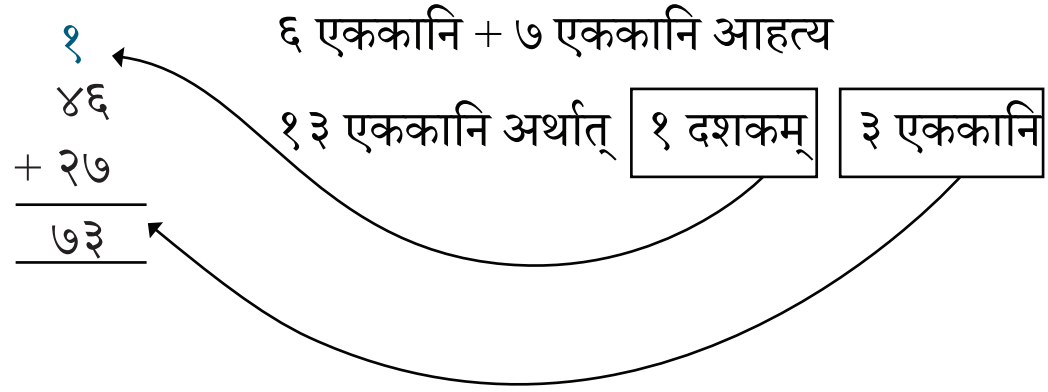
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
११		१३	१४			१७			२०
२१			२४						
					३६				
		४३						४९	
	५२				५६				
६१			६४			६७		६९	
		७३							८०
			८४				८८		
९१		९३				९७			१००

योजयाम:

७०	५६	४६	६२
+ १२	+ १३	+ १२	+ ३६
____	____	____	____

- यदा एककानां योजनं दशाधिकं भवति तदा दश-एककानां दशकं निर्माय दशकानां योजनं कर्तव्यम् ।

यथा –

योजयाम:

७५	३७	५५	२८
+ १९	+ ४६	+ २६	+ २५
____	____	____	____
६५	३६	३८	३९
+ २७	+ ५४	+ ४५	+ २४
____	____	____	____

■ व्यवकलनं कुर्मः -

७५	३८	८६	४७
– २४	– १२	– २४	– १३
_____	_____	_____	_____

यदा एककानि न्यूनानि भवन्ति, तदा वयं दशकानि एककेषु परिवर्तयामः -

यथा – ५४ १० १० १० १० १० ●●

अथवा

५४ १० १० १० १०

यथा –

५४	४ १४
- २६	- २ ६
२८	

४ तः ६ सङ्ख्यायाः व्यवकलनम् अशक्यम्, अतः ५ दशकेषु १ दशकं स्वीकृत्य १० एककेषु परिवर्तनं कुर्मः । अधुना ४ दशकानि एवञ्च १४ एककानि सन्ति । १४ एककेषु ६ एककानि व्यवकलितानि तर्हि ८ एककानि अवशिष्टानि भविष्यन्ति ।

४ दशकेषु २ दशकानि व्यवकलितानि तर्हि २ दशकानि अवशिष्टानि भविष्यन्ति ।

■ व्यवकलनं कुर्मः -

७६	५३	३२	६५
– ३८	– २७	– १५	– २८
_____	_____	_____	_____
९६	८८	४०	५४
– ६८	– ३९	– २७	– २८
_____	_____	_____	_____

■ **स्वतन्त्रता-दिवसस्य अवसरे विद्यालये सर्वेभ्यः बालकेभ्यः मोदक-पेटिकायाः वितरणं सञ्जातम् । एकस्यां पेटिकायां केवलं चत्वारि मोदकानि स्थापयितुं शक्यन्ते । आयान्तु, अनुमानं कुर्मः यत् १० बालकेभ्यः मोदक-पेटिका दातव्या अस्ति, तर्हि कति मोदकानि अपेक्षितानि ?**

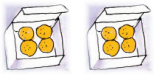
१ बालकाय अर्थात् १ मोदक-पेटिका इत्युक्ते चत्वारि मोदकानि ।

१ वारम् ४

१ गुणितम् ४

अथवा १ × ४ = ४ मोदकानि ।

---

२ बालकाभ्यां अर्थात् ४ मोदकानां २ द्वे मोदकपेटिके

४ + ४ (२ वारम् ४)

२ गुणितानि ४

अथवा २ × ४ = ८ मोदकानि ।

---

३ बालकेभ्यः अर्थात् ४ मोदकानां ३ मोदकपेटिकाः

४ + ४ + ४ (३ वारम् ४)

३ गुणितानि ४

३×४ = १२ मोदकानि ।

---

४ बालकेभ्यः अर्थात् ४ मोदकानां ४ पेटिकाः

४+४+४+४ (४ वारम् ४)

४ गुणितानि ४

४×४ = १६ मोदकानि ।

---

५ बालकेभ्यः ४ मोदकानां ५ पेटिकाः

४+४+४+४+४ = ५ वारम् ४

५ × ४ = २० मोदकानि ।

वदन्तु, ७ बालकेभ्यः कति मोदकानि प्राप्यन्ते ?

४ + ☐ + ☐ + ☐ + ☐ + ☐ + ☐ = ☐ वारम् ☐

अथवा ☐ गुणितम् ☐ = ☐ × ☐ = ☐ मोदकानि ।

■ गुणनं कुर्मः -

५	४	५	३
× ४	× ३	× ५	× ४
———	———	———	———
———	———	———	———

आगच्छन्तु, स्यूतान् गणयामः -

१ पोटलिका १०० स्यूतानाम् अथवा १ वारम् १०० अथवा	१×१००=१०० स्यूताः
२ पोटलिके १०० स्यूतानाम् अथवा २ वारम् १०० अथवा	२×१००=२०० स्यूताः
	४ × १०० = ४०० स्यूताः
	५ × १०० = ५०० स्यूताः
	६ × १०० = ६०० स्यूताः
	७ × १०० = ७०० स्यूताः
	८ × १०० = ८०० स्यूताः
	९ × १०० = ९०० स्यूताः
	१० × १०० = १००० स्यूताः

अभ्यास-कार्यम्

१. प्रदत्तानाम् अक्षराणां सञ्ज्ञानं कृत्वा गोलाकारं कुर्मः ।

ओ	–	ओदनम्	ओष्ठः
औ	–	औलूकम्	औषधम्
लो	–	लोचनम्	लौहः

२. चित्रे चित्रितानां वस्तूनां नामसु गोलाकारं कुर्मः ।

घटः

तुषारः

कूपी

नलिका

३. पठामः लिखामः च -

चषके जलम् अस्ति ।

४. चित्राणां नामानि लिखामः ।

५. रिक्तस्थानं पूरयामः -

पञ्च दशकानि 	एकम् एककम् 	=	☐ + ☐ = ☐
पञ्च दशकानि 	चत्वारि एककानि 	=	☐ + ☐ = ☐

६. रिक्तस्थानेषु समुचितक्रमेण सङ्ख्याः लिखामः ।

२१			२४				२८		३०
		३३			३६			३९	

७. रिक्तस्थानं पूरयामः ।

९० + २ = _____

७० + ५ = _____

४६	५८
+ २७	− २७
_____	_____

८. स्यूतान् गणयित्वा लिखामः ।

 = १०० स्यूताः

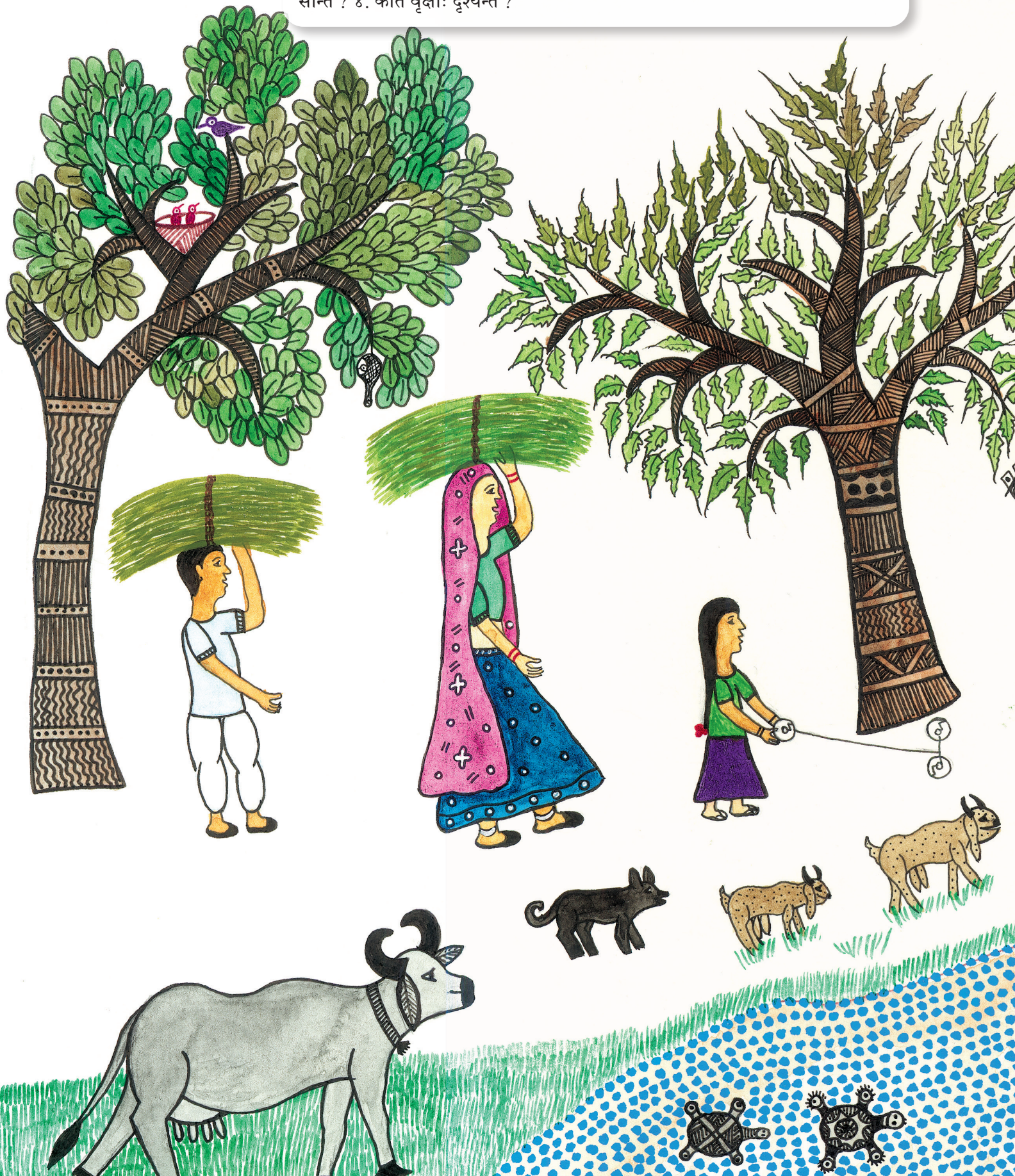
_____ स्यूताः

_____ स्यूताः

वार्तालापाय

सहभागिभिः सह कृषिकर्म-विषये कृषिक्षेत्रविषये च चर्चां कुर्वन्तु। तान् पृच्छन्तु – १. अधः प्रदत्ते चित्रे कति शय्याः सन्ति ? २. चित्रे आहत्य कति जनाः दृश्यन्ते ? ३. कति जन्तवः सन्ति ? ४. कति वृक्षाः दृश्यन्ते ?

४ अस्माकं परिवेशः

वयं ज्ञास्यामः

ए	ऐ	क	ज	भ	ड	श	ष	अं	अँ

- ३ अङ्कानां संख्यानां परिचयम्।
- पठनं लेखनं च।
- दीर्घतायाः, भारस्य धारितायाः च मापनम्।
- २ अङ्कीय-सङ्ख्यानां १ अङ्कीयसङ्ख्याभिः गुणनम्।
- विभाजनस्य अवबोधनम्।

■ चित्रं दृष्ट्वा पठामः-

१

एकम्

कण्ठाभरणम्

कूपः

जन्तवः

शिक्षक-निर्देशः - शिक्षकः/शिक्षिका उपरि लिखितानां शब्दानां पठने सहयोगं कुर्यात्, शिक्षार्थिनः चित्रस्य आधारेण न केवलम् अनुमानम् अपि तु अवगतानां शब्दानां तथा अक्षराणाम् अपि उपयोगं कुर्युः।

अक्षराणि पठन्तु लिखन्तु च -

ए

ऐ

एकतायां शक्तिः अस्ति ।

ऐरातवतः इन्द्रस्य वाहनम् अस्ति ।

ज

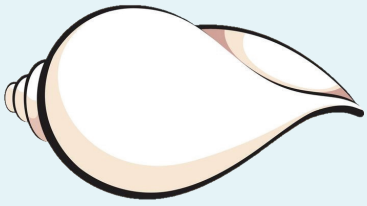
भ

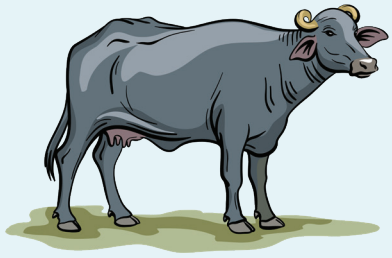
गणेशाय **ज**म्बूफलं रोचते ।

भल्लूकः जङ्गले निवसति ।

श

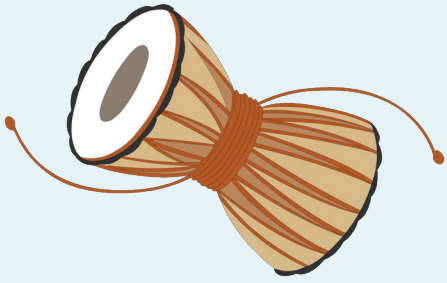
ष

अर्जुनस्य **श**ङ्खस्य नाम देवदत्तः अस्ति।

कृषकः महि**षीं** पालयति।

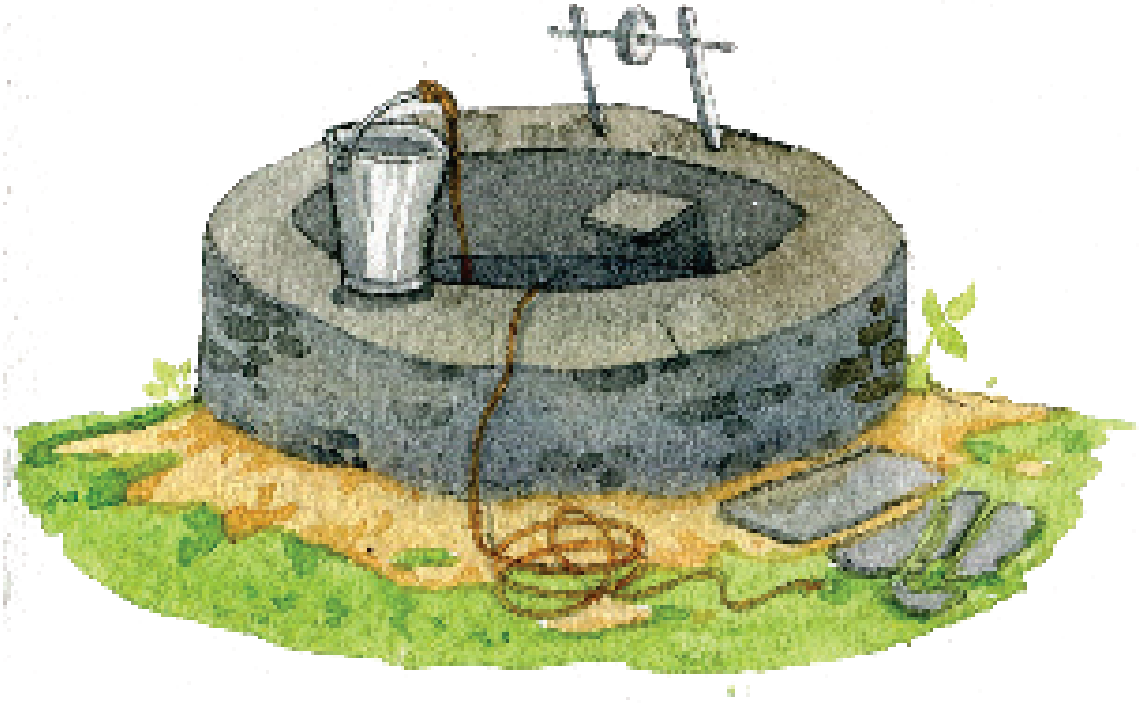
ड

डमरुः **ड**म् **ड**म् करोति।

पाठशाला	कूपः	कोषः	उद्यानम्
.....	.....	.....	.....

▪ चित्रस्य विषये कानिचन त्रीणि वाक्यानि लिखामः -

पश्यन्तु लिखन्तु च -

१. _____

२. _____

३. _____

योजयामः -

७४१	६८५	१३५	४३७
+ १३२	+ ११४	+ २३२	+ १४२
_____	_____	_____	_____

- रविः ४३५ रूप्यकैः तण्डुलम् एवञ्च १३२ रूप्यकैः शर्करां क्रीतवान् । तेन आपणिकाय कति रूप्यकाणि दत्तानि ?

_____

व्यवकलनं कुर्मः -

७३९	७३५	८९५	४३६
− २२५	− १२३	− २४२	− ११५
_____	_____	_____	_____

- रेखायाः पार्श्वे ८४५ रूप्यकाणि आसन् । तया ४२० रूप्यकैः मधु क्रीतम् । तस्याः पार्श्वे कति रूप्यकाणि अवशिष्टानि ?

_____

मापनम् -

स्मर्तव्यम्

१ से.मी. = १० मिलीमीटर-परिमितम्

१०० से.मी. = १ मीटर-परिमितम्

१००० से.मी. = १ किलोमीटर-परिमितम्

- भित्तौ चिह्नद्वयं कुर्वन्तु ययोः मध्ये दूरता १ मीटर-परिमिता भवेत् ।
- स्वमित्रस्य साहाय्येन स्वस्य मित्रस्य च औन्नत्यं मापयन्तु ।

विचिन्त्य रिक्तस्थानानि पूरयामः -

- द्वयोः नगरयोः मध्ये दूरता_____इत्यनेन मापयामः ।
- वस्त्राणि_____ इत्यनेन मापयामः ।

रिक्तस्थानानि पूरयामः -

- ३००० मी. = _____ कि.मी.
- ७०० से.मी. = _____ मी.
- ४० मि.मी. = _____ से.मी.
- ५ कि.मी. = _____ मी.
- ६ मी. = _____ से.मी.
- ७ से.मी. = _____ मि.मी.

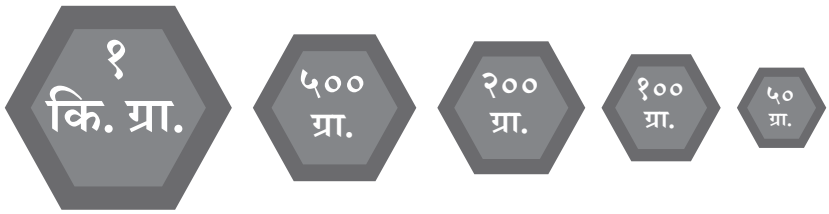
- अनीता एकस्मिन् दिने १८० कि.मी. तथा अन्यस्मिन् दिने १८२ कि.मीटर-परिमितं कारयानं चालितवती । आहत्य सा कियत् दूरं (कि.मीटर-परिमितं) कारयानं चालितवती ?

- चित्रा ८५४ मीटरपरिमितात् वस्त्रात् ६३२ मीटर-परिमितस्य वस्त्रस्य विक्रयणं कृतवती । अधुना तस्याः पार्श्वे कियत् वस्त्रम् अवशिष्टम् अस्ति ?

■ आगच्छन्तु, भारस्य विषये जानीमः -

१ किलोपरिमितम्	=	१००० ग्रामपरिमितम्
अर्धकिलोपरिमितम्	=	५०० ग्रामपरिमितम्
चतुर्थांशपरिमितम्	=	२५० ग्रामपरिमितम्

गुरुतमस्य वस्तुनः भारं मापयितुं बृहत्तमानां मापकानाम् उपयोगः भवति ।

■ रिक्तस्थानानि पूरयामः -

- ४ किलोग्राम-परिमितम् = _____ ग्राम-परिमितम्
- ७००० ग्राम-परिमितम् = _____ किलोग्राम-परिमितम्
- २ किलोग्राम ५०० ग्रामपरिमितम् = _____ ग्राम--परिमितम्

- विजयस्य एकस्मिन् क्षेत्रे ३१२ किलोग्राम-परिमितानि आलूकानि तथा अपरस्मिन् २३६ किलो-ग्रामपरिमितानि आलूकानि अभवन् । विजयस्य क्षेत्रयोः आहत्य कियत् किलोग्राम-परिमितम् उत्पादनम् अभवत् ?

_____

- हरिः ४९५ किलोग्राम-परिमितेभ्यः तण्डुलेभ्यः २९२ किलोग्राम-परिमितानां तन्डुलानां विक्रयणं कृतवान्। अधुना तस्य पार्श्वे कति किलोग्राम-परिमितानि तण्डुलानि अवशिष्टानि?
- ५ कि.ग्रा. गोधूमाः ₹१०० रूप्यकैः लभ्यन्ते, तर्हि २५ कि.ग्रा. गोधूमानां मूल्यं कियत् भवेत् ?

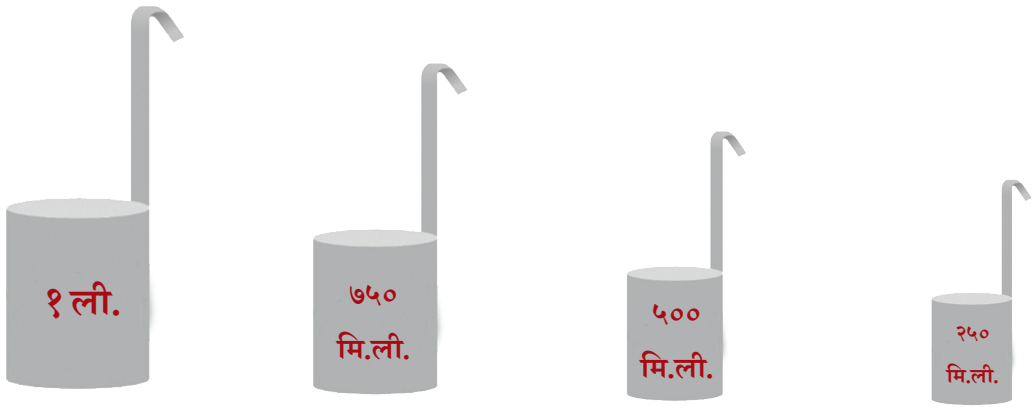
- २५ कि.ग्रा. गोधूमं क्रेतुं भवन्तः/भवत्यः कानि-कानि कति च धनपत्रकानि दास्यन्ति ? लिखन्तु-

शारदा शाकानि क्रेतुं विपणिं गतवती। गणनां कुर्वन्तु, सा कतिभिः रूप्यकैः शाकानि क्रीतवती ?

क्रमः	शाकानां नामानि	मूल्यम् प्रति-कि.ग्रा.	मात्रा	दत्तम्/देयम् (मूल्यम्)
१	आलुकम्	२०	२ कि.ग्रा.	
२	पलाण्डुः	१५	१ कि.ग्रा.	
३	रक्ताङ्गम्	२५	३ कि. ग्रा.	
४	तुम्बी	१०	अर्धं कि.ग्रा.	
			रूप्यकाणि	

शिक्षक-निर्देशः- शिक्षकः/शिक्षिका सहभागिनः प्रेरयेत् यत् ते वस्तूनां क्रयणानन्तरम् आपणिकात् व्ययपत्रकम् अवश्यं स्वीकुर्युः। व्ययपत्रकस्य उपयोगः कः ? इति अस्मिन् विषये चर्चां च कुर्युः। यदि भवन्तः/भवत्यः क्रीतस्य वस्तुनः भारं न्यूनम् इति अनुभवन्ति तदा आपणिकस्य तुलायाः वस्तु-मापनभागस्य परिवर्तनं कृत्वा अपरस्मिन् भागे मापकं संस्थाप्य पुनः मापनं कारयितुं शक्नुवन्ति। यदि आपणिकस्य मापकानि निर्धारित-मानयुतानि न सन्ति तर्हि तस्य परिवादं माननिर्धारकविभागे कर्तुं शक्नुवन्ति।

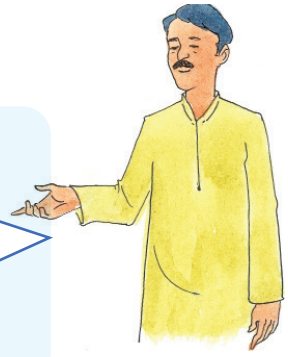
दुग्ध-मापनार्थं पात्राणि -

स्मर्तव्यम्

१ किलोलीटर = १००० लीटर
१ लीटर = १००० मिलीलीटर
अर्धलीटर = ५०० मिलीलीटर

किलोलीटर-इत्येतदर्थं कि.ली.
लीटर-इत्येतदर्थं ली. एवञ्च
मिलीलीटर-इत्येतदर्थं मि.ली.
इति लिख्यते।

योजयाम: -

४२५ लीटर	५१२ लीटर
+२२३ लीटर	+३२७ लीटर
_____	_____
_____	_____

व्यवकलनं कुर्म: -

९९९ लीटर	५५६ लीटर
– ३२२ लीटर	– २३५ लीटर
_____	_____
_____	_____

- सुनीता प्रथमे दिने १३२ लीटर-परिमितस्य द्वितीये दिने च २४२ लीटर-परिमितस्य दुग्धस्य विक्रयणं कृतवती। आहत्य सुनीता कियत् लीटर-परिमितस्य दुग्धस्य विक्रयणं कृतवती ?

- जलभाण्डे ८९९ लीटर-परिमितं जलम् आसीत्। ६४५ लीटर-परिमितस्य जलस्य उपयोगः कृतः। अधुना जलभाण्डे कियत् जलम् अस्ति ?

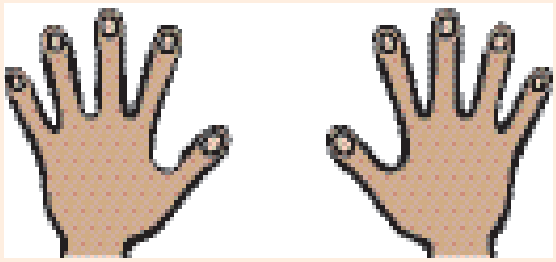
- १ लीटर-परिमितायाः कूप्याः २५० मिलीलीटर-परिमिताः कति कूपीः पूरयितुं शक्यन्ते ?

- उमा-द्वारा चत्वारि दिनानि यावत् प्रतिदिनं ५ मिलीलीटर-परिमितम् औषधं पातव्यम्। उमायाः कृते १० दिनेषु कियत् औषधम् आवश्यकं भवेत् ?

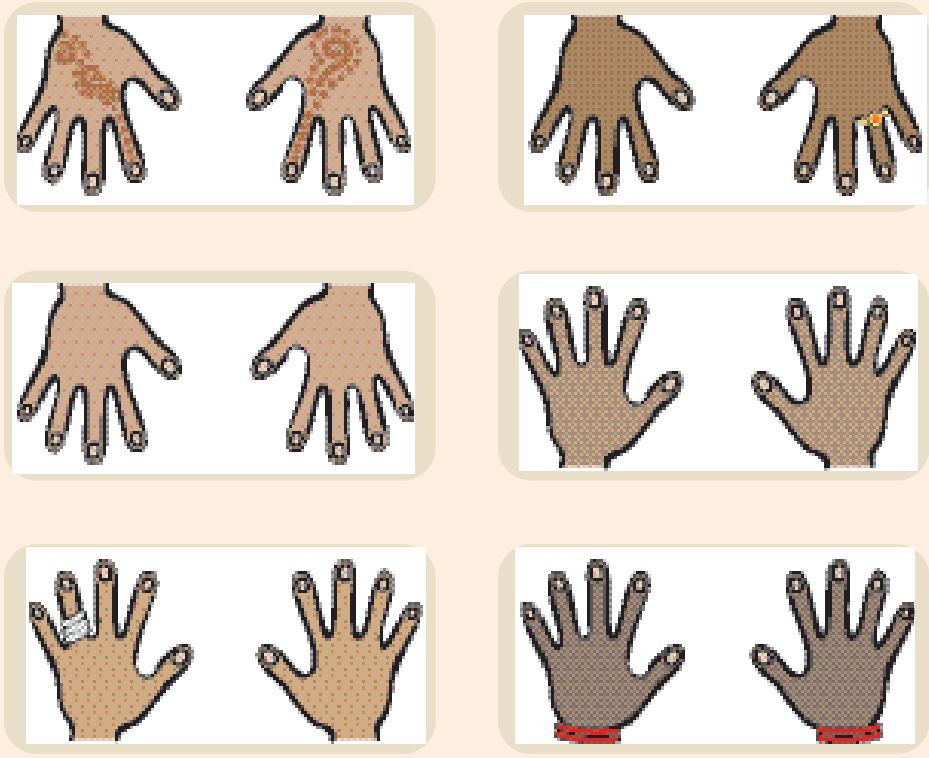

स्वहस्तयोः अङ्गुलीः गणयन्तु -

द्वयोः हस्तयोः कति अङ्गुल्यः सन्ति २ × ५ = १०

१२ हस्तानाम् ५ अर्थात्

१२ × ५ अथवा
$$\begin{array}{r} 12 \\ \times\ 5 \\ \hline \\ \hline \end{array}$$

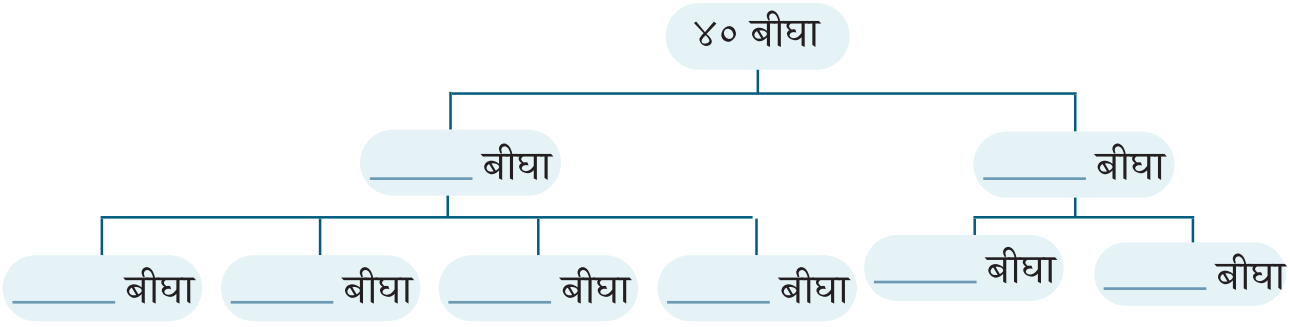
गुणनं कुर्मः -

१ ३	१ १	१ ४
× ६	× ५	× ८
_____	_____	_____
_____	_____	_____

- एकस्मिन् युतके षट्-कुडुपाः (बटन) सन्ति, तर्हि पञ्च-युतकेषु कति कुडुपाः भविष्यन्ति ?

_____

सुन्दरस्य समीपे ४० बीघापरिमिता भूमिः अस्ति। सुन्दरस्य शीला सुशीलः च द्वौ बालकौ स्तः। द्वयोः कृते भूमेः समानं विभाजनम् अभवत्। आगच्छन्तु, चित्रे पश्यामः वंशपरम्परायाम् अग्रे भूमेः विभाजनं कथम् अभवत् ?

- **४० इत्यस्य समानं भागद्वयं कृतम्** ४० ÷ २ = ____
- **२० इत्यस्य समानं भागचतुष्टयं कृतम्** २० ÷ ४ = ____
- **२० इत्यस्य समानं भागद्वयं कृतम्** २० ÷ ____ = १०

शिक्षक-निर्देशः – भूमेः अथवा अन्य-वस्तुनः समानरूपेण विभजनं कृत्वा विभजनस्य प्रकारविषये चर्चां कुर्वन्तु।

अभ्यास-कार्यम्

१. प्रदत्तैः शब्दैः शब्दनिर्माणं कुर्मः -

ड – .....

ज – .....

झ – .....

२. प्रदत्तैः शब्दैः वाक्यानि पूरयामः -

कूपः, नगरे, भल्लूकः, डमरुः

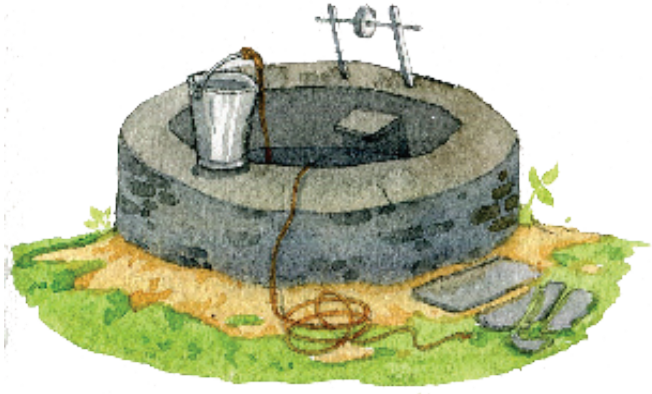
१. मम ग्रामे एकः ..... अस्ति।

२. ..... वने निवसति।

३. ..... डम, डम, डम इति ध्वनिं करोति।

४. मम .....विशालः तडागः वर्तते।

३. चित्रं दृष्ट्वा त्रीणि वाक्यानि लिखामः -

१. _____

२. _____

३. _____

४. योजयामः -

७४१ ग्रा.	१३५ मी.	४२५ ली.
+ १३२ ग्रा.	+ २३२ मी.	+ २२३ ली.
_____	_____	_____
_____	_____	_____

५. व्यवकलनं कुर्मः -

७३५ ग्रा.	८९५ मी.	५५६ ली.
- १२३ ग्रा.	- २४२ मी.	- २३५ ली.
_____	_____	_____
_____	_____	_____

६. रिक्तस्थानं पूरयामः -

१. ३००० मी. = _____ कि.मी.

२. ७००० ग्रा. = _____ कि.ग्रा.

३. ४ कि.ग्रा. = _____ ग्रा.

४. वस्त्राणां मापनं = _____ इति परिमाणेन क्रियते।

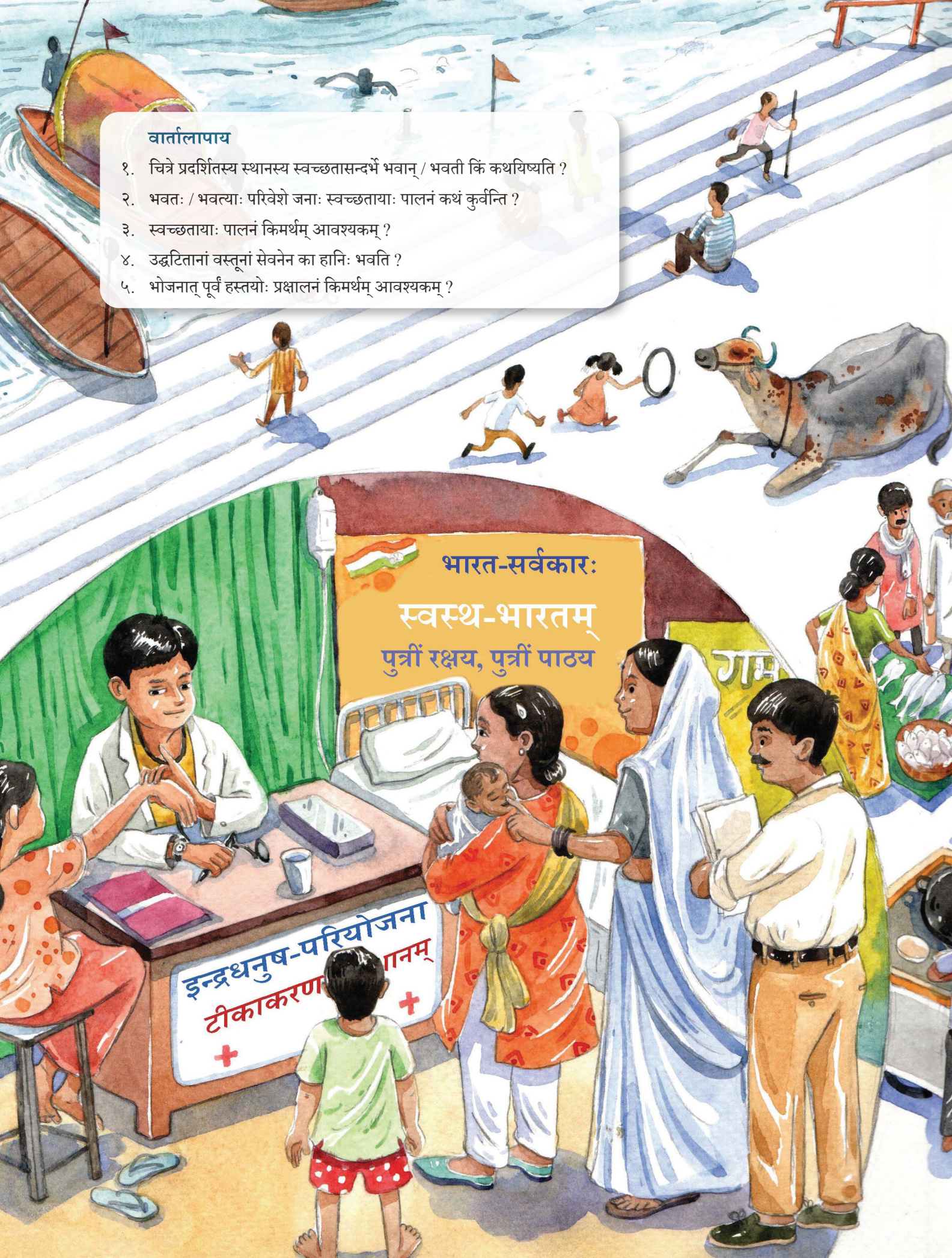
७. गुणनं कुर्मः -

१३	१५	१६
× ६	× ६	× ६
_____	_____	_____

८. कृष्णः ४९५ किलोग्राम-परिमितेभ्यः तण्डुलेभ्यः २९२ किलोग्राम-परिमितानां तण्डुलानां विक्रयणं कृतवान्। अधुना कृष्णस्य पार्श्वे कति किलोपरिमितानि तण्डुलानि अवशिष्टानि ?

_____

_____

वार्तालापाय

१. चित्रे प्रदर्शितस्य स्थानस्य स्वच्छतासन्दर्भे भवान् / भवती किं कथयिष्यति ?

२. भवतः / भवत्याः परिवेशे जनाः स्वच्छतायाः पालनं कथं कुर्वन्ति ?

३. स्वच्छतायाः पालनं किमर्थम् आवश्यकम् ?

४. उद्घटितानां वस्तूनां सेवनेन का हानिः भवति ?

५. भोजनात् पूर्वं हस्तयोः प्रक्षालनं किमर्थम् आवश्यकम् ?

चरणदास-मालाकार:
नमस्कार
षड्कजस्य चायापण:
हस्तयो: प्रक्षालनम् अनिवा

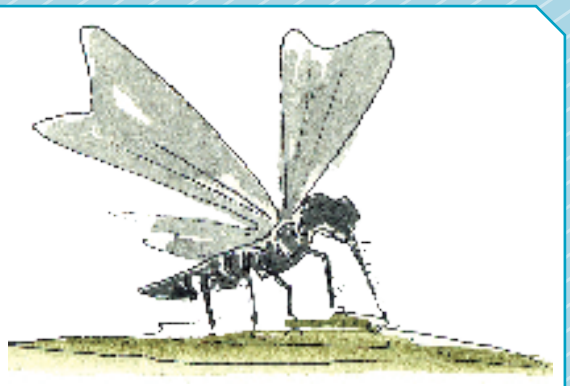
५ आहारः स्वास्थ्यं च

वयं ज्ञास्यामः

उ ऊ ह छ थ फ ठ ङ

- समयस्य दर्शनम् (होरा, निमेषाः, क्षणानि)।
- समयस्य एककानां परस्परं परिवर्तनम्।
- अङ्कीय-सङ्ख्यानां सञ्ज्ञानं लेखनं च।

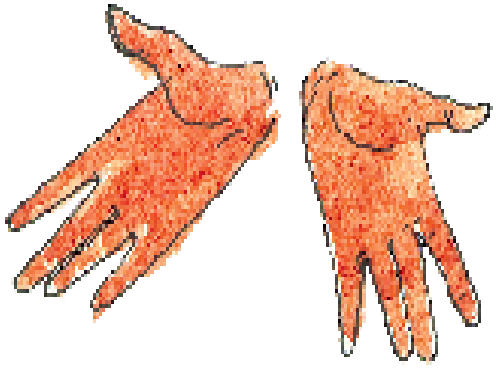
■ चित्रं दृष्ट्वा पठामः -

मशकः

फलानि

स्वच्छ-हस्तौ

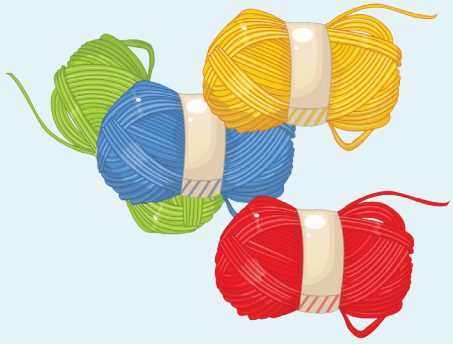
अवकरः

अक्षराणि पठन्तु लिखन्तु च -

उ

ऊ

उपचारिका उपचारं करोति।

ऊर्णा-द्वारा उष्णवस्त्राणां निर्माणं भवति।

उन्नतः	उत्साहः	ऊर्जा	ऊर्ध्वम्
.....	.....	.....	.....

ह

छ

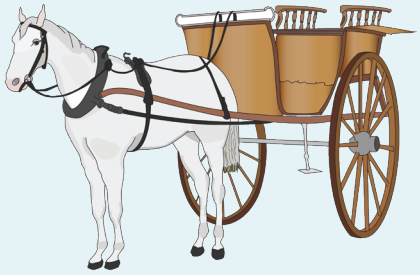

होलिका-पर्व वर्णमयं भवति।

वयं छुरिकया/शाकानि कर्तयामः।

हलम्	हरितम्	स्वच्छता	छाया
.....	.....	.....	.....

थ

फ

अश्वः रथं वहति ।

फलप्रिया शीतकं स्रावयति ।

तीर्थम्	कथा	फलम्	फेनकम्
.....	.....	.....	.....

ठ

ङ

काष्ठकुट्टः चञ्च्वा प्रहारं करोति।

बालः पर्यङ्के शयनं करोति

3

अङ्गुष्ठः	कण्ठः	कङ्कणम्	कङ्कतम्
.....	.....	.....	.....

■ **अधः एकस्यां तालिकायां कानिचन पदानि प्रदत्तानि सन्ति। प्रत्येकं पदे प्रयुक्तानि अक्षराणि दृष्ट्वा क्रमशः रिक्तस्थानेषु निर्देशानुसारं पदानि लिखन्तु।**

छत्रम्, फलम्, गृहम्, कण्ठः, स्थालिका, ज्येष्ठः, ऊर्णम्, उल्लासः, उपचारः

आकाङ्क्षा, अङ्कुरः, अङ्काः, ऊनविंशतिः, उर्वरा, स्थितिः

उ	ऊ	ह	छ	थ	फ	ठ	ङ
उल्लासः	ऊर्णम्	.....	.....	.....	.....	.....	.....

संयुक्ताक्षराणि

■ **केचन वर्णाः तादृशाः भवन्ति, येभ्यः अ/आ/इ/ई (ा / ा /ि/ी) इत्यादीनां स्वरवर्णानां निष्कासनेन ते स्वररहिताः भवन्ति । यथा-**

च् + अ	च	-	च्यवनः	सच्चरित्रवान्	उच्चारणम्
न् + अ	न	-	अन्नम्	अन्यत्र	अनन्यः
प् + अ	प	-	स्थाप्यम्	पिप्पलः	विप्लवः
म् + अ	म	-	सम्पादनम्	परम्परा	भूकम्पः
ल् + अ	ल	-	मूल्यम्	कारवेल्लम्	उल्लासः

■ **हलन्तशब्दानां निर्देशनार्थं (्) इति चिह्नस्य उपयोगः क्रियते यथा –**

स् + अ	स	-	विद्वस्	अदस्	वेधस्
द् + अ	द	-	युष्मद्	अस्मद्	भवद्
क् + अ	क	-	प्राक्	त्वक्	तादृक्

■ **(र) रेफस्य विभिन्नानि रूपाणि एवं भवन्ति –**

यथा –

र् म (म् अ)	=	र्म	-	कर्म	धर्मः	हर्षः
ट् र् अ	=	ट्र/द्र	-	राष्ट्रम्	उष्ट्रः	मेद्रः
क् र् अ	=	क्र	-	क्रोधः	क्रन्दनम्	क्रूरः

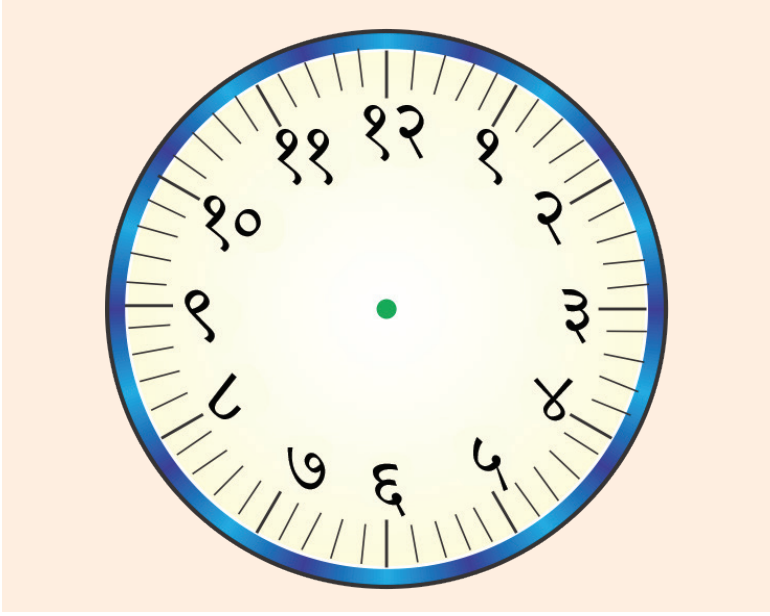
शिक्षक-निर्देशः- शिक्षकः / शिक्षिका व्यञ्जनानां विषये प्रतिभागिनः बोधयेत् । अर्ध-अक्षरस्य लेखनस्य कः अभिप्रायः इति अस्मिन् विषये चर्चां कुर्यात् । रेफस्य प्रकारत्रयस्य अपि उच्चारणस्य लेखनस्य च भेदान् स्पष्टं कारयेत् ।

मम शब्दाः

शिक्षक-निर्देशः- शिक्षकः / शिक्षिका 'आहारः स्वास्थ्यं च' इत्यस्मिन् विषये चर्चां कुर्यात्। अस्मिन् विषये पाठकान् पृष्ट्वा लिखेत्। एते शब्दाः तेषां स्वमातृभाषायाम् अपि भवितुम् अर्हन्ति।

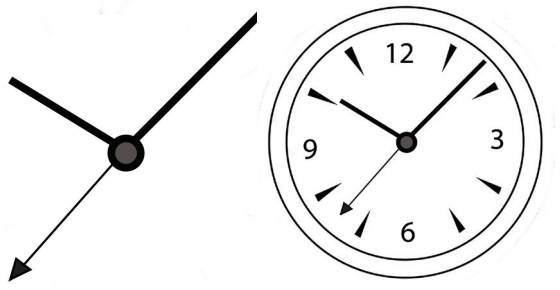
आगच्छन्तु, वयं मिलित्वा समयम् अधिगच्छामः –

सामान्यरूपेण घटिकायां द्वादशपर्यन्तम् (१२) अङ्काः भवन्ति । प्रतिद्वयम् अङ्कयोः मध्ये चतस्रः लघ्व्यः रेखाः भवन्ति।

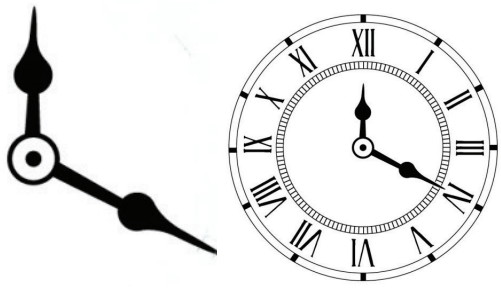

सम्पूर्णघटिकायां कति रेखाः भवन्ति ? गणयित्वा लिखन्तु _____ रेखाः ।

घटिकायां द्विविधाः त्रिविधाः च सूचिकाः भ्रमन्ति।

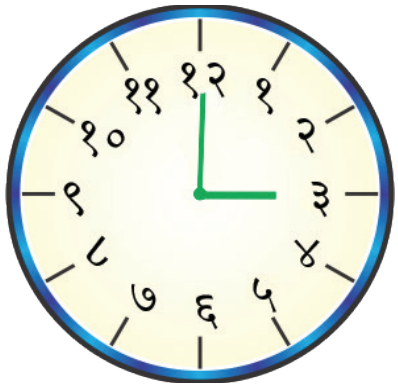
त्रि-सूचिकात्मिका घटिका

द्वि-सूचिकात्मिका घटिका

- होरायाः सूचिका स्थूलतमा लघुतमा च अस्ति । होरायाः सूचिका एक-अङ्कात् द्वितीयम् अङ्कम् एकस्यां होरायां प्राप्नोति। एषा सूचिका द्वादश-होरासु घटिकावृत्तस्य एकं सम्पूर्ण-भ्रमणं करोति तर्हि होरायाः सूचिका चतुर्विंशति-होरायाम् अथवा एकस्मिन् दिने घटिकावृत्तस्य भ्रमणं कतिवारं करोति ? ——————————
- तस्याः कृशतरा दीर्घतरा च सूचिका निमेषस्य अस्ति । निमेषस्य सूचिका एक-अङ्कात् द्वितीयम् अङ्कं पञ्चनिमेषेषु प्राप्नोति । एषा सूचिका षष्टि-निमेषेषु सम्पूर्णस्य घटिकावृत्तस्य एकं भ्रमणं करोति।
- कृशतमा दीर्घतमा च सूचिका क्षणस्य (सेकेण्ड) अस्ति । एषा सूचिका क्षणं सूचयन्ती सर्वाधिका शीघ्रगामिनी अस्ति।

यदि निमेषस्य सूचिका द्वादश-अङ्के भवति एवं च होरायाः सूचिका यस्मिन् अङ्के तिष्ठति तर्हि तद् एव वादनं भवति। यथा होरायाः सूचिका अङ्कत्रये भवति निमेषस्य च सूचिका द्वादशे अङ्के भवति तर्हि त्रिवादनम् इति समयः भवति।

द्वि-वादनम्

पञ्च-वादनम्

कः समयः ? घटिकां पश्यन्तु -

द्वादश-वादनम्

वादनम्

वादनम्

वादनम्

यदा षष्टि-निमेषाणाम् एका होरा भवति तदा तिसृषु होरासु कति निमेषाः भवन्ति ?

३ × ६० अथवा

६०
× ३

अङ्कीयाः घटिकाः

- अङ्कीयासु घटिकासु समयः लिखितः एव भवति । रेल-स्थानकेषु, चलदूरवाणी-इत्यादिषु अङ्कीय-घटिकानां प्रयोगः भवति ।
- सूच्यताम्, एतासु घटिकासु कः समयः ?

अङ्कीयसङ्ख्यानाम् आकृतिः एवं भवति – 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9

अङ्कीय-सङ्ख्यानाम् उपयोगः वित्तकोषे, रेलस्थानके, विपणौ तथा गणकयन्त्रे क्रियते ।

०६:४०

_____ वादनम्

०७:४५

_____ वादनम्

१२:४५

_____ वादनम्

०६:२०

_____ वादनम्

अभ्यास-कार्यम्

१. अधः प्रदत्तैः अक्षरैः शब्दनिर्माणं कुर्मः -

फ – .....

उ – .....

म – .....

ह - .....

२. अधः प्रदत्तैः शब्दैः वाक्यानि रचयामः -

वादने, उच्चारणं, पर्यङ्के

१. रामः श्लोकस्य शुद्धम् _____ करोति।

२. बालः _____ शयनं करोति।

३. प्रमोदः १०:०० _____ कार्यालयं गच्छति।

३. मञ्जूषायां प्रदत्तेभ्यः शब्देभ्यः उचितं शब्दं चित्वा मेलनं कुर्मः।

सज्जनः, उष्ट्रः, परम्परा, कर्म, अस्मद्, अन्नम्

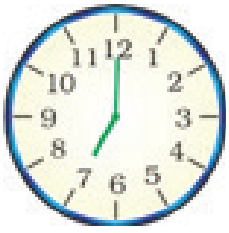
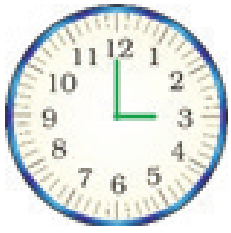
राष्ट्रम्	ष्ट्र	_____
उज्जवलः	ज्ज	_____
भूकम्पः	म्प	_____

४. प्रदत्तैः शब्दैः वाक्यनिर्माणं कुर्मः -

अन्नम् _____

मूल्यम् _____

५. घटीं दृष्ट्वा समयं लिखामः -

१.		२.	
..... - वादनम्		..... वादनम्	

६. षष्टि-निमेषाणाम् एका होरा भवति । तिसृषु होरासु कति निमेषाः भविष्यन्ति ?

_____

_____

_____

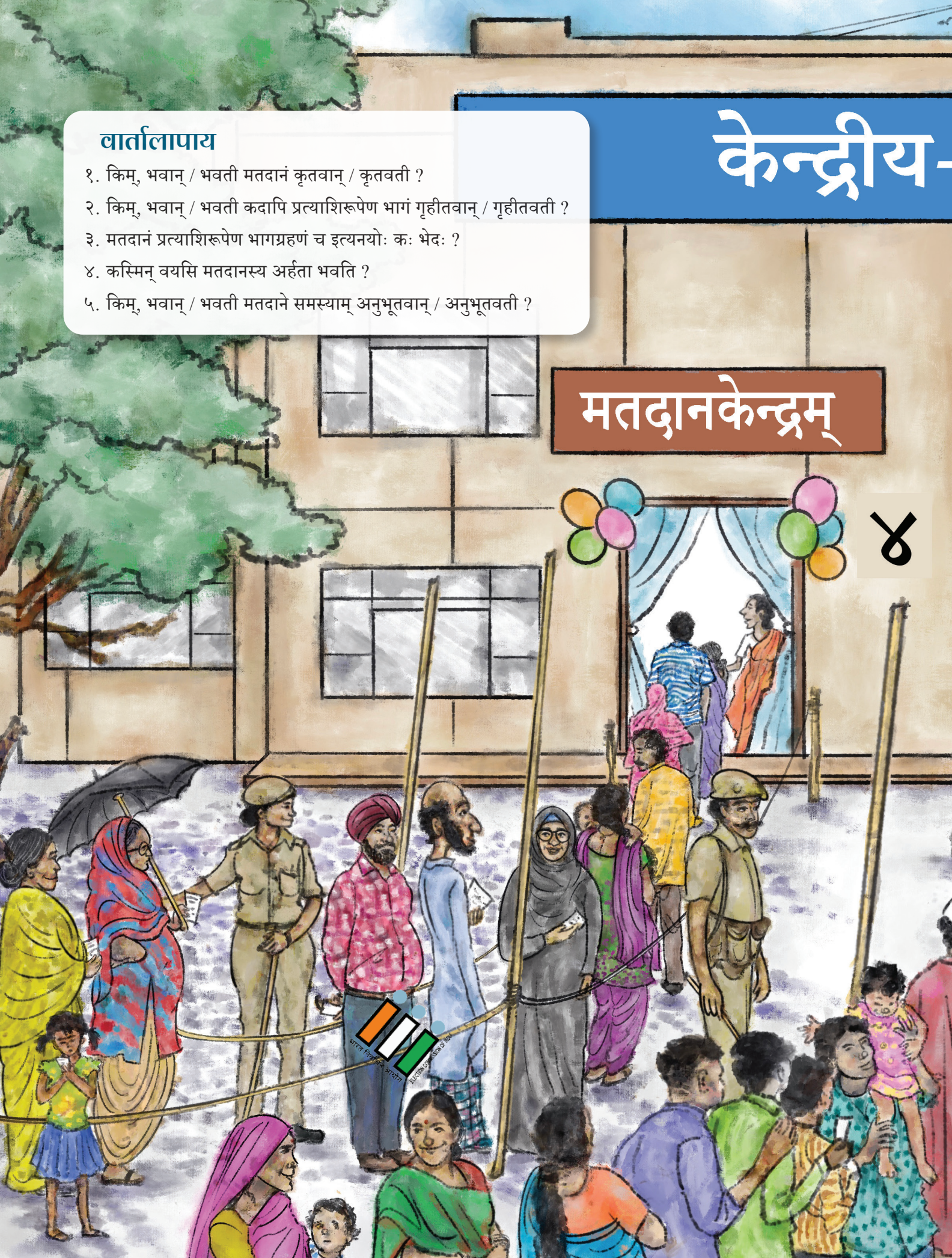
७. रिक्तस्थाने शब्दैः समयं लिखामः -

क	१०:२६	ख	०७:४५
	..... वादनम्		..... वादनम्

८. रिक्तस्थानं पूरयामः -

१. निमेषस्य सूचिका एक-अङ्कात् द्वितीय-अङ्कं प्रति _____ निमेषेषु प्राप्नोति ।

२. होरायाः सूचिका चतुर्विंशति-होरायाम् अथवा _____ घटि-कावृत्तस्य _____ वारं भ्रमणं करोति ।

वार्तालापाय

१. किम्, भवान् / भवती मतदानं कृतवान् / कृतवती ?

२. किम्, भवान् / भवती कदापि प्रत्याशिरूपेण भागं गृहीतवान् / गृहीतवती ?

३. मतदानं प्रत्याशिरूपेण भागग्रहणं च इत्यनयोः कः भेदः ?

४. कस्मिन् वयसि मतदानस्य अर्हता भवति ?

५. किम्, भवान् / भवती मतदाने समस्याम् अनुभूतवान् / अनुभूतवती ?

-विद्यालयः
सर्व-शिक्षा-अभियानम्
सर्वे पठेयुः सर्वे वर्धेरन्
५
भवतां भवतीनां
च मतदानम्
लोकतन्त्रस्य
आधारः

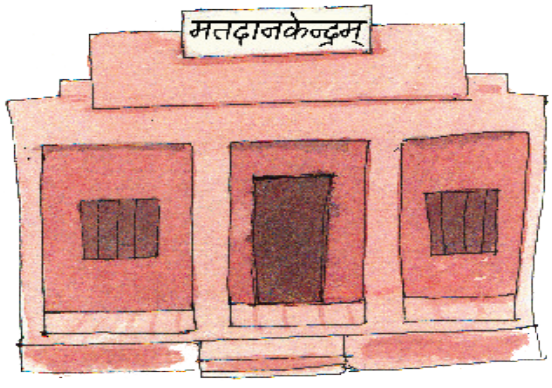
६ मतदानम्

वयं ज्ञास्यामः

क्ष घ ध ढ

- समयमापनस्य उपयोगः कथं करणीयः (१२ एवं च २४ होरात्मिका घटिका)
- निदर्शिकायां, समय-सारिण्यां रेल-चिटिकायां च दत्तानां सूचनानाम् अवगमनम्।

■ चित्रं दृष्ट्वा पठामः -

मतदानकेन्द्रम्

मतदानम्

विद्युतीय-मतदान-यन्त्रम्

निर्वाचन-अधिकारी

■ अक्षराणि पठन्तु लिखन्तु च -

घ

ध

घटः रक्तवर्णीयः अस्ति ।

विना ध्यानं विना धर्मं विना धैर्यं विना धनम् ।
विद्यया सर्वसंसिद्धिः जीवनं जीवनं नहि ॥

घटी	घासः	धावकः	धनुर्धरः
.....	.....	.....	.....

ढ

क्ष

शङ्करः ढक्कां वादयति ।

बालकेभ्यः राक्षसानां कथाः रोचन्ते ।

दृढः	ढोलकम्	कक्षा	शिक्षितः
.....	.....	.....	.....

सावधानं पश्यन्तु, पठन्तु परस्परं चर्चां च कुर्वन्तु -

मम शब्दाः

चतुर्विंशति-होरात्मिका घटिका

एकस्मिन् दिने चतुर्विंशतिः होराः भवन्ति । सामान्यतया वयं समयं द्रष्टुं १२ होरात्मिकायाः घटिकायाः प्रयोगं कुर्मः । अस्याः होरायाः सूचिका सम्पूर्णे दिवसे घटिकायाः चक्रद्वयं पूरयति । रात्रेः द्वादशवादनतः मध्याह्नस्य द्वादशवादन-पर्यन्तं समयः AM (प्रातः पूर्वाह्णः वा) एवं लेखनीयः । मध्याह्नस्य द्वादशवादनतः रात्रेः द्वादशवादनपर्यन्तं समयः PM (सायम् अपराह्णः वा) इति कथ्यते। चतुर्विंशति- होरात्मिकायां घटिकायां समयदर्शनस्य विशिष्टः विधिः अस्ति । यथा - प्रातः ५ वादनस्य कृते ५:०० इति तथा च सायं ५ वादनस्य कृते १७:०० इति लिख्यते । एतादृशीनां घटिकानां प्रयोगः रेलयान-स्थानकेषु वायुयान-स्थानकेषु च भवति ।

शिक्षक-निर्देशः – मतदानस्य विषये चर्चा क्रियताम् । सहभागिनः पृष्ट्वा एतेन विषयेण सम्बद्धाः त्रिचतुराः शब्दाः लेखनीयाः । ते शब्दाः तेषां भाषायाः अपि भवितुम् अर्हन्ति ।

- २४ होरायाः घटिका मध्याह्न-कालानन्तरं ५ वादनस्य कृते १७ वादनम् (१२ + ५ होराः) इति प्रदर्शयति।

- चतुर्विंशति-होरात्मिकां घटिकां द्वादशहोरात्मिक-घटिकायां परिवर्तयन्तु।

सपादचतुर्वादनम्

समय-सारिणी

पीयूषः 'महाबोधि-एक्सप्रेस' इत्यस्मिन् रेल-याने उपविश्य देहलीतः प्रयागराजरेलयान-स्थानकपर्यन्तं यात्रां करिष्यति। अस्य रेलयानस्य समयसारिण्यां चतुर्विंशति-होरात्मिकायाः घटिकायाः अनुसारेण समयः प्रदर्शितः वर्तते।

१२३९८ 'महाबोधि-एक्सप्रेस' इत्यस्य रेलयानस्य एक्सप्रेस समय-सारिणी

क्र. सं.	रेल-स्थानस्य नाम	प्राप्ति-समयः	प्रस्थानसमयः	दूरता (किलोमीटरपरिमिते)
१.	नवदेहली	————	१२:१०	————
२.	अलीगढ-जंक्शन	१३:५१	१३:५३	१३१
३.	प्रयागराज-जंक्शन	२०:१०	२०:१५	६३५

अधुना 'महाबोधि-एक्सप्रेस' इत्यस्य रेलयानस्य समय-सारिणीं दृष्ट्वा वदन्तु –

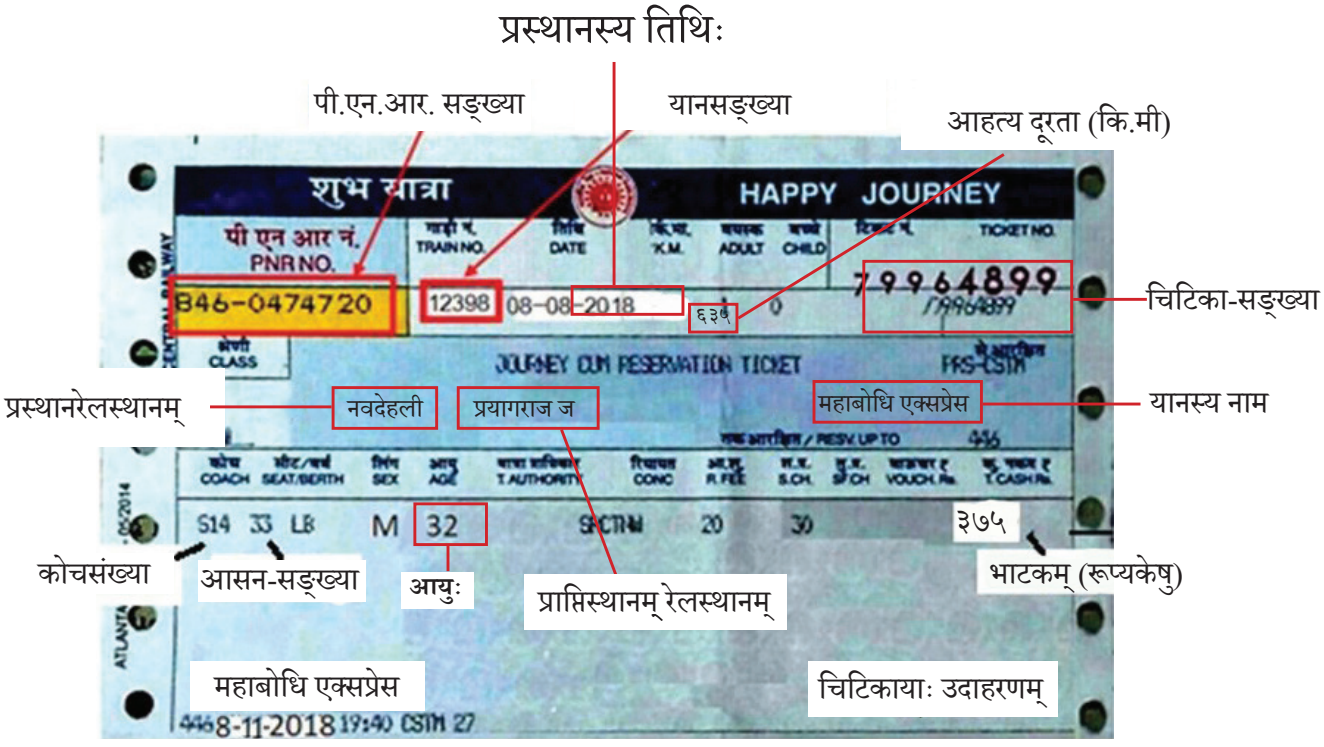
१. नवदेहलीतः प्रयागराज-रेलयान-स्थानकं कियत् किलोमीटर-परिमितं दूरं वर्तते ?

.....

२. अलीगढ-रेलयान-स्थानकात् प्रयागराजः कियत् दूरं वर्तते ?

.....

अत्र पीयूषस्य रेल-चिटिका उदाहरणरूपेण प्रदत्ता अस्ति –

१. पीयूषस्य रेलयानस्य नाम किम् अस्ति ?

२. पीयूषस्य रेलयानस्य सङ्ख्या का अस्ति ?

३. रेलयानस्य शकटस्य (रेलयानकोच) सङ्ख्या का अस्ति ?

४. पीयूषस्य आसनस्य सङ्ख्या का ?

शिक्षक-निर्देशः — शिक्षकः चतुर्विंशति-होरात्मिकायां घटिकायाम् अथवा द्वादश-होरात्मिकायां घटिकायां समयं द्रष्टुं सहभागिनः प्रेरयेत् । चतुर्विंशति-होरात्मिकायां घटिकायां समयं दृष्ट्वा द्वादश-होरात्मिकायां परिवर्तनं कथं करणीयम् इति पाठयेत् । रेलयानसारणीम् आश्रित्य सहभागिनः कृते अभ्यासाय अवसरं कल्पयेत् ।

दिनदर्शिका

एकस्मिन् वर्षे १२ मासाः भवन्ति । केचन मासाः ३० दिनात्मकाः भवन्ति, केचन ३१ दिनात्मकाः भवन्ति । फरवरीमासः २८ अथवा २९ दिनात्मकः भवेत् । वर्षस्य प्रारम्भिकमासः जनवरीमासः एवं च अन्तिममासः दिसम्बरः अस्ति ।

२०२४

जनवरीमासः

रवि.	सोम.	मंगल.	बुध.	गुरु.	शुक्र.	शनि.
	१	२	३	४	५	६
७	८	९	१०	११	१२	१३
१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०
२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
२८	२९	३०	३१			

फरवरीमासः

रवि.	सोम.	मंगल.	बुध.	गुरु.	शुक्र.	शनि.
				१	२	३
४	५	६	७	८	९	१०
११	१२	१३	१४	१५	१६	१७
१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४
२५	२६	२७	२८	२९		

मार्चमासः

रवि.	सोम.	मंगल.	बुध.	गुरु.	शुक्र.	शनि.
					१	२
३	४	५	६	७	८	९
१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३
२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०
३१						

अप्रैलमासः

रवि.	सोम.	मंगल.	बुध.	गुरु.	शुक्र.	शनि.
	१	२	३	४	५	६
७	८	९	१०	११	१२	१३
१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०
२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
२८	२९	३०				

मईमासः

रवि.	सोम.	मंगल.	बुध.	गुरु.	शुक्र.	शनि.
			१	२	३	४
५	६	७	८	९	१०	११
१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८
१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५
२६	२७	२८	२९	३०	३१	

जूनमासः

रवि.	सोम.	मंगल.	बुध.	गुरु.	शुक्र.	शनि.
						१
२	३	४	५	६	७	८
९	१०	११	१२	१३	१४	१५
१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२
२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९
३०						

जुलाई-मासः

रवि.	सोम.	मंगल.	बुध.	गुरु.	शुक्र.	शनि.
	१	२	३	४	५	६
७	८	९	१०	११	१२	१३
१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०
२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
२८	२९	३०	३१			

अगस्तमासः

रवि.	सोम.	मंगल.	बुध.	गुरु.	शुक्र.	शनि.
				१	२	३
४	५	६	७	८	९	१०
११	१२	१३	१४	१५	१६	१७
१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४
२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१

सितम्बरमासः

रवि.	सोम.	मंगल.	बुध.	गुरु.	शुक्र.	शनि.
१	२	३	४	५	६	७
८	९	१०	११	१२	१३	१४
१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१
२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८
२९	३०					

अक्टूबरमासः

रवि.	सोम.	मंगल.	बुध.	गुरु.	शुक्र.	शनि.
		१	२	३	४	५
६	७	८	९	१०	११	१२
१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९
२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
२७	२८	२९	३०	३१		

नवम्बरमासः

रवि.	सोम.	मंगल.	बुध.	गुरु.	शुक्र.	शनि.
					१	२
३	४	५	६	७	८	९
१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३
२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०

दिसम्बरमासः

रवि.	सोम.	मंगल.	बुध.	गुरु.	शुक्र.	शनि.
१	२	३	४	५	६	७
८	९	१०	११	१२	१३	१४
१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१
२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८
२९	३०	३१				

अधः प्रदत्तां जनवरीमासस्य दिनदर्शिकां पूरयन्तु -

रविवासरः	सोमवासरः	मंगलवासरः	बुधवासरः	गुरुवासरः	शुक्रवासरः	शनिवासरः
	१	२	३			६
			१०			
	१५					२०
२१				२५		
			३१			

दिनदर्शिकां दृष्ट्वा वदन्तु -

अस्मिन् मासे कति रविवासराः भविष्यन्ति ? _____

१९ दिनाङ्के कः वासरः भविष्यति ? _____

मासस्य चतुर्थे शनिवासरे कः दिनाङ्कः भविष्यति ? _____

किं १९ दिनाङ्के सोमवासरः भविष्यति ? _____

शिक्षकनिर्देशः — दिनदर्शिकायाः साहाय्येन द्वयोः दिनाङ्कयोः अथवा त्रयाणां दिनाङ्कानां मध्ये कति दिनानि भवन्ति इति। शिक्षकः सहभागिनः गणयितुं प्रेरयेत्।

अभ्यास-कार्यम्

१. प्रदत्तैः अक्षरैः शब्दानां निर्माणं कुर्मः -

घ – .....

क्ष – .....

ढ – .....

ध – .....

२. उचितैः शब्दैः वाक्यपूर्णं कुर्मः -

क) मतदानेन _____ सशक्तं भवति। **(राजतन्त्रम्/लोकतन्त्रम्)**

ख) _____ साध्यं सर्वम्। **(चिन्तनेन/परिश्रमेण)**

ग) _____ धनं सर्वधन-प्रधानम्। **(विद्या/स्वर्णम्)**

३. चित्रं दृष्ट्वा वाक्यत्रयं लिखामः -

१. _____

२. _____

३. _____

४. रिक्तस्थानं पूरयामः -

क) एकस्मिन् दिने _____ होराः भवन्ति।

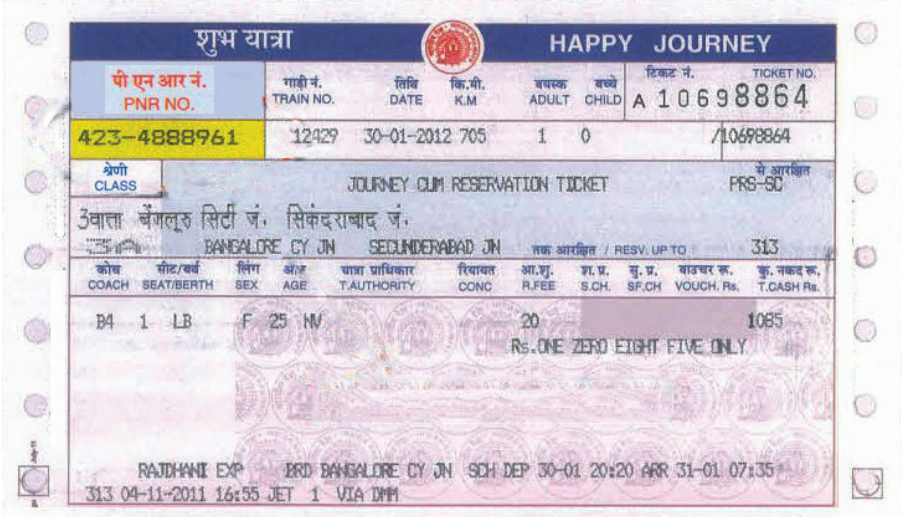
ख) होरायाः सूचिका सम्पूर्ण-दिने घटिकावृत्तस्य भ्रमणं _____ वारं करोति।

५. २४ होरात्मिकायाः घटिकायाः समयं १२ होरात्मिकायाः घटिकायाः समये परिवर्तयामः -

क) १६:१५ _____

ग) १३:१० _____

६. रेलयानस्य चिटिकायां प्रदत्ताः सूचनाः पठित्वा वदन्तु लिखन्तु च -

शुभ यात्रा HAPPY JOURNEY

पी एन आर नं. PNR NO. 423-4888961

गाड़ी नं. TRAIN NO. 12429

तिथि DATE 30-01-2012

कि.मी. K.M 705

वयस्क ADULT 1

बच्चे CHILD 0

टिकट नं. TICKET NO. A 10698864

/10698864

श्रेणी CLASS

JOURNEY CUM RESERVATION TICKET

से आरक्षित FRS-SC

3वाता चेंगलुरु सिटी जं. सिकंदराबाद जं.

BANGALORE CY JN SECUNDERABAD JN तक आरक्षित / RESV. UP TO 313

कोच COACH	सीट/बर्थ SEAT/BERTH	लिंग SEX	आयु AGE	यात्रा प्राधिकार T.AUTHORITY	रियायत CONC	आ.शु. R.FEE	ग.प्र. S.CH.	सु.प्र. SF.CH	वाउचर रु. VOUCH. Rs.	कु.नकद रु. T.CASH Rs.
B4	1 LB	F	25 MV			20				1085

Rs.ONE ZERO EIGHT FIVE ONLY

RAJDHANI EXP BRD BANGALORE CY JN SCH DEP 30-01 20:20 ARR 31-01 07:35

313 04-11-2011 16:55 JET 1 VIA DMM

क) कुत्र पर्यन्तं यात्रा भविष्यति ? _____

ख) यात्रायाः तिथिः का अस्ति ? _____

७. रिक्तस्थानं पूरयामः -

क) एकस्मिन् वर्षे _____ मासाः भवन्ति।

ख) एकस्मिन् वर्षे _____ दिनानि भवन्ति।

७ न्यायसम्बद्धं ज्ञानम्

वयं ज्ञास्यामः

त्र श्र ण ऋ ज्ञ द्य

- वित्तकोष-सम्बद्धानां प्रपत्राणां पठनम्, अवगमनं पूरणञ्च। (धनादेशं, सङ्ग्रहण-प्रपत्रं, निष्कासन प्रपत्रम्)
- न्यायसम्बद्धायाः शब्दावल्याः अवबोधनं पठनं च।
- अन्तर्जालीय-सुरक्षायाः (साइबर-सुरक्षा) विषये ज्ञानम्

■ वयं चित्रं दृष्ट्वा पठामः -

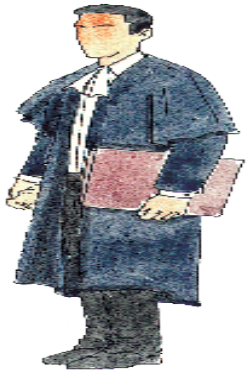
आरक्षकालयः

न्यायालयः

विधिः

अधिवक्ता

पठन्तु लिखन्तु च -

त्र

चित्रा पितृष्वसुः कृते पत्रं लिखति।

श्र

श्रीमती रमा एवं च श्रीमान् श्रेष्ठः विवाहोत्सवे आमन्त्रितौ स्तः।

सत्रम्	त्रुटिः	श्रद्धा	श्रमः
.....	.....	.....	.....

ण

निर्वाचनात् पूर्वं नेतारः अत्यधिकं भाषणं कुर्वन्ति।

ऋ

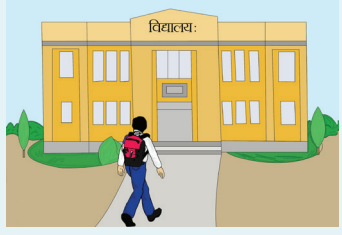
अहं बीजानां क्रयणार्थं वित्तकोषात् ऋणं स्वीकृतवान्।

परिणामः	गणना	ऋणम्	ऋतुः
.....	.....	.....	.....

ज्ञ

द्य

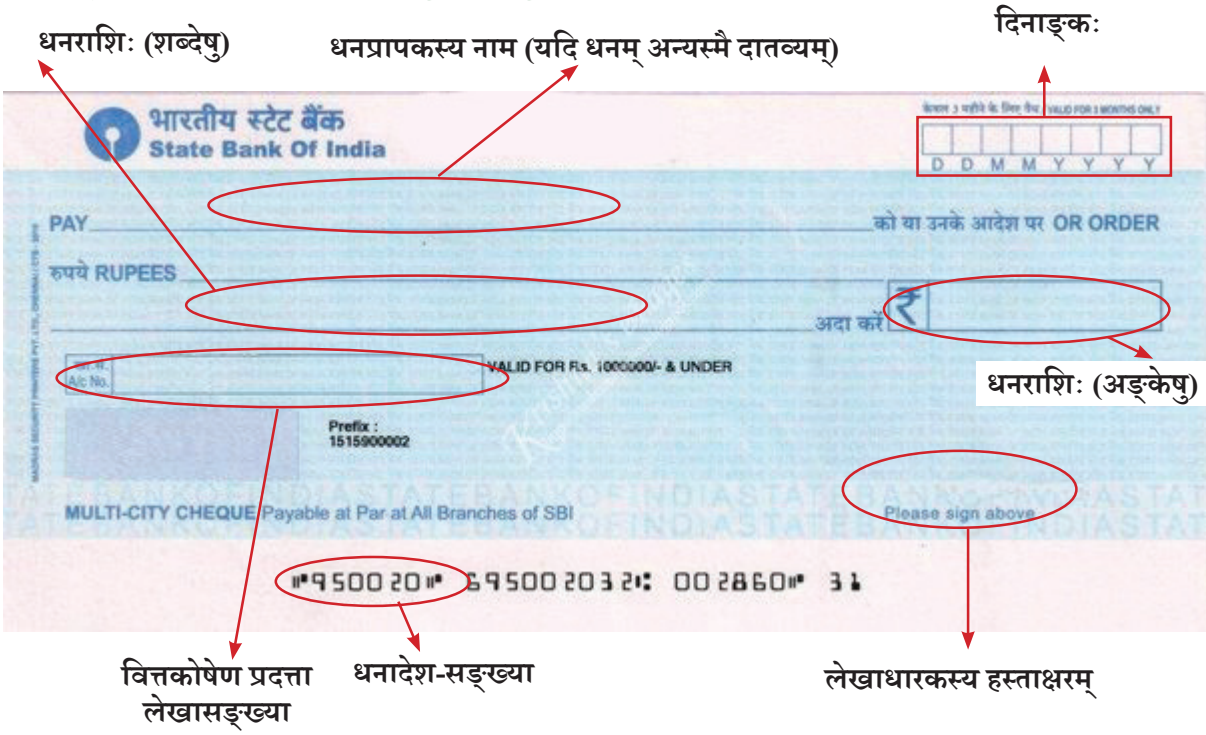
रमेशः विद्यालयं गच्छति ।

ज्ञानी	ज्ञानम्	विद्या	विद्युत्
.....	.....	.....	.....

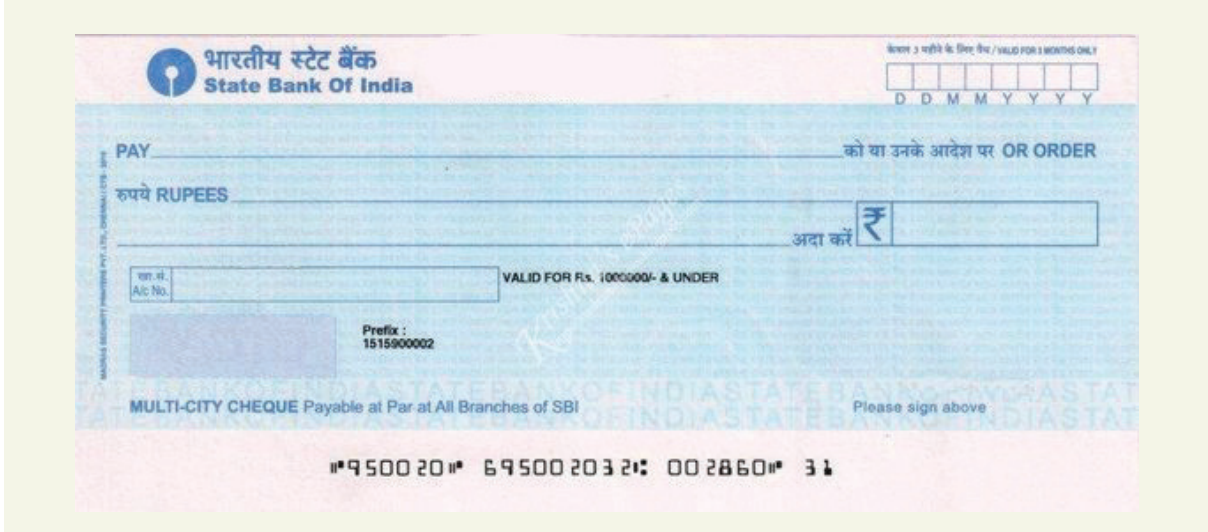
मम शब्दाः

शिक्षक-निर्देशः - शिक्षकः/शिक्षिका न्यायसम्बद्धं ज्ञानं इति विषये चर्चां कुर्यात् । सहभागिनः पृष्ट्वा अस्मिन् विषये ३-४ शब्दान् लिखेत् । ते शब्दाः सहभागिनां स्वभाषायाः अपि भवितुम् अर्हन्ति ।

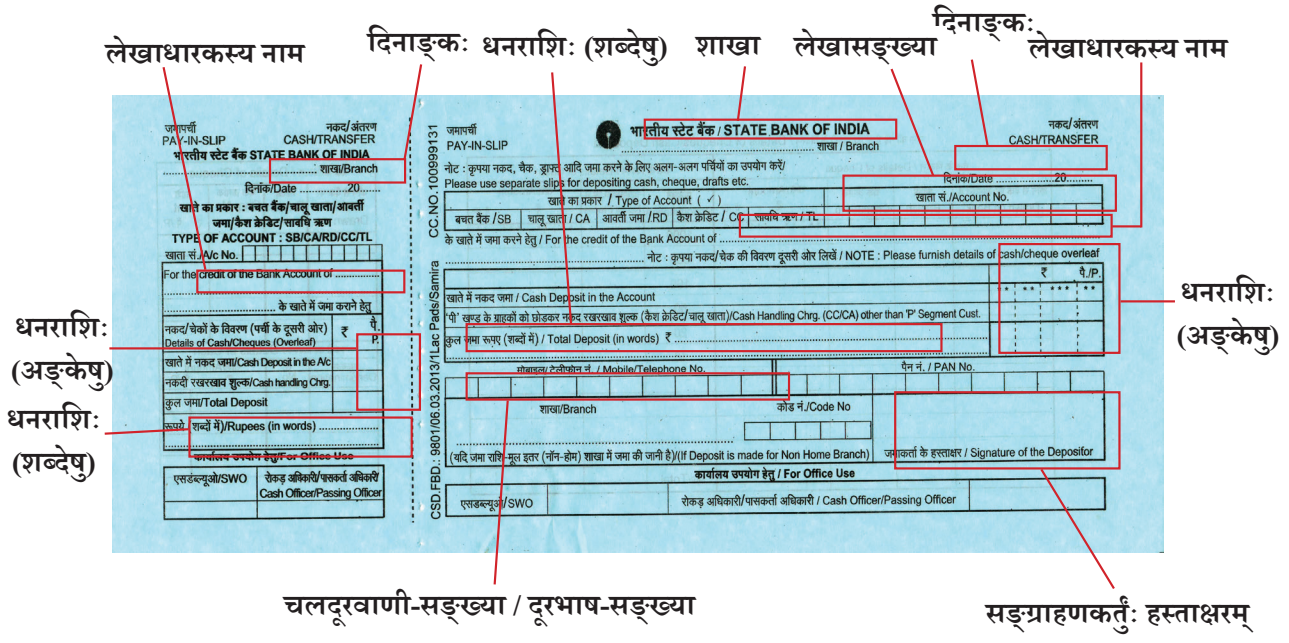
- वित्तकोषात् स्वयं धनं निष्कासयितुम् अथवा अन्यस्मै धनं दातुं धनादेशस्य उपयोगः कर्तुं शक्यते। चित्रं दृष्ट्वा धनादेश-पूरणस्य अभ्यासं कुर्वन्तु।

- रविः मालिन्यै धनादेश-द्वारा ७३०० रूप्यकाणि दातुम् इच्छति। धनादेशं पूरयितुं रवेः सहायतां कुर्वन्तु।

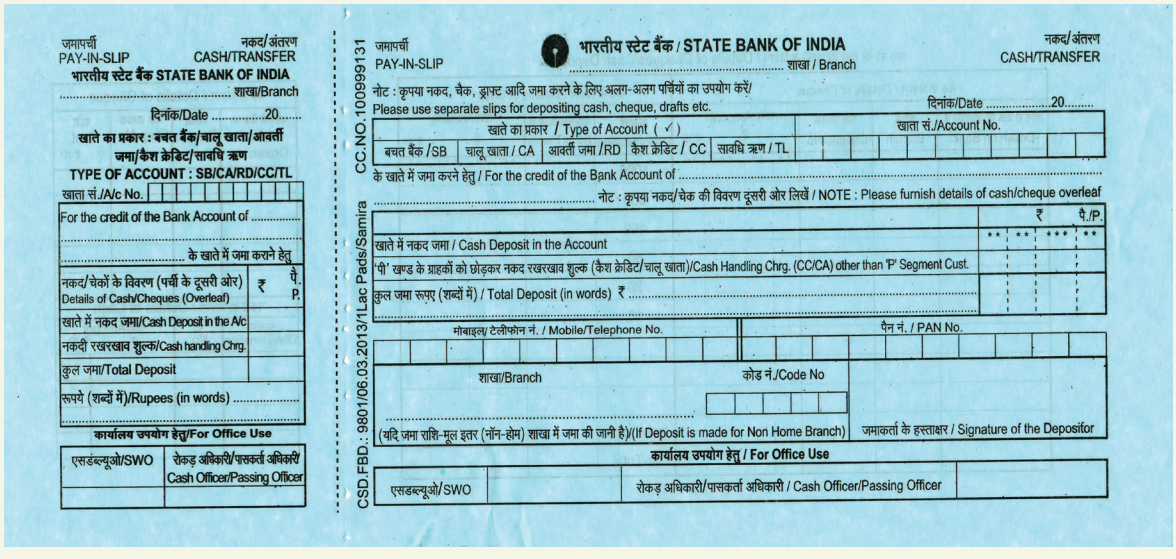

- वित्तकोषे लेखायां धनं समर्पयितुं सङ्ग्रहणप्रपत्रं पूरणीयं भवति। चित्रं दृष्ट्वा सङ्ग्रहणप्रपत्रस्य विषये जानन्तु।

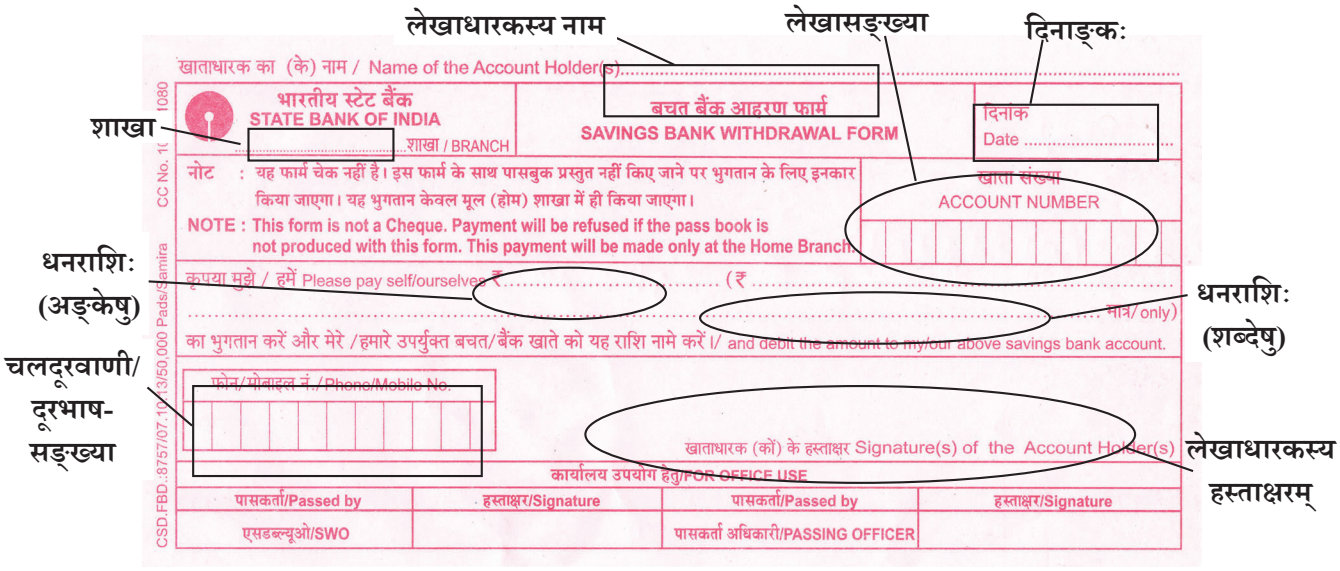
- उमेशः वित्तकोषे १७०० रूप्यकाणि सञ्चेतुम् इच्छति। धन-सङ्ग्रहणप्रपत्रं पूरयितुम् उमेशस्य सहायतां कुर्वन्तु।

धन-सङ्ग्रहण-प्रपत्रम्

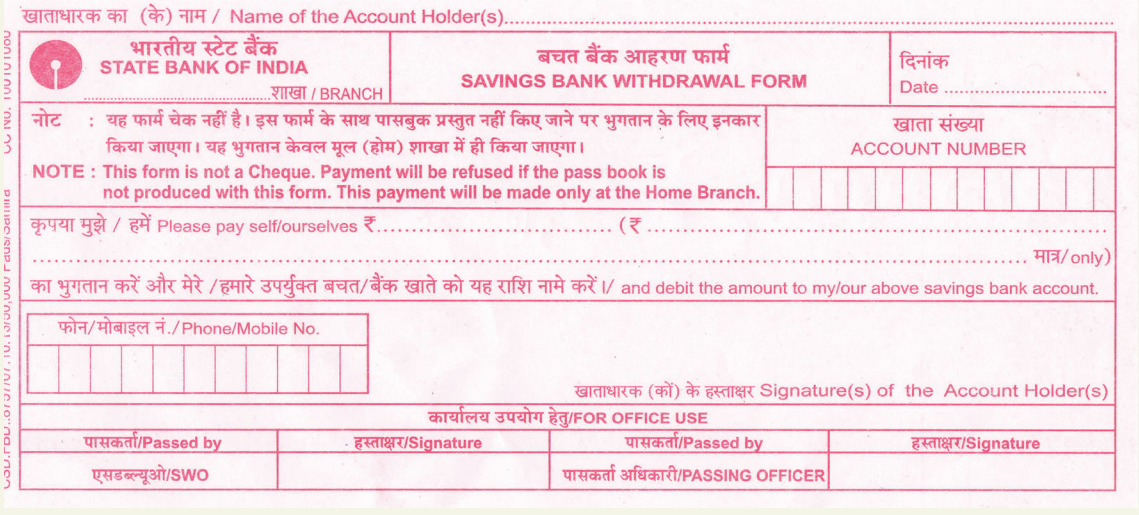
- यथा वित्तकोषे लेखायां धनं सञ्चेतुं प्रपत्रं पूरणीयं भवति तथैव वित्तकोषे धनस्य निष्कासनार्थम् अपि एकं प्रपत्रं पूरणीयं भवति। चित्रं दृष्ट्वा निष्कासनप्रपत्रस्य विषये जानन्तु।

धन-निष्कासन-प्रपत्रम्

- लीलावती वित्तकोषात् २००० रूप्यकाणि निष्कासयितुम् इच्छति। धननिष्कासनप्रपत्रं पूरयितुं लीलावत्याः सहायतां कुर्वन्तु।

धननिष्कासनप्रपत्रम्

अभ्यास-कार्यम्

१.प्रदत्तैः अक्षरैः शब्दान् निर्मामः ।

त्र – .....

श्र – .....

ऋ – .....

ज्ञ – .....

द्य - .....

२.प्रदत्तैः शब्दैः वाक्यानि लिखामः -

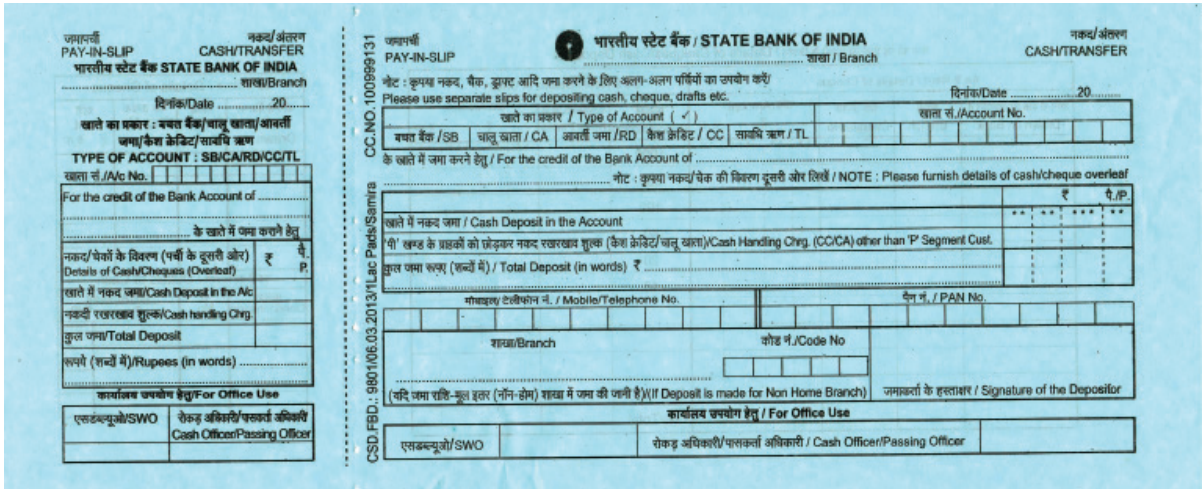
आज्ञा – _____

श्रमः – _____

ज्ञानम् – _____

विद्यालयः – _____

३. प्रपत्रं दृष्ट्वा वाक्यत्रयं लिखामः -

१. _____

२. _____

३. _____

४. भवता/भवत्या ७३०० रूप्यकाणि विनोदाय दातव्यानि, तदर्थं धनादेश-प्रपत्रं पूरयामः -

भारतीय स्टेट बैंक
State Bank Of India

D D M M Y Y Y Y

PAY _____ को या उनके आदेश पर OR ORDER

रुपये RUPEES _____

_____ अदा करें ₹

खा.सं. A/c No.

VALID FOR Rs. 1000000/- & UNDER

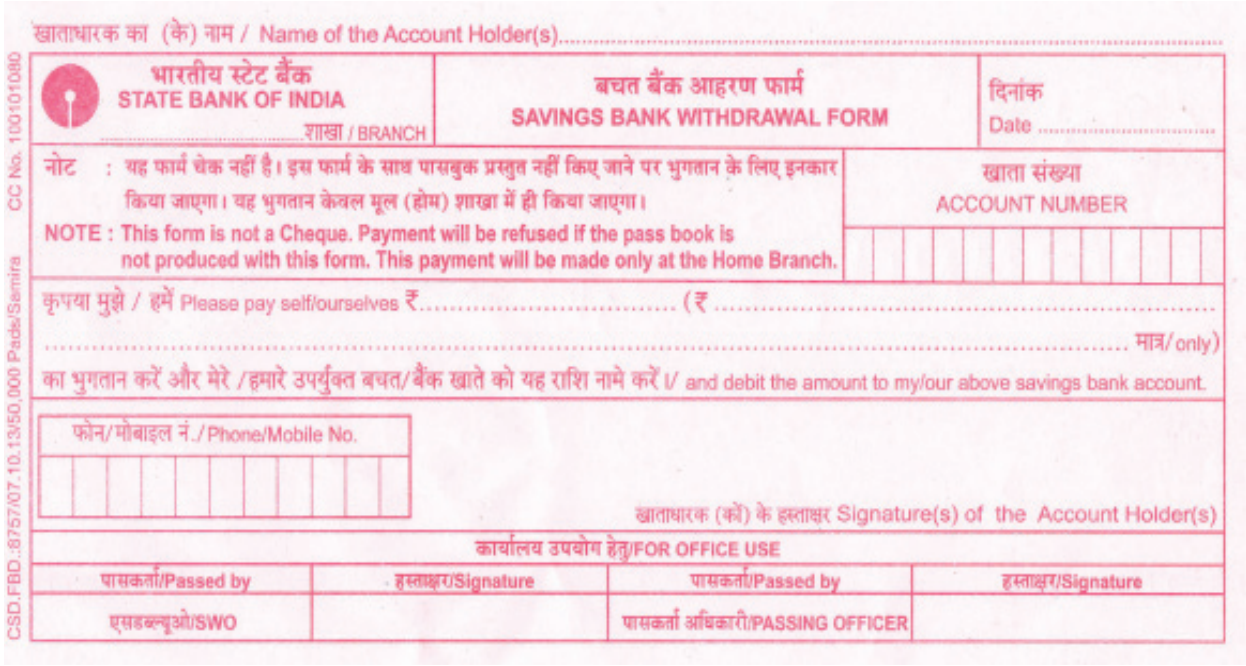
Prefix : 1515900002

MULTI-CITY CHEQUE Payable at Par at All Branches of SBI

Please sign above

⑈950020⑈ 695002032⑆ 002860⑈ 31

५. भवता/भवत्या वित्तकोषात् २००० रूप्यकाणि निष्कासनीयानि । तदर्थं धन-निष्कासन-प्रपत्रं पूरयामः -

खाताधारक का (के) नाम / Name of the Account Holder(s).....

भारतीय स्टेट बैंक
STATE BANK OF INDIA
_____ शाखा / BRANCH

बचत बैंक आहरण फार्म
SAVINGS BANK WITHDRAWAL FORM

दिनांक
Date .....

नोट : यह फार्म चेक नहीं है। इस फार्म के साथ पासबुक प्रस्तुत नहीं किए जाने पर भुगतान के लिए इनकार किया जाएगा। यह भुगतान केवल मूल (होम) शाखा में ही किया जाएगा।

NOTE : This form is not a Cheque. Payment will be refused if the pass book is not produced with this form. This payment will be made only at the Home Branch.

खाता संख्या
ACCOUNT NUMBER

कृपया मुझे / हमें Please pay self/ourselves ₹..... (₹ .....

..... मात्र/ only)

का भुगतान करें और मेरे /हमारे उपर्युक्त बचत/बैंक खाते को यह राशि नामे करें I/ and debit the amount to my/our above savings bank account.

फोन/मोबाइल नं./Phone/Mobile No.

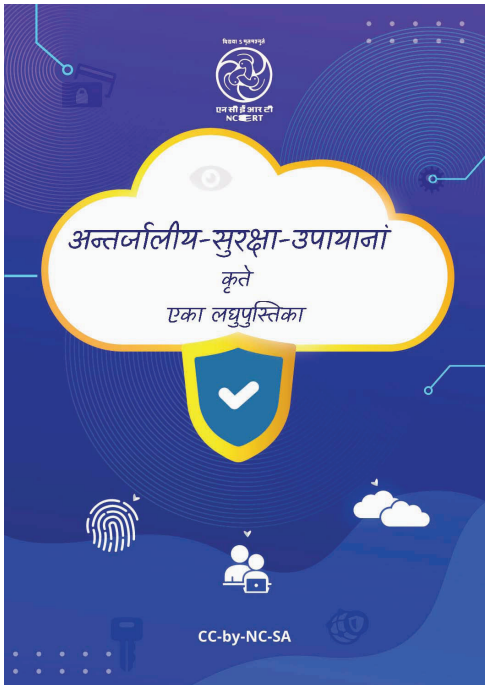
खाताधारक (कों) के हस्ताक्षर Signature(s) of the Account Holder(s)

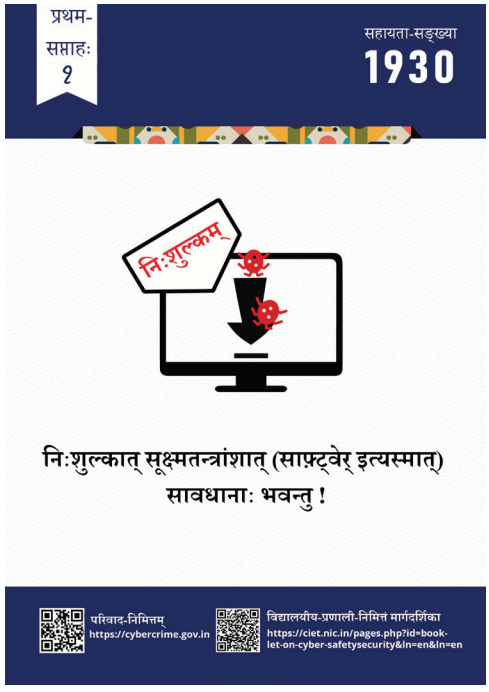
कार्यालय उपयोग हेतु/FOR OFFICE USE

पासकर्ता/Passed by	हस्ताक्षर/Signature	पासकर्ता/Passed by	हस्ताक्षर/Signature
एसडब्लूओ/SWO		पासकर्ता अधिकारी/PASSING OFFICER	

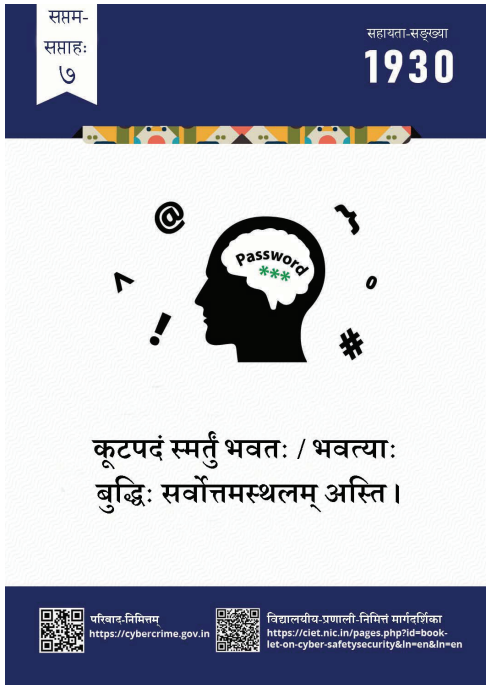
CSD.FBD.:8757/07.10.13/50,000 Pads/Samira CC No. 100101080

अन्तर्जालीय-सुरक्षायाः ज्ञानम् (साइबर-सुरक्षा)

शिक्षक-निर्देशः— प्रदत्तचित्रैः सहभागिनः अन्तर्जालीय-सुरक्षायाः विषये बोधयामः । सहभागिभिः सह 'नेटिकेट्' अर्थात् अन्तर्जालीय-शिष्टाचारस्य विषये चर्चां कुर्मः । एतदर्थम् अधः प्रदत्तस्य सूत्रस्य उपयोगं कर्तुं शक्नुमः । https://ciet.nic.in/flipbook/२००-COPY-Cyber-Safety-Pocket-Book-HINDI-W-३-५inch-X-H-५inch/index.html#page=१

विद्याऽमृतमश्नुते

एन सी ई आर टी
NCERT

राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान और प्रशिक्षण परिषद्
NATIONAL COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH AND TRAINING